

**Міністерство освіти і науки України
Науково-дослідний Інститут українознавства
Кафедра українознавства
Університету «Львівський Ставропігон»**

**Ministry of Education and Science of Ukraine
Scientific Research Institute of Ukrainian Studies
Department of Ukrainian Studies
University «L'viv Stavropigion»**

Українознавець Connoisseur of Ukraine

Випуск-Issue IV

**Львів – Lviv
2007**

**Міністерство освіти і науки України
Науково-дослідний Інститут українознавства
Друкується за рішенням Вченої Ради
Науково-дослідного Інституту українознавства Міністерство освіти і науки України
протокол № 3 від 16 квітня 2007 року.**

**Ministry of Education and Science of Ukraine
Scientific Research Institute of Ukrainian Studies
The journal is published according to the decision of the Academic Council of Scientific Research
Institute of Ukrainian Studies, transactions №3, April 16, 2007.**

Українознавець у випуску IV, 2007 р., присвячений 70-ти літтю з дня народження члена редакційної ради, доктора історичних наук, професора Київського національного університету ім.Т.Г.Шевченка, провідного наукового співробітника відділу історичних та теоретико-методологічних проблем українознавства Інституту Українознавства МОН України, академіка АНВШ України Ярослава Калакури.

У IV випуск Українознавця ввійшли праці вчених Інституту Українознавства та наукові праці та рецензії вчених з науково-дослідних закладів Києва та Львова, які досліджують проблеми українознавства.

**Українознавець - Connoisseur of Ukraine
Випуск-Issue IV. - Львів, 2007.**

Редакційна Рада:

доктор історичних наук	Баран В.Д. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Васюта С.І. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Грабовецький В.В. (Івано-Франківськ, Україна),
доктор історичних наук	Дашкевич Я.Р. (Львів, Україна)
доктор історичних наук	Даниленко В.Н. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Когутяк М.В. (Івано-Франківськ, Україна)
доктор історичних наук	Калакура Я.С. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Кабузан В.М. (Москва, Росія)
доктор історичних наук	Лисак В.П. (Львів, Україна)
доктор історичних наук	Савчук Б.П. (Івано-Франківськ, Україна)
доктор історичних наук	Санін Г.О. (Москва, Росія)
доктор історичних наук	Сворака С.Д. (Івано-Франківськ, Україна)
доктор історичних наук	Терпиловський Р.В. (Київ, Україна)
доктор історичних наук	Федака С.Р. (Ужгород, Україна)
доктор історичних наук	Хорошкевич А.Л. (Москва, Росія)
доктор історичних наук	Якименко М.А. (Полтава, Україна)
доктор філологічних наук	Єрмоленко С.Я. (Київ, Україна)
доктор філологічних наук	Качкан В.В. (Івано-Франківськ, Україна)
доктор філологічних наук	Крик. Я.С. (Мюнхен, Німеччина)
доктор філологічних наук	Кононенко П.П. (Київ, Україна)
доктор філологічних наук	Мегела І.П. (Київ, Україна)
доктор філологічних наук	Мушинка М.В. (Пряшів, Словаччина)
доктор філологічних наук	Погрібний А.Г. (Київ, Україна)
доктор філологічних наук	Чопик Б.Г. (Нью-Джерсі, США)

Редколегія: доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту українознавства Міністерства освіти і науки України, академік Міжнародної академії наук Євразії, академік Академії Наук Вищої Школи України, лауреат премії ім. академіка І.П.Крип'якевича В.С. Ідзьо (**Головний редактор**), кандидат історичних наук, вчений секретар НДІУ О.Б.Ярошинський, кандидат історичних наук, доцент Л.К.Токар, кандидат історичних наук, доцент О.Г.Макарчук, кандидат історичних наук, доцент О.І.Сурмач, кандидат історичних наук, доцент Т.О.Гонтар, кандидат історичних наук, завідувач археологічного відділу УУМ В.С.Артюх, доктор філологічних наук, професор, академік П.П.Кононенко, кандидат філологічних наук, професор С.Г.Борзенко, кандидат філологічних наук, завідувач відділу мови НДІУ, В.Ю.Пономаренко, кандидат філологічних наук, доцент Л.В.Бабаєва, кандидат філологічних наук, доцент З.М.Бичко, кандидат філологічних наук, доцент Л.І. Конюхова, доктор філософських наук, професор М.Д.Пришляк, кандидат філософських наук, доцент Т.П.Кононенко, кандидат технічних наук, доцент В.Д.Смичок, викладач кафедри українознавства УЛС, вчений секретар А.В.Захарченко (**літературний редактор**).

ISBN 978-966-397-068-5

© Науково-дослідний Інститут Українознавства МОН України.

© Журнал "Українознавець".

Редакційна рада та редколегія наукового журналу “Українознавець” від щирого серця вітають члена Редакційної Ради, доктора історичних наук, професора, провідного наукового співробітника відділу історичних та теоретико-методологічних проблем українознавства Інституту Українознавства Міністерства освіти та науки України, Ярослава Калакуру з 70 - ти літтям!

Українознавець за покликом серця

(до 70 - річчя від дня народження, члена редакційної ради Українознавця, доктора історичних наук, професора Ярослава Калакури)

24 вересня 2007 р. виповнюється 70 років від дня народження відомому українознавцю, історіографу, авторитетному джерелознавцю архівної справи, доктору історичних наук, заслуженому професору Київського національного університету імені Тараса Шевченка провідному співробітнику Науково-дослідного інституту українознавства Ярославу Степановичу Калакурі. Про попередній життєвий і творчий шлях, науковий доробок вченого уже немало було сказано в ряді біобібліографічних публікацій, оглядах та рецензіях¹. Новий рубіж, до якого в своєму житті прийшов Ярослав Степанович дає підставу привернути увагу ще до однієї яскравої грані в його творчості, як видатного дослідника і педагога у царині українознавства — науки самопізнання й самотворення українського народу, виховання його нового покоління в дусі високої любові до своєї Вітчизни й свого народу, відданості справі побудови вільної незалежної України.

Ярослав Степанович народився в селі Рудники Підгаєцького повіту тоді ще Тернопільського воєводства Другої Речі Посполитої в простій селянській родині. Його дитинство, як більшості однолітків, пов'язане з драматичними роками війни, окупаційним гітлерівським режимом, героїкою національно-визвольних змагань, з труднощами повоєнних лихоліть. Після семирічки закінчив Коломийське педучилище (1955 р.), учителював у сільській школі на Прикарпатті. Заочно здобув історичну освіту в Чернівецькому державному університеті (1963 р.) та пройшов аспірантську підготовку в Київському державному університеті ім. Т.Г.Шевченка. В 1968 р. захистив кандидатську, а в 1980 р. докторську дисертації.

Науково-педагогічну діяльність розпочав у 1964 р. в Івано-Франківському педінституті (нині Прикарпатський національний університет ім. В.Стефаника). З осені 1972 р. до сьогодні, тобто впродовж 35 років, діяльність Ярослава Калакури безпосередньо пов'язана з Київським університетом. Він був заступником директора з наукової і навчальної роботи Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті ім. Т.Г.Шевченка, доцентом, професором цього Інституту. З 1981 по 1989 р. працював проректором з навчальної роботи університету, директором Інституту суспільних наук, відтак завідував кафедрою архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, в складі якої продовжує працювати й нині на посаді професора. Я.Калакура багато зробив для успадкування і збагачення традицій першої в Україні архівознавчої та джерелознавчої кафедри, закладених професорами Федором Шевченком, В'ячеславом Стрельським та Володимиром Замлинським. З участю і під їх керівництвом були створені нові навчальні плани та

програми для спеціальності “Архівознавство”, підготовлені та опубліковані: навчальний посібник “Джерелознавство історії України” (1998 р.), підручники “Архівознавство” (1998, 2002), “Історичне джерелознавство”(2002). У 2004 р. побачив світ курс лекцій Ярослава Калакури “Українська історіографія”, рекомендований Міністерством освіти і науки як навчальний посібник для студентів історичних спеціальностей вузів України. Ця праця привернула до себе особливу увагу і не лише студентів, а й науковців та освітян. Тепер все більш стає зрозумілим і в українознавстві. Зокрема, що без усвідомлення причин та тенденцій в трансформації наукової думки складно, якщо взагалі можливо, зрозуміти як і чому саме таким постало і розвивається наукове знання, чому такими бачаться його головні етапи (періодизація) і, що із того необхідно врахувати при виробленні стратегії наукового поступу та підготовці кадрів наукових дослідників.

Обшири, проблематика, характер історичного самопізнання, як вважає Ярослав Степанович, тепер стали такими, що без оволодіння допоміжними галузями знань і технологіями їх застосування не можна творити науку на її сучасному більш високому рівні. Наукове осмислення вказаних та деяких інших аспектів добування цілісного знання та поширення його результатів через освіту, засоби масової інформації, стає все більш вагомим у пошуку істини, визначенні характеру й спрямованості процесу самопізнання. Вчений глибоко переконаний, що неможна пізнавати об’єкт, тим більше творити науку про нього, не дослідивши засоби пізнання власну спроможність дати реальну картину процесу пізнання. Саме ці важливіші складові розвитку науки в Україні і українознавства зокрема, стали об’єктом глибокого і системного дослідження та викладу його результатів у названій праці Ярослава Степановича Калакурою.

І хоч за формою видання подається як курс навчальних лекцій, прочитаних студентам, та не в меншій мірі воно має привернути увагу і як вагоме самодостатнє наукове дослідження.

Його визначають такі якості, як: концептуальна довершеність, чітка теоретико-методологічна визначеність, історична аргументованість, логічна ясність думки. Коли ж додати, що все це зроблено з глибоким розумінням проблеми та ще й досвідченим педагогом-методистом, то можна передбачити, що видання стане подією і в науці, і в освіті та вихованні. Відмінною особливістю праці, де концептуально, за змістом і формою історія розвитку історичної думки розглядається як процес, що розвивається в органічній єдності з буттям народу, робить її особливою цінною і переконливою в утвердженні погляду українознавців, що самопізнання народу буде незмінно наближатись до оптимального тільки на його інтегративній, синтезній основі. Для навчального процесу доброю ілюстрацією може стати й приклад самого дослідника-педагога, зокрема процес усвідомлення ним місця і ролі в науці джерельної бази, історіографії наукової думки та власне, становлення його як джерелознавця й історіографа. І це дійство носить тут не стільки особистісний характер, бо проливає світло на проблеми становлення та розвитку самої української науки. Зміст, структура, стиль виконаної роботи, як і інших праць ювіляра, постають в органічній єдності і саме тому сприяють найбільш повному дослідженню та вивченню сутності та проблем розвитку української наукової думки. Лише перелік проблем та напрямків українознавчих досліджень здійснених Я.С.Калакурою в якості провідного наукового співробітника відділу історичних і теоретико-методологічних проблем НДІУ МОН України наочно ілюстрував наскільки органічним він бачив зв’язок в процесах формування джерельної, історіософської та теоретико-методологічної бази науки.

Тільки за останні роки ним здійсненні дослідження: “Методологічний інструментарій українознавця”, “Історичні засади українознавства як науки і навчальної дисципліни”, “Міфологізація української історіографії в добу хрущовської відлиги”, “Історична пам’ять як чинник самоідентифікації українців”, “Історіографічні джерела українознавства I пол. XX ст.”, “Джерелознавчі аспекти сучасного українознавства”, “Основні етапи формування джерельної бази з історії української державності”, “Історичний антропологізм як методологічний принцип українознавства”, “Народ без ідеї, що храм без Бога”, “Національна ідея як українознавча проблема”, “Методи українознавчого дослідження”, “Мова як об’єкт та інструмент історичного дослідження”, “Безперервність та наступність національної історичної освіти: українознавчий зміст”.

Ярослав Калакура причетний до заснування в університеті ім.Т.Г. Шевченка Інституту українознавства, в якому плідно працює до сьогодні як провідний науковий співробітник відділу історичних та теоретико-методологічних проблем українознавства. Досить широкий діапазон тематики українознавчих досліджень ученого, але її стрижнем були і залишаються проблеми теорії, історії та методології українознавства. До заслуг Я.Калакури на ниві українознавства справедливо відносять внесок у опрацювання його історичних, історіографічних, джерелознавчих, теоретичних та методологічних засад, у обґрунтування категоріально-понятійного апарату інтегративної науки про Україну та українців, її наукової періодизації, а також шляхів її впровадження в систему науки і освіти.. В царині джерельних основ українознавства вчений опрацював критерії і принципи класифікації джерел, сучасну методику їх атрибуції і використання.

В українознавчому доробку Ярослава Калакури, який має загалом історичну спрямованість, досить виразно проглядається чотири умовних напрями: а) теоретико-методологічні праці ; б) студії з історіографії та джерелознавства; в) українознавства; дослідження світоглядно-виховної та освітньої функцій українознавства. Їх об’єднуючим і синтезуючим стрижнем виступає глибоке усвідомлення вченим незамінної ролі українознавства як цілісної та інтегрованої системи знань про Україну і українців, могутнього засобу їх самопізнання.

Хоч шлях Ярослава Калакури до українознавства був складним і суперечливим, але він мав природно-генетичне коріння, оскільки базувався на національній свідомості і християнських моральних орієнтирах, які прищепили йому батьки з дитинства. В науково-педагогічній діяльності ученого, як і більшості його ровесників, простежується два періоди: радянський і пострадянський, які помітно різняться, насамперед, зміною історіософських та методологічних підходів, глибиною і характером теоретичного осмислення історичних подій і фактів, ступенем об'єктивності їх оцінки. Набутий ним у радянські часи великий досвід науково-організаційної, педагогічної та громадської роботи дістав нове дихання в умовах незалежної України, по-новому розкрився його дослідницький і педагогічний талант, рельєфно окреслилась громадянська позиція. До честі історика віднесемо і те, що він самокритично оцінює деякі свої 1970-1980-х рр., відмежувався від ідеологічних стереотипів тоталітарної доби. Заради справедливості зазначимо, що Я.Калакура і в радянські часи досить чітко демонстрував свою українськість, за що не раз піддавався критиці з боку ідеологів “злиття націй” і борців з українським націоналізмом. Однією з прикметних рис Я.Калакури як ученого і педагога є підвищена увага до підготовки професійних істориків, науково-педагогічних працівників. За оцінкою студентів і аспірантів, колег по роботі, його навчальні лекції, а читає він дуже важливі і досить непрості нормативні та спеціальні курси, здебільшого авторські, як наприклад: “Загальна історіографія” з елементами теорії історії та історіософії, “Українська історіографія”, “Методологія історичного пізнання”, “Джерела з історії української державності”, “Джерельний комплекс з історії українського руху опору”, “Архівна система України”, “Архівний менеджмент” та ін., відзначаються високою науковістю, доступністю і методичною досконалістю. Велику увагу приділяє професор студентській науковій роботі, керівництву аспірантами, консультуванню докторантів та дослідників-пошукачів. Під його науковим керівництвом та консультативній допомозі захищено 12 докторських і майже 40 кандидатських дисертацій. Він був головою Спеціалізованої ради по захисту докторських і кандидатських дисертацій, членом експертної ради ВАКу з історичних наук, нині працює в двох спеціалізованих радах, виступає офіційним опонентом на захистах.

Самовіддана і багаторічна науково-педагогічна, навчально-методична, організаційна і громадська діяльність Ярослава Степановича принесла йому суспільне визнання і авторитет. Він академік Академії наук вищої школи, удостоєний почесного звання Заслуженого працівника вищої школи України, Відмінник освіти України, нагороджений орденом “За заслуги” III ступеня, Почесною грамотою Верховної Ради, рядом медалей, лауреат нагороди Ярослава Мудрого, премії Василя Веретенникова, відзначений почесними знаками міністерства освіти і науки Петра Могили, Антона Макарєнка. Та як найвищу нагороду знаний професор і учений розглядає повагу студентів, аспірантів, колег по роботі, закоханість дружини Марії Михайлівни, любов синів Віктора та Олега, невісток Віолетти та Ірини, онуків Ярослава та Богдана, підтримку друзів.

Всі, кому довелося працювати і спілкуватися з Ярославом Степановичем, відзначають його мудрість та інтелект, кипучу енергію, велику працездатність, відданість справі, самоорганізованість і вимогливість, активну громадянську позицію, які органічно поєднуються з чуйністю і доброзичливістю, небайдужістю до людей. Він любить українське довкілля, чарівну природу Галичини і Прикарпаття, садівник-аматор. Своє сімдесятиріччя вчений зустрічає у доброму настрої, сповнений оптимізму, життєвих і наукових планів. То ж побажаємо ювіляру надійного здоров'я, наснаги, подальших успіхів на ниві українознавства, родинного щастя і творчого довголіття.

Леонід ТОКАР, кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділом історичних та теоретико-методологічних проблем українознавства НДІУ, член редколегії наукового журналу “Українознавець”.

Головний редактор В.Ідзьо, член редакційної ради Я.Калакура журналу «Українознавець»

Зміст

Переднє слово.....	3
--------------------	---

Історія

Баран Володимир. Проблеми етнокультурного розвитку на території України в I тисячолітті нашої ери.....	8
Губський Сергій. Національно-військова освіта в армії УНР періоду Центральної Ради та Директорії (1917–1919 рр.).....	10
Дашкевич Ярослав. Україна на Великому кордоні.....	15
Калакура Ярослав. Періодизація як дослідницький метод в українознавстві.....	21
Мазур Олег. Українсько-хорватські династичні зв'язки княжих часів.....	27
Токар Леонід. Українознавство в період побудови незалежної Української держави.....	30
Шостак Маргарита. Державотворча концепція утворення Київської Русі Михайла Грушевського та її оцінка в працях його послідовників – Івана Крип'якевича, Мирона Кордуби та Стефана Томашівського.....	42

Філологія

Захарченко Андрій. Людинолюбство як основа світогляду Яра Славутича.....	46
Ідзьо Віктор. Мовні та історико-лінгвістичні дослідження етногенезу слов'ян Дунайсько–Карпато - Дністровського регіонів.....	50
Касян Людмила. Роман Володимира Малика “Горить свіча” у контексті художнього відображення історичного минулого.....	59
Кононенко Тарас. Структурний симфонізм філософських творів Г.С.Сковороди.....	64
Краснодемська Ірина. Дослідження вченими української діаспори проблем українського мовознавства (XX ст.).....	75
Лазарєва Валентина. Ідейно-художні спрямування ранніх творів П.Куліша.....	84
Пономаренко Ангеліна. Структурні моделі фразеологізмів та аугментативних компонентів.....	88
Санченко Анна. Українська мова – чинник самоідентифікації українського народу як нації.....	92

Рецензії

Ідзьо Віктор. Рецензія на книгу директора центру кобзарства Криму та Кубані, доцента Кримського державного гуманітарного університету Олексія Нирка “Кобзарство Криму та Кубані”. Львів.”Сполом” – 2006.....	97
Федотова Оксана. Рецензія на книгу “Історія, природа, державницька візія в давньоукраїнських міфах та письменництві Київської Русі”/Вик. проекту: С.Планида, О.Хоменко. – К.: “МЛМ”, 2006. – 72 с. (Віхи української духовності; Вип.1).....	98
Наші автори.....	100
Пам'ятка авторів.....	101

Головний редактор В.Ідзьо, В.Баран - член редакційної ради журналу «Українознавця»

Content

The first word.....	3
History	
Baran Volodymyr. The problems culture's and ethnic development in the territory of Ukraine in 1 thousand A.D.....	8
Gubsky Sergiy. National-military education in the army of UNR during the period of Central Rada and Directory (1919-1919).....	10
Dashkevych Yaroslav. Ukraine on the Greate border.....	15
Kalakura Yaroslav. Periodization as the research method in ukrainian study.....	21
Mazur Oleh. Ukrainian-croatian dynastic copulas princely times.....	27
Tokar Leonid. Ukrainian study during the period of building of independent Ukrainian State.....	30
Shostak Margarita. Establishment of Kyiv Russ state in works by Mikhailo Hgrushevsky, Ivan Kripjakevich, Miron Korduba, Stefan Tomashivsky.....	42
Philology	
Zakharchenko Andryi. Anthropocentrism as basic of world outlook Yar Slavutych.....	46
Idzio Viktor. Phylological and historical research ethnogenesis the Slav of the Dunay-Karpaty-Dnisters regions.....	50
Kasyn Lyudmila.V. Malik novel "The candle is burning" in context of artistic refletion of historic the past.....	59
Kononenko Taras. Structural simfonizm of G.Skovoroda's philosophical works.....	64
Krasnodemska Iryna. Examination of the problems of the ukrainian linguistics ty the scientists of the ukrainian diaspora.....	75
Lazareva Valentyna. Ideological direction of P.Kulish earlier works.....	84
Ponomarenko Angelina. Structural models of phraseological units with the deminutive and augmentative components.....	88
Sanchenko Anna. The Ukrainian language is the factor of self-identification Ukrainian people as nation.....	92
Reviews	
Idzio Viktor. Review on "Kobza music and musicians of Krimea and Kuban Regions" - the book of Oleksiy Nyrko, PhD, the head of the center of kobza music of Krimea and Kuban regions, doctor of the State University of Krimea.Lviv, Spolom, 2006.....	97
Fedotova O. The spiritual sources in ancient Ukrainian literature.....	98
Our authors.....	100
The Recommendations for the Author.....	101

Головний редактор В.Ідзьо, Я. Крик, П.Коваль - члени редакційної ради наукового журналу «Українознавця»

Проблеми етнокультурного розвитку на території України в I тисячолітті нашої ери

Анотація: У статті подається проблема вивчення етнокультурного розвитку слов'ян в I тисячолітті нашої ери. Основний акцент концентрується на з'ясуванні племінного розвитку слов'ян на території України.

Ключові слова: Слов'яни, праслов'яни, слов'янські племена, слов'янські культури, слов'янські регіони, етнокультурний розвиток слов'ян, археологічні пам'ятки слов'ян.

Вивчення етнокультурного розвитку слов'ян в I тисячолітті нашої ери на території України найдоцільніше починати із його середини, коли дані археології можна співставити з писемними джерелами.

Визначивши археологічні пам'ятки історичних слов'ян, можна шляхом ретроспекції встановити їх більш ранні прототипи. На сьогодні виділено чотири ранньосередньовічні слов'янські культури: колочинську, пеньківську, празьку і дзедівську. Вивчення їх характеру, географії та хронологічного співвідношення не дало однозначної відповіді на питання, де коли і на яких основах сформувалися слов'яни. На нашу думку, пошуки якоїсь одної археологічної культури, яка становить основу усіх названих старожитностей, наприклад, пшеворської (І.П.Русанова)[10,с.196-215] або київської В.М.Даниленко[7,с.65-91], П.М.Третьяков[11,с.301-302], Й.Вернер[6,с.102-105] та К. Годловський, М.Парчевський[1,с.127] не може дати вичерпної відповіді на поставлені запитання. Вже сам факт того, що київська культура займає регіони з балтською гідронімією, а вивчені І.Удольфом найбільш архаїчні слов'янські гідроніми виявилися у Північному Прикарпатті і Посанні[12,с.229-251], вказує на те, що зводити пошуки під основи усіх слов'янських ранньосередньовічних старожитностей, різних за своїми культурними проявами до поодиноких невеликих регіонів є справою нереальною. Крім того, слід мати на увазі, що заміна пізньоримських культур на території України ранньосередньовічними проходить не у VI, а в V ст. н.е.

На межі IV-V століть нашої ери поступово згасають і припиняють своє існування київська культура у верхів'ях Дніпра, черняхівська – у лісостеповій та степовій частині сучасної України та Подунав'я, пам'ятки типу Етулії у міжріччі нижнього Дністра та Дунаю, культура карпатських курганів на північних і південних схилах Карпат. На території Польщі у V столітті припиняють своє існування пам'ятки пшеворської культури. З цього випливає, що у першій половині I тисячоліття нашої ери, тобто в римський період, племена Південно-Східної і Центральної Європи – носії згаданих культур, жили в одному, або близьких історичних вимірах, у яких об'єктивно існувала спільна для усіх історична причинність.

Чим вона визначалась? Думаю, що не тільки навалом гуннів і розгромом найсильнішого в той час у цьому величезному регіоні готського напівдержавного об'єднання Германаріха, а й іншими факторами.

Як відомо, ні одна із перелічених культур не була одноетнічною. У київській культурі, крім слов'янського, простежується балтський компонент, у черняхівській – германський, сарматський, пізньоскіфський, фракійський, у культурі карпатських курганів фракійський компонент був основним, він поруч із слов'янським присутній і в пам'ятках типу Етулії[3,с.6-11]. Отже, спільним для всіх цих культур був компонент слов'янський. В більшій або меншій мірі слов'янські елементи присутні в кожній із них.

Найбільш тривалий час дискусійним залишались питання про етнічну приналежність черняхівської культури. В результаті широких досліджень черняхівських пам'яток з'ясувалося, що вони усі можуть бути пов'язані лише з готами, навіть в часи Германаріха. Готські королі підкорили велику кількість придністровських і північночорноморських різноетнічних племен, в тому числі й слов'ян-венедів, які також входили в цю культуру[4,с.152-162]. Після її розпаду і відходу готів та аланів в Подунав'я і далі на захід, їх місце в степах займають тюркські кочові племена, гунни, авари, болгари, а в лісостеповій зоні залишаються слов'яни, представлені пам'ятками вже згаданих ранньосередньовічних слов'янських культур. З приходом готів в кінці II - на початку III ст. н. е. на територію України пов'язана ще одна доленосна подія в історії слов'янських племен. Шлях готів на Україну проходив із нижнього Повислення на Волинь, а звідти по Горині вверх у межиріччя Дніпра і Південного Бугу. Поступово готи силою розширили свою владу на субстантні племена в широтному і меридіальному напрямках. По дорозі у Причорномор'я вони розірвали на дві частини венедські племінні групи, представлені симбіозом волино-подільської і пізньозарубинецької культур кінця I-II ст. н. е. Південна частина венедських племен, підкорена готами, влилась в черняхівську культуру, північна, що займала Верхнє Подніпров'я, асимілюючи балтів, утворила київську культуру. Історичне значення поділу венедів полягає в тому, що він назавжди законсервував окремий самостійний історичний розвиток північних і південних груп східних слов'ян. У VI-VII ст. етнокультурна карта Південно-Східної та Середньої Європи помітно змінюється, але поділ слов'ян на північну і південну зони зберігається. На місці київської культури

на півночі виникає колочинська і пам'ятки типу Тушемлів-Банцерівщини, в лісостеповій південній частині України черняхівську культуру змінює пенківська та празько-корчацька, у степу – культури тюрськокомовного населення, а у міжріччі Вісли та Одри поліетнічну пшеворську культуру на півдні змінює празька, що поширюється сюди з верхів'я Західного Бугу і Дністра, а в середній та Північній Польщі – дзедзівська, що має місцеву основу у процесі розселення слов'ян. В цей же час на території лісостепової і лісової зон України домінує слов'янський компонент, на території Дністра і Дунаю та на території Румунії. Слід наголосити, що слов'янські пам'ятки на території України фіксуються уже в римський час. Їх формування у V ст. н. е. тягнеться від верхів'я Псла і середньої Десни до Дністра і Прута. Ця величезна територія формування слов'янських етнічних груп складається навколо свого етнічного ядра, яким був лісостеп і лісова зона[5,с.548-549].

За територіями і хронологією розвитку празько-корчацька культура слов'ян у V столітті н.е. займала всю Галичину, Поділля, Волинь від Прип'яті і до Дніпра до Верхньої Вісли, що підтверджує Йордан і Прокопій[2,с.9-13]. Російський дослідник О.М.Трубачов вважав, що слов'янські пам'ятки середини I тис. н.е. не мали зони розвитку в степу та Причорномор'ї, а тільки у Правобережній Україні[9,с.23-104]. Власне всі ці племена, які у IX столітті поширилися на схід, відомі під назвою Київської держави[13,с.3-5,с.8-11,с.21-29]. Про це наголошує і Руський літопис, наголошуючи на великій території Київської держави, основою якої були слов'яни: "...беша у него (Олега) варяги й словени, й прочи, прозвалася Руссю"[8,с.13].

Як встановлено новими археологічними дослідженнями в широкій смузі на межі лісу й лісостепу слов'янські старожитності виділяються при наймі на рубежі ер і ніщо після цього не розриває і не припиняє повністю їх еволюцію розвитку. В результаті вони трансформуються в ранньосередньовічні слов'янські культури. Ця смуга архаїчних слов'янських гідронімів і топонімів поміщується на схід від Вісли і тягнеться до Дністра і Дніпра, Десни і Псла. Цілком можемо наголосити, що в різні періоди (II-I тисячоліття до нашої ери) праслов'янські групи займали деякі інші регіони Середньої Європи, в тому числі й Подунав'я. Власне всі ті ранньослов'янські групи, що розвивались на території України, консолідували Київську Русь і давньоукраїнську народність у Дністро - Дніпровському межиріччя[1,с.127-135].

Із викладеного вище також випливає, що ні в додержавний період, ні в часи державності не існувало якогось етнічного стовбура, від якого відгалужувалися предки окремих слов'янських, в тому числі й східнослов'янських народів. Були різні хронологічні стадії етнічного розвитку слов'ян, які в різних районах Європи формувались в народи, а потім в нації [1,с.136].

Список використаних джерел та літератури:

1. Баран В. Проблеми етнокультурного розвитку на території України в I тисячолітті нашої ери. Давня і середньовічна історія України. — Кам'янець-Подільський, 2000.
2. Баран В. Від венедів до українців. Українознавець. — Львів, 2005. Ч. I.
3. Баран В. Анти, сіверяни чи Руси? Українознавець. — Львів, 2006. Ч. II.
4. Баран В. Д. Черняхівська культура. — К., 1981.
5. Баран В. Д. Сложение славянской раннесредневековой культуры и проблем рас селения славян. - Славяне на Днестре и Дунае. — К., 1983.
6. Вернер И. К происхождению и распространению антов и склавинов. — Советская археология. — М., 1977, №4.
7. Даниленко В. М. Пізньозарубинецькі пам'ятки київського типу. Археологія. К., 1976.
8. Літопис руський/ Переклад Л. С. Махновця. — К., 1989.
9. Рыбаков Б. А. Древние русы // Советская археология. — М., 1953, №17.
10. Русанова И. П. Славянские древности VI-VII вв. — М., 1976.
11. Третьяков П. Н. Чинно-угры, бастр и славяне на Днестре и Волге. — М.-Л., 1966.
12. Топоров В. Н., Трубачев О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднестров'я. — М., 1962.
13. Трубачев О. Н. Этногенез и культура древнейши славян. — М., 1991.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2007р.

Владимир Баран

Проблемы этнокультурного развития на территории Украины в I тысячелетии нашей эры

Аннотация: В статье рассматривается проблема изучения этнокультурного развития славян в I тысячелетии нашей эры. Основной акцент сконцентрирован на исследовании развития славянских племён на территории Украины.

Ключевые слова: Славяне, праславяне, славянские племена, славянская культура, славянские регионы, этнокультурное развитие славян, археологические памятники славян.

The problems culture's and ethnic development in the territory of Ukraine in 1 thousand A.D.

Annotation: In this article consider problems studies ethnic and cultures development of Slav in I thousand A.D. The basic accent connected with studies development slavonian tribes in the territory of Ukraine.

Key words: Slav, ancient slavonian, slavonian culture, slavonians regions, ethnics and culture's development of Slav, memorandum of slavonian.

УДК 930(477)

Сергій Губський

Національно-військова освіта в армії УНР періоду Центральної Ради та Директорії (1917–1919 рр.)

Аноатація: У статті розглядаються питання становлення та функціонування національно-військової освіти в Армії УНР періоду Центральної Ради та Директорії (1917–1919 рр.). Основна увага звертається на досягнення та помилки в цьому важливому питанні. Подані історіографічні праці сучасників, у яких розглядаються ці проблеми.

Ключові слова: Центральна Рада, Директорія, армія, освіта, військові школи, юнаки, історіографія, досвід

Здобуття Україною незалежності в 1991 р. й розбудова Української держави поряд з іншими складовими державотворення дало могутній поштовх розвитку національної науки, в т.ч. і жваве зацікавлення історією визвольних змагань українства за здобуття своєї незалежності. Значною мірою це пов'язано з нагальними потребами сучасного державного будівництва, успішне вирішення яких немислиме без урахування уроків минулого. Слід підкреслити, що особливістю сучасного державного будівництва у військовій сфері є те, що тут потрібно вирішувати майже такі завдання, які мали місце на протязі 1917–1919 рр., а саме створення національної армії, її патріотичного виховання, уникнення надмірної ідеологізації та політизації військового будівництва, відновлення українських військових традицій, визначення ролі Збройних Сил у системі національної безпеки держави. Успішне виконання цих завдань у значній мірі залежить від використання військового історичного досвіду, від усвідомлення військових історичних традицій нашої минувшини, зокрема від вивчення досвіду військового будівництва періоду українських визвольних змагань 1917–1921 рр.

Серед всіх складових будівництва збройних сил періоду національно-демократичної революції 1917–1920 рр. значне місце належить становленню та функціонуванню системи національно-військової освіти в період Центральної Ради та Директорії, оскільки про будівництво нової армії без створення хоча б початків такої системи, говорити було б в кращому випадку несерйозно, тому що всяка армія без досвідчених командирів та закладів освіти для підготовки поповнення командного складу (від вищого до підфіцерів) не може довго виконувати покладені на неї завдання, особливо під час війни.

Після краху романівської династії і створення в Україні Центральної Ради, яка незабаром стала політично-державним органом українського народу, розпочався процес українзації частин російської армії, де переважали українці, а потім і створення нової української армії. Хоча в цей час дехто з керівників Центральної Ради ще не до кінця розумів значення ролі армії для українського державотворення, чинилися перешкоди в організації військового будівництва, варто зазначити, що тільки Центральна Рада як загальнонаціональний орган була в змозі зберігати контроль за військовим будівництвом, яке все ж продовжувалось і попередити можливі збройні конфлікти з Росією, до яких Україна ще не була готова.

Що ж стосується наукових досліджень про становлення і розвиток національно-військової освіти періоду Центральної Ради і Директорії, то їх недостатньо для всебічного висвітлення даної проблематики. Хоча спроби розгляду цих питань знаходимо насамперед в працях тих військовиків Армії УНР, які були свідками і безпосередньо приймали участь у становленні військової освіти, вчилися у цих навчальних закладах [9].

З початку 90-х років XX ст. дослідження української національно-демократичної революції 1917–1920 рр. науковцями в Україні і діаспорі стали на нові реалії. З'явилась можливість об'єктивно, неупереджено, з використанням архівних джерел, що раніше були під заборонаю, дослідити і висвітлити цей один з найвеличніших і найтрагічніших періодів української історії XX ст. До таких робіт, де серед іншого частково висвітлюються організація, функціонування системи національно-військової освіти, насамперед належать дослідження українських вчених В.В.Задунайського, С.Х.Литвина, Л.П.Кривизюка, О.М.Даченка, О.Д.Левченка, А.О.Науменка.[4]

Варто наголосити, що особливо важлива роль в організації національно-військової освіти в військах належить С.В.Петлюрі, який раніше за інших керівників УНР зрозумів значення армії для захисту молоді

української держави. Під час своєї роботи в Українському Генеральному Військовому Комітеті (УГВК), створеному за рішенням Першого Всеукраїнського Військового з'їзду (проходив 5-8 травня 1917 р.), С.Петлюра розгорнув планомірну роботу по налагодженню системи підготовки військових фахівців для створюваної української армії. При УГВК було створено Шкільний відділ. До його складу увійшли: начальник відділу, підпоручник А.Чернявський, його помічник, прапорщик О.Чубик-Подільський і два діловоди-рядовий (з університетською освітою) І.Лопушанський і військовий урядовець (студент Київського комерційного інституту) П.Донченко[6;7]. На базі колишніх військових навчальних закладів відділ почав створювати українські військові школи. До кінця вересня 1917 р. УГВК домогся дозволу на відкриття двох українських піших шкіл прапорщиків та українських відділів при інженерній та кількох артилерійських юнкерських училищах.

Повсякденна діяльність цих військових навчальних закладів зазнала певних змін. В навчальний процес почала впроваджуватися українська мова, відроджувалися й закріплювалися військові традиції.

У реформуванні навчальних закладів у цей період не обійшлося і без прикрих, шкідливих рішень і розпоряджень.

Одним з таких був наказ Генерального Секретаріату про передачу кадетських корпусів російської армії, що розташувалися на території України, міністерству освіти, що в кінцевому наслідку призвело до занедбання цих навчальних закладів.

У жовтні 1917 р. Шкільний відділ УГВК створив Першу та Другу українські школи прапорщиків шляхом українізації 2-ї та 5-ї Київських шкіл прапорщиків російської армії. В дні роботи III Всеукраїнського військового з'їзду (проходив 2-12 листопада 1917 р.) відбулося урочисте відкриття Першої військової юнацької пішої школи ім. гетьмана Б.Хмельницького, утвореної замість 1-ї української школи прапорщиків. До цього навчального закладу вступило близько 250 юнаків, яких забезпечили окремою уніформою з українськими знаками розрізнення. Друга українська військова юнацька школа була розгорнута на базі Миколаївського військового училища і 2-ї української школи прапорщиків.

Очолити на початку 1917 р. Генеральне Секретарство військових справ, С.Петлюра продовжив роботу по підготовці старшинських кадрів для українського війська. Він видав наказ про створення першого в УНР військового навчального закладу для підготовки військових інженерів, яку очолив інженер-полковник О.Астаф'єв. З 1 січня 1918 р. планувався початок навчання юнаків нового набору. Але подальші події та звільнення С.Петлюри з посади Генерального секретаря військових справ у грудні 1917 р. не дали змоги створити цю школу.

Одночасно створюється українська збірна школа прапорщиків, в якій мали закінчувати навчання кадети колишніх київських російських військових училищ, а також кадети, які поверталися в Україну з Росії.

Згідно з наказом Військового Секретаріату УНР від 22 листопада 1917 р. було українізовано розташовану в Одесі авіаційну школу.

Відбувалися штатні зміни і в структурах військового управління. Зокрема, наприкінці 1917 р. Шкільний відділ УГВК було перетворено на Головний уряд військових шкіл України у складі загального, навчального та інспекторського відділів. Його очолив згаданий раніше інженер-полковник О.Астаф'єв.

Однак військово-політичні дії початку 1918 р. в Україні та агресія більшовицької Росії перешкодили здійсненню накреслених планів щодо підготовки старшинських кадрів для українського війська. Під час боїв за Київ усі співробітники Головного уряду військових шкіл вступили до бойового куреня “Вільного козацтва” при військовому міністерстві[6,с.7].

Перша українська військова школа, як окрема бойова одиниця, разом зі Студентським куренем виступила на Чернігівщину. В бою під Крутами частина юнаків загинула, решта потрапили в інші військові частини, з якими, залишивши Київ, відійшли на захід[10,с.18-22].

Друга військова школа на заклик С.Петлюри вирушила разом з Гайдамацьким кошем Слобідської України для відсічі більшовицької агресії на Полтавщині, ставши основою куреня “Чорних гайдамаків”. Пізніше вона взяла участь у ліквідації більшовицького повстання у Києві і разом з українськими військовими частинами залишила столицю[1,с.31-33]. Отже, київські військові школи не встигли зробити жодного випуску старшин.

З перших днів після повернення уряду УНР у березні 1918 р. до Києва заново почалася організація військового шкільництва. Ця робота провадилася військовими фахівцями, однодумцями С.Петлюри по УГВК інженер-полковником О.Астаф'євим, підпоручником А.Чернявським, поручником В.Євтимовичем та іншим. Головний уряд військових шкіл України було реорганізовано в Головну шкільну управу військового міністерства[6,с.7]. ГШУ складалася із загального, навчального, інспекторського та господарського відділів. Крім того, у березні 1918 р. до складу управи були введені посади “генерального старшини для інспекції військових шкіл” (у справах військової підготовки) і “полковника для інспекції військових шкіл” (у справах національного виховання).

За наказом Військового міністерства Головна шкільна управа приступила до створення у Києві Інструкторської школи підстаршин, а також підбору кадрів для відкриття школи старшин в Одесі.

Відповідно до наказу № 129 у березні 1918 р. планувалось організувати 1-у Київську та 2-у Херсонську військові школи лікарських помічників. Цим фактично і закінчились спроби створення військових навчальних закладів періоду Центральної Ради.

Отже, виходячи з вищенаведеного, можна констатувати, що наприкінці існування УНР періоду Центральної Ради керівництво країни почало долати стереотипи догматично-соціалістичного мислення і намітився перехід від популістських гасел й сумнівних експериментів у військовій сфері, в т.ч. і в освітній галузі, до поступового закладання не оригінальних, але реальних підвалин існування української армії.

Після державного перевороту 29 квітня 1918 р. і приходу до влади генерала П.Скоропадського, якого було проголошено гетьманом України, військово-освітня діяльність була продовжена вищими державними органами Гетьманату. Докладніше ця діяльність висвітлена в статті автора цих рядків[3].

Після початку антигетьманського повстання 14 листопада 1918 р. під керівництвом Директорії та його перемоги, перед відродженою УНР постала необхідність створення надійного дисциплінованого війська, оскільки переважна більшість республіканської армії в цей час складалась з численних повстанських загонів, очолюваних отаманами, частина з яких не хотіла підкорятись вищому військовому керівництву УНР і діяла на власний розсуд. Тому Головний Отаман військ УНР, а згодом і Голова Директорії С.В.Петлюра особливу увагу приділяв заходам щодо навчання командного складу армії. Враховуючи значимість цього завдання, вищим військовим командуванням в кінці грудня 1918 р. розпочато роботу над створенням термінового навчання старшин протягом 6-ти тижнів. 31 грудня 1918 р. наказом Головного управління Генерального Штабу створюється Військова Академія, начальником якої призначається генерал М.Юнаків [8,с.29].

21 грудня 1918 р. навчальний відділ Генерального штабу запропонував систему підготовки молодшого складу армії, для чого планувалось відкрити центральні школи, а також школи при військах. 17 січня 1919 р. газета “Українська Ставка” опублікувала прийнятий Директорією “Закон про достроковий призов старшин”, в якому повідомлялося про набір молоді для укомплектування старшинського складу армії, в зв’язку з чим незабаром мають відкритись юнацькі військові школи всіх родів військ, з прискореним курсом навчання. В ці школи планувалось набирати всіх бажаючих молодих людей — громадян Української Народної Республіки, віком від 20-ти до 30-ти років, з певних рівнем освіти[7,с.18].

Подальшим кроком у цьому напрямі була розробка плану створення юнацьких старшинських шкіл. Наказом від 5 січня 1919 р. затверджуються правила та умови прийому до цих шкіл[8,с.29]. У січні 1919 р. робиться спроба комплексного вирішення питання старшинського та підстаршинського вишколу. Начальник Головної Шкільної Управи генерал О. Астаф’єв (Остапура-Степовий) 4 січня 1919 р. затверджує проект системи військових навчальних закладів[8,с.9].

20 січня 1919 р. український уряд приймає “Закон про утворення військових шкіл”[2,с.138]. Згідно з цим Законом планувалось утворити пішу інструкторську школу старшин на 800 учнів, 4 піші юнацькі школи, гарматну юнацьку школу на 600 юнаків з інструкторсько-старшинським відділом на 200 старшин, Єлисаветградську кінну юнацьку школу на 200 юнаків з інструкторсько-старшинським відділом на 125 старшин, інженерну юнацьку школу на 300 юнаків з інструкторсько-старшинським відділом на 150 старшин.

Незважаючи на безперервні військові дії чимало із запланованого вдалося зробити. Зокрема, серед інших, була створена Київська Інженерна Юнацька школа. Ось як згадував про своє навчання в ній підпоручник І.Зварич: “Почалась наука. Виклади тривали від год. 8-ої ранку до год. 1-ої по полудні. Після обіду від год. 2-ої до год. 5-ої вечора практичні заняття. Викладачами були люди з професійним знанням, що були лекторами такиж же військових шкіл — інженерної школи в Петербурзі, деякі з них — військові інженери ще за царату. Юнаки розбиті по окремих класах, у котрих щогодини викладались інші предмети. Лектори з довголітньою фаховою практикою так уміли підходити до своїх предметів, що слухачі слухали їх наче під гіпнозом. Кожний намагався не пропустити жодного слова лектора не то в пам’яті, але щоб кинути його і на папір. Часу для вивчення прослуханих предметів удень не вистачало, доводилось надробляти все те вечорами після вечері в класі, де не один з нас просиджував, обкладений підручниками, поза 12-ту год. ночі. Предмети були технічного характеру за програмою Ніколаєвської Інженерної Школи в Петербурзі, за винятком тактики та стрільного діла. Один вечір у тижні призначений був на репетицію по котромусь предмету. Хто не вив’язався достатньо з якогось предмету за два рази, тому загрожувало видалення із школи. Лектори були дуже ввічливі у ставленні до курсантів, але суворі щодо науки”¹.

Головна Шкільна Управа в першу чергу почала втілювати в життя проект Спільної Юнацької Школи. Його сутність полягала в тому, що перший рік навчання у військових школах був спільний для майбутніх старшин (як кадрових, так і резервних), всіх родів військ. На думку авторів проекту, це давало можливість юнакам отримати загальні початки військово-старшинського (командного) світогляду, виробити в них однакові розуміння і погляди на сукупність усіх воєнних явищ, викорінити у старшин різних родів військ ті шкідливі антагонізми, які були властиві дореволюційній російській армії. Крім досягнення поставлених цілей,

¹ Зварич І. Київська Інженерна Юнацька Школа // За Державність: Матеріали до історії Війська Українського. — Торонто: Український Воєнно-Історичний Ін-т, 1964. — 36. 10. — С. 94-95.

перебування у спільній юнацькій школі давало змогу її керівництву та педагогічним кадрам досконало вивчити індивідуальні здібності та нахили юнаків з метою їх подальшого розподілу за фаховими військовими школами і недопущення випадковості у виборі ними того чи іншого роду військ [7,с. 19].

Проте, військові школи, які щойно почали створюватися, під час загрозованої обстановки на фронті згідно наказів деяких військових урядовців, були змушені знову вливатися у військові частини і вирушати на фронт, де курсанти брали участь та гинули у виснажливих боях в обороні своєї держави. Так, після важких боїв у середині березня 1919 р. з 232 юнаків і 15 старшин Київської Інженерної Юнацької школи разом залишилось лише 48 осіб. Інші або загинули в боях або загубились у вирі воєнних подій [5,с.95-101].

Фактично єдиним військовим закладом, який зберіг свою організаційно-штатну структуру і в перервах між боями продовжував навчання, залишилась Житомирська Піша Юнацька школа.

У травні-червні 1919 р. почалась стабілізація на фронті, що дозволило активізувати діяльність військових навчальних закладів та продовжити роботу щодо планування і розробки штатів майбутніх військових шкіл. Наказом від 5 серпня 1919 р. затверджено штат і положення про старшинську стрілецьку школу, яка мала готувати старшин середнього рівня (командирів сотень та куренів). Курс навчання був розрахований на 4 місяці.

Навчальна програма складалася з таких дисциплін: тактика — 106 годин; топографія — 65 годин; фортифікація — 30 годин; артилерія — 40 годин; адміністрація — 25 годин; муштрове навчання — статuti — 108 годин; тактичне навчання — 98 годин; стрілецька справа — 65 годин; ознайомлення з кулеметом — 25 годин; гімнастика — 20 годин; підривна справа — 5 годин; граната — 5 годин; зв'язок — 15 годин; українознавство — мова — 30 годин; історія — 25 годин; географія України — 20 годин, гігієна — 15 годин; танці — 15 годин. [2,с.139]

У положенні наголошувалося, що, окрім вивчення військових дисциплін, важливе місце в навчальному процесі відводилося розвитку національної свідомості старшин, бо свідоме боротьба значно посилювала боєздатність військових частин. Це була перша спроба підняти теоретичний і практичний рівень навчання старшин, що свідчило про розуміння важливості підготовки старшинських кадрів.

У вересні 1919 р. до генштабу надійшли пропозиції від начальника організаційного відділу ГШУ про принципи будівництва юнацьких шкіл мирного часу. В основу системи підготовки старшин всіх родів військ була покладена ідея єдності загальновійськової освіти і виховання. Напрямок “загальновійськове виховання і освіта” було визначено важливим і вони мали стати міцним ґрунтом для фахової освіти і становили головне завдання першого ступеня підготовки старшинського складу.

Юнацькі школи мали будуватися на таких дидактичних засадах: навчальні програми мусять бути обмежені обсягом знань, які необхідні на перших кроках старшинської діяльності, але підготовка мусить бути настільки досконалою, щоб старшина був одночасно добрим інструктором з усіх галузей військового навчання і відповідно командиром, здатним до виконання всіх можливих бойових завдань. Курс навчання визначається 1—1,5 роками. Метод навчання, головним чином, практичний [2,с.140].

Одночасно було розроблено положення про курси навчання старшин штабної служби. На ці курси покладалось завдання — в обмежений термін якісно підготувати старшин для праці в польових штабах, на молодших посадах у Генеральному штабі і виховати їх в національно-державному дусі. Термін навчання — 8 місяців. Основний метод навчання — практичне ознайомлення з основами штабної служби, головним чином, військових штабів і в Генеральному штабі УНР, а також слухання лекцій [2,с.140].

Але висунуті ідеї та відпрацьовані концепції організації системи військової освіти практично залишились на папері. Складна воєнно-політична ситуація, постійні бойові дії та декілька фронтів, катастрофічний брак старшинських кадрів змусили військове керівництво УНР вживати невідкладних заходів з реорганізації існуючих військових навчальних закладів. Було прийнято рішення про об'єднання усіх юнацьких шкіл в одну військову школу.

Для цього 8 вересня 1919 р. був підписаний наказ по Головній шкільній управі Генерального штабу, в якому вимагалось скасувати всі існуючі юнацькі військові школи, створити Спільну військову школу за поданим штатом, поповнити її молодими людьми призовного віку та з освітою не нижче 4 класів; усе майно та персональний склад шкіл, що ліквідуються, передати до Спільної військової школи [2,с.141].

24 жовтня 1919 р. Головний Отаман своїм наказом затвердив штати викладачів цієї школи. Передбачалось збільшення кінного та гарматного відділів.

У кінці жовтня 1919 р., напередодні першого випуску старшин, С.Петлюра у присутності представників французької, чеської та румунської військових місій провів огляд школи.

Восени, замість трьох підстаршинських шкіл за родами зброї, утворено одну Спільну підстаршинську школу. До неї мав входити піший відділ у складі чотирьох піших та однієї кулеметної сотень. Нова система підготовки стала більш централізованою, що, в свою чергу, мало сприяти повнішому використанню матеріальної бази і педагогічних кадрів.

7 листопада 1919 р. Голова Директорії і Головний Отаман військ УНР затвердив “Положення про прискорені курси Генштабу” [2,с.141].

Наприкінці листопада 1919 р. Спільна військова юнацька школа змушена була втягнутися у вир фронтової боротьби. Зазнаючи великих втрат, юнаки школи брали участь у бойових діях з денікінською армією під Деражнею, Проскурівим і Гречанами. Після Любарської трагедії школа влилася до 3-ї Української Залізної дивізії, дістала назву Юнацький Залізний полк і фактично припинила своє існування як військовий навчальний заклад.

Таким чином, після приходу до влади, Директорія УНР, особливо С.Петлюра, армійське керівництво, виходячи з розуміння того, що ефективність армії значною мірою залежить від наявності освічених, національно свідомих військових фахівців значну увагу в своїй діяльності приділяли становленню військової освіти.

Брак національно свідомих та високо підготовлених старшинських кадрів, був однією з причин деморалізації і поразок Наддніпрянської армії протягом зими-середини весни 1919 р. Уже 15 лютого 1919 р. на нараді завідуючих організаційно-інструкторськими відділами зазначалось, що $\frac{3}{4}$ Армії Директорії не відповідають своєму призначенню[8,с.29]. Тому на вирішення цієї проблеми і спрямовувались всі зусилля урядових і військових інституцій відродженої УНР. Проте питання підготовки військових кадрів для національного війська, створення системи військової освіти вирішувалися і в процесі будівництва української армії і в ході безперервних бойових дій, в яких юнацькі школи брали активну участь поряд з регулярними частинами, що не дозволило повною мірою здійснити становлення військових навчальних закладів, а разом з цим і створення повнокровної цілісної системи національної військової освіти.

В кінцевому результаті ці заходи допомогли створити дисципліновану, об'єднану військову організацію (армію) в УНР з усіма необхідними армійськими інститутами, але несприятлива політична та військово-стратегічна обстановка, агресія сусідніх держав призвели до втрати в 1919 р. майже всієї території тогочасної української держави, а в кінці 1920 р. і до втрати самої держави.

Але той позитивний досвід створення національно-військової освіти, набутий в таких несприятливих умовах не повинен бути забутий. Кращі досягнення і набутки цієї праці необхідно використовувати і вдосконалювати в сучасних Збройних Силах незалежної України, особливо в час повномасштабного реформування української армії і намагання наблизити її за військовими критеріями до армій провідних світових держав.

Список використаних джерел та літератури:

1. Видибабло М. По дорозі до кращого // Літопис Червоної Калини. — 1932. — № 7-8.
2. Герасименко М. Роль Симона Петлюри в організації військової освіти в Україні у 1917-1920 рр. // Творча спадщина Симона Петлюри в контексті сучасного державотворення. Мат. Всеукр. наук. конф., присвяч. 125-річчю від дня народження Голови Директорії та Головного Отамана військ УНР Симона Петлюри. Київ, 20 травня 2004 р. — К., 2005.
3. Губський С. Досвід та уроки військово-освітнього виховного реформування армії Української Держави (1918 р.) для Збройних Сил України // Україно знавець. — Львів: Ліга-Прес, 2007.
4. Задунайський В.В. Збройні Сили УНР (1917–1920 рр.): Дис. ... канд. іст. наук / Донецький ун-т. — Донецьк, 1995.; Литвин С.Х. Симон Петлюра у національно-визвольній боротьбі українського народу (1917–1926). Історіографічний та джерелознавчий аспекти: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. — К., 2000.; Кривизюк Л.П. Вишкіл та виховна робота в українських військах періоду визвольних змагань 1917–1920 рр.: Дис. ... канд. іст. наук / Нац. ун-т “Львівська політехніка”. — Л., 2001; Даценко О.М. Військово-патріотичне виховання в українських збройних формуваннях в умовах боротьби за українську державність (березень 1917 — листопад 1920 рр.): Дис. ... канд. іст. наук / Військовий гуманіт. ін-т Нац. академії оборони України. — К., 2002. — 192 с.; Левченко О.Д. Бойова діяльність армії Української Народної Республіки (листопад 1918 — липень 1919 рр.): Дис. ... канд. іст. наук / НАН України, Ін-т історії України. — К., 2002. — 198 с.; Науменко А.О. Національно-патріотичне виховання в Армії Української Народної Республіки періоду Директорії: Дис. ... канд. іст. наук / Нац. академія оборони України. — К., 2004.
5. Зварич І. Київська Інженерна Юнацька Школа // За Державність: Матеріали до історії Війська Українського. — Торонто: Український Воєнно-Історичний Ін-т, 1964. — 36. 10. — С.91-107.
6. Євтимович В. Початки українського військового шкільництва в 1917-1918 рр. // Літопис Червоної Калини. — 1937. — № 12.
7. Євтимович В. Українське військове шкільництво в 1918 році // Нація в поході. — 1940. — Ч. 3,4.
8. Кравчук М.В. Правові основи будівництва національних збройних сил України в 1914-1993 рр. (організація, структура, діяльність). Історико-правове дослідження: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Львівський держ. ун-т ім.І.Я.Франка.. — К., 1998.
9. Левченко С. Інструкторська Школа Старшин // За Державність: Матеріали до історії Війська Українського. — Варшава, 1938. — 36.8; Винник І. Бої Житомирської Пішої Юнацької Школи // За Державність: Матеріали

до історії Війська Українського. — Варшава, 1938. — 36.9; Євтимович В. Початки українського військового шкільництва в 1917–1918 рр. // Літопис Червоної Калини. — 1937. — № 12; Михайлик М. Виступ Першої Української Військової Школи // Літопис Червоної Калини. — 1932. — № 3; Євтимович В. Українське військове шкільництво в 1918 році // Нація в поході. — 1940. — № 3,4; Видибапло М. По дорозі до кращого // Літопис Червоної Калини. — 1932. — № 7-8; Петрів В. Житомирська Юнацька Школа // Літопис Червоної Калини. — 1936. — № 5; Зварич І. Київська Інженерна Юнацька школа // За Державність: Матеріали до історії Війська Українського. — Торонто: Український Воєнно-Історичний Ін-т, 1964. — 36. 10.
10. Михайлик М. Виступ Першої Української Військової Школи // Літопис Червоної Калини. — 1932. — № 3.

Стаття надійшла до редакції 19.03. 2007 р.

Сергей Губский

Национально-военное образование в Армии УНР периода Центральной Рады и Директории (1917-1919 гг.)

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы становления и функционирования национально-военного образования в Армии УНР периода Центральной Рады и Директории (1917-1919 гг.). Основное внимание обращается на достижение и ошибки в этом важном вопросе. Поданы историографические труды современников, где рассматриваются эти проблемы.

Ключевые слова: Центральная Рада, Директория, армия, образование, военные школы, юноши, историография, опыт.

Sergiy Gubsky

National-military education in the army of UNR during the period of Central Rada and Directory (1917-1919)

Annotation: The question of formation and functioning of national-military education in the army of UNR of the Central Rada and Directory period (1917-1919) is examined in the article. Main attention is paid to the achievements and mistakes in this important question. Historiographical works of contemporaries where these problems are examined are presented in the article.

Key words: Central Rada, Directory, army, education, military schols, young men, historiography, experience

УДК 930(477)

Ярослав Дашкевич

Україна на Великому кордоні

Анотація: У статті подається проблема Великого кордону, роль українського народу та української держави у формуванні етнополітичних процесів на стику європейської та азійської цивілізацій.

Основний акцент концентрується на вивченні джерел щодо питання Великого кордону та етноназв Україна, окраїна, краї, які проливають світло на формування українців як етносу та української держави в цілому у контексті розгляду проблеми великого кордону.

Ключові слова: Україна, історія України, край, українці, українська мова, великий кордон, границя, колонізація.

Є всі підстави стверджувати, що проблематика великого кордону, яка увійшла в українську історіографію у 1989-1991 роках [1, с.28-44], дуже швидко виявилася продуктивною. Вона з'явилася не як методологічна чи історіософська ідея, а як дослідницьке завдання, від виконання якого залежало заповнення великої прогалини (досі не відомо, чому на неї раніше не звертали уваги) в українській історичній науці. Парадокс полягає в тому, що її окремі складові частини вивчали досить інтенсивно в XIX – першій половині XX стол. (на першому плані тут дослідження Запорозьких січей та минулого степових народів Північного Причорномор'я), але до комплексного розуміння і опрацювання проблематики Великого кордону у всій її багатогранності завжди ще залишалася досить велика відстань.

Не буду перелічувати, що саме протягом останніх восьми-десяти років було все ж таки зроблено на цьому відрізку (бо це вже чималий бібліографічний перелік), але хочу звернути увагу на деяких питаннях, що вимагають аналітично – синтетичного вивчення. На мою думку, вони творять такі блоки:

1. Порівняльні співставлення, бо Великий кордон проходив не лише по Україні;

2. Термінологічні справи – йдеться про співвідношення близьких за значенням, але не тотожних за змістом понять, які відбилися в українській мові: кордон, границя, межа, рубіж – і, відповідно, порубіжжя, прикордоння, пограниччя, чи пограничний край;
3. Територіальні справи – визначення меж зони Великого кордону та відношення цієї зони до географічного та державно-правового поняття “Україна”;
4. Поняття кордону (як непроникливого бар’єру) та антикордону (як зони, через яку проникли явища і процеси з ділянки економіки, політично-державного та військового ладу, релігії, культури);
5. Феномен прикордонного життя не лише в побутово-економічному відношенні, але також як прояв певної ментальності при паралельному існуванні неписаного звичаєвого кодексу прикордонної етики і моралі;
6. Військова охорона кордону;
7. Питання осілости й міграції та колонізації;
8. Загальне значення Великого кордону в історії України та можливість відродження Великого кордону в наш час.

Для того, щоб викласти цю тематику в основних, хоча б аспектах, потрібно чимало місця. Намагатимуся розглянути перелічені питання побіжно, використовуючи при цьому деяку нову фактологію, наведену стисло в недавно опублікованих, але не загальнодоступних тезах[2,с.6].

Так чи інакше, те, про що я говоритиму, є дальшим розвитком поглядів, викладених мною в раніше виданих працях.

I.Компаративізм

Компаративізм (порівняльний метод) як дослідницький принцип здобув прихильників у світовій історичній науці. Виходять спеціальні журнали, присвячені якраз такому підходові до вивчення минулого (наприклад “Comparative Studies in Society and History”, що видається понад сорок років Мічиганським університетом у Енн-Аборі). Необхідно підкреслити, що подібні дослідження просувають історичні знання вперед лише тоді, коли вони стосуються націй чи держав територіально близьких до геоісторичних ареалів або коли предметом вивчення є типологічно подібні явища географічно навіть дуже віддалені від себе. В інших випадках – це лише цікава та, може, деколи блискуча есеїстика, бо наприклад, порівняння історії Шотландії та України 1077-1914 рр.[14, р.413-441] нічого суттєвого до минулого ні України, ні Шотландії додати не може.

Пам’ятаючи, однак, що Великий кордон, як зона між осілістю та кочівницвом, між європейською (християнською в основних проявах від раннього середньовіччя починаючи) та неєвропейськими (нехристиянськими) цивілізаціями, оперізував та оперізує цілий світ, порівняльний підхід дає чимало, наштовхуючи на проблеми, що вимагають вирішення також на українському матеріалі. Тому історична література про відносини зі степом в Східній Європі (Русь, Україна, Московщина-Росія, Північний Кавказ), в Північно-Східній Європі (Угорщина, Добруджа), в Північній Африці (Сахара та регіони на північ від неї) і в частині північного Середземномор’я (Італія, Іспанія) повинна бути в арсеналі також українського дослідника Великого кордону. Компаративізм тут цілком на місці.

II. Термінологія

За українським відрізком межі між седентаризацією та номадизмом, тобто між осілістю та кочівницвом, утвердився, треба думати, остаточно термін Великого кордону. Не підлягає сумніву, що розмежування на Заході Європи – між державами середньовіччя та нового часу – проходило за іншим принципом: на Захід – це лінія, на Сході – це ціла зона. Здається, варто за першим східним типом межування зберігати (в історичній літературі, для якої не є обов’язковим сліпе використання сучасної державно-правової термінології) термін кордон (Великий кордон), за західним типом – границя. До речі, починаючи з середини XVI ст. неодноразово робилися спроби провести політико-адміністративну границю (яка деколи співпадала з Великим кордоном, а деколи ні) між європейським та азійським світом. Маю на увазі намагання визначити границю між Туреччиною та Литвою на Поділлі в 40-х рр.. XVI ст.[3,с.246-249] та докладно окреслити границі турецького Кам’янецького пашалика після 1672 року. Перша спроба виявилась безплідною, друга дала певні державно-правові результати. Систематичне визначення політичних границь в Україні шляхом договорів між Туреччиною і Росією відбувалося вже у XVIII ст.

Так чи інакше – Великий кордон немає підстав зводити лише до політичної границі, бо саме явище набагато глибше і складніше. Великий кордон в Україні це, в першу чергу, розмежування між двома цивілізаціями: європейською та азійською. Варто при цій нагоді пригадати, що в романських та частині германських мов в розумінні між державної межі вживаються слова, похідні від латинського “Frons”- “чоло”, “лоб”, “передня частина”(англійське “frontier”, французьке “frontiere”, італійське “frotiera”). Ці слова, в свою чергу співзвучні з українським “фронт” – і також розкривають одну сторону кордону як явища, що легко могло перетворитися у справжній військовий фронт. Отже, лінгвістичні дані допомагають усвідомити, що

Великий кордон сприймається як чоло, передня частина європейської цивілізації, яка при конфліктній ситуації легко трансформувалася у зону військових дій.

Крім двох термінів “кордон” і “границя” (перше з них французького походження) сучасна українська мова має ще слова “рубіж” та “межа”, які в терміновану мову, що стосується Великого кордону, вводити, мабуть, не варто, запобігаючи плутанині понять. Відповідно існують поняття для визначення суміжних територій – прикордоння, пограниччя. Їх, можливо, треба послідовно дотримуватися в науковій літературі. Термін “тасьма”, “тєсьма”(давній тюркізм, що увійшов у руську мову) в розумінні “межа” – свого часу продуктивний саме в зоні Великого кордону – на сьогодні зберіг лише мовно-історичне значення.

Зважаючи на значну літературу західними мовами, необхідно встановити співвідношення, наприклад, між українською та англійською термінологією, в якій, в основному, використовуються два терміни “frontier” та “border”. “Border” це визначена (демаркована) границя; “froitier”- ближче до нашого поняття кордону в розумінні зони, але обидва слова можуть застосовуватися без певної послідовності, часто як тотожні. “Boundary” – блище до поняття “border” і, відповідно, до української “границя”. “Borderland” може вживатися в розумінні кордону, як зони, а також прикордонної або приграничної землі. Ці нюанси необхідно мати на увазі при використанні англійської історичної літератури, щоб не переймати чужу термінологію механічно на український ґрунт, який має власну, не менш багату лексику.

III. Великий кордон та Україна

Спостереження за Великим кордоном та динамікою його просування то на північ, то на південь свідчать, що в його основі розташовувалася зона – фактично нічия земля, ширина якої могла сягати від кількох сотень метрів і могла використовуватися у XIV- XVIII ст. для кочування, мисливства, рибальства (т.зв. входи або уходи). Однак, у східноєвропейських умовах до українського боку безпосередньої зони кордону прилягала значна прикордонна територія, назва якої “Україна”.

Цілком відверто кажучи, мене дуже дратує дуже широкий потік ненауково-популярної літератури-брошур, статей, різних інших публікацій, в яких з позицій нібито щирого патріотизму намагаються доводити – всупереч науковим даним – що назва “Україна” не має нічого спільного з прикордонням і прикордонним становищем тої частини земель Русі, яка опинилася на північний захід від Великого кордону. Так з’явилися легендарні укри, від яких нібито пішла назва “Україна”. Потім почали доводити, що слово “Україна” походить ві слова “край”, семантика якого цілком певно – так переконують – не має нічого спільного з окраїною. Всі такі міркування, не аргументовані ні лінгвістичними, ні історичними фактами, а навпаки, породжені цілковитим їх ігноруванням, є проявом патологічного почуття меншовартості, яке досі блукає по державі навіть у інтелектуальних сферах, примушуючи займати оборонну позицію проти реальних (у вигляді чужого шовінізму) або й нереальних примар. Дозволю собі короткий екскурс на цю тему. Літописи до монгольського та й після монгольського часу дуже ясно говорять про те, що Україною звали прикордонні землі на заході та на сході Київської Русі: Переяславщина була Україною по відношенню до Києва (1187р.), західна частина Волині була Україною, зорієнтованою на Галич (1189р., в літописі “Галицька Україна; пізніше у 1213, від Золотої Орди встановлюється назва ”Литовська Україна” та “Україна великого князя” для етнічно українських (за сучасною термінологією) земель, починаючи від Підляшшя до Київщини та Новгород-Сіверщини включно (1399, 1556, 1563 pp.)[12,с.165-167]. Для Кримського ханства “Руська Україна”, на яку золотоординські хани давали ярлики Литві, охоплювала також етнічні українські землі від Смоленської, Київської, Волинської, Чернігівської, Курської включно на півночі до Звенигорода, Черкас, Гаджибєєва (теперішня Одеса), на півдні (1507р.)[18,р.83-85].

Здається картина ясна, Україна XVI ст. – це вже колосальна територія за статусом прикордонної (за назвою) землі й такої спадщини, якої соромитись не варто.

Тепер про співвідношення назв “Україна” та “край”. Тотожність семантична обох понять не підлягає сумніву. Бо край певної території, край стола – семантично одне і те саме. Варто нагадати, якщо Україна завершувала межі східної Слов’янщини на центральному сході, то немов за аналогією, Країна закруглювала землі цієї ж Слов’янщини на центральному заході (ця Країна тепер поділена між Словенією та Австрією, до останньої належить північніша менша частина). Якщо ж мати на увазі, що слово “Русь” (як етнонім та топонім) дуже імовірно не слов’янського, а чужоземного (скандинавського?, кельтського?) походження, то назва “Україна” поза всякими сумнівами автохтонна, східнослов’янська.

У середині XVII століття назва Україна здобула загальноєвропейське визнання. До речі, завдяки Гійомові Левассеру де Боплану, його “Описові України” (перекладеному повністю або фрагментарно у XVII ст. з французької на латинську, голландську, іспанську та англійську мови, тобто на основні мови тогочасного цивілізованого європейського світу) та його ж картам України. І Боплан, і його сучасники сприймали назву “Україна” такою, якою вона насправді була: для позначення велетенської за обсягом прикордонної території європейської цивілізації, відділеної степовою зоною від цивілізації азійської. Здається, що й такої спадщини соромитися не варто, як і не варто міфологізувати проблему та експлуатувати її до абсурду. Правдиве

пояснення назви “Україна” – це не причина для патріотичного розпачу, а навпаки, підстава для цілком обґрунтованої гордості.

Територіально прикордонне розташування України має цілковиту співзвучність з державно-правовими інститутами середньовіччя Західної Європи (на що цілком не хочуть вказувати). У ранньому середньовіччі на окраїнах імперії (каролінзької, меровінської, т. зв. Римської німецького народу) виникав інститут прикордонної території, для яких встановився середньолатинський термін “marka”, “marchia”, що перейшов у ініші мови у формі “Mark” (німецька), ”mark”(старошведська), “mork”(староірландська) і т.п. Австрійська імперія виникла з Ost markу, тобто з “Східного прикордоння”. Перша частина цієї назви збереглася в назві держави досі (“Osterreich”- Східна імперія). Українське “Австрія” зафіксувало середньолатинську назву імперії., що також означала “схід” і була запозиченням з ранньоконської мови. Наскільки відомо, сучасні австрійці не соромляться походження назви своєї держави від первісного “Східного прикордоння”.

Висновок з екскурсу: боротьба з справжньою етимологією і семантикою назви “Україна”- це обернене навпаки почуття національної меншовартості, що примушує весь час займати оборонну позицію. Українську історичну науку не треба спроваджувати назад до ембріональної стадії.

IV. Кордон-антикордон

Як уже було доведено в моїх попередніх працях, Великий кордон ніколи не був непроникливим бар’єром, навіть незважаючи на те, що по обидві його сторони розташувалися часто дуже ворожі й дуже агресивні сили. Великий кордон не лише ділив під час воєнних спалахів, але й з’єднував багатьма параметрами, зокрема, в таких ділянках:

1.Економіка. Міжнародна торгівля по лінії Північ – Південь (релікт давнього шляху “з варяг в греки” замирала хіба що під час дуже великих заворушень та неспокоїв, більше на північній, як на південній стороні Великого кордону, наприклад, частково, але й не цілком під час московської Смути чи української Руїни (можна прирівняти зі спостереженнями, правда, не завжди продуманими, що стосується до монгольського періоду, які зробив Т.С.Нунен)[19,р.311-327]. Живучість чумацького промислу також підтверджує цю думку для XVIII ст. Комунікаційні артерії, що діяли або як шляхи військових походів, або (принаймні, частково) як торговельні шляхи, зберігали своє значення, правда, помітно применшене, навіть після упадку генуезької колонії Північного Причорномор’я (друга половина XV ст.);

2.Політично-державний і військовий лад. Близькість Великого кордону і Кримського гінтерланду, здається, впливала на недалеку Запорізьку Січ більше, як досі вважалося. Йдеться, наприклад, про подібність козацької ради та татарського курултаю, де основний голос – також в присутності ханів та цілої аристократичної верхівки – належав “черні”(український термін), тобто “чорним юртовим людям” (кримсько-татарський термін; за спостереженнями московського воеводи Василя Шеметєва, який двадцять років провів у татарському полоні в Криму)[13,с.396-397]. У Кримському ханстві існував розряд “полкових князів”(з листів хана Манглі-Гірея, 1507р.), які займали середнє місце у владній ієрархії, виконуючи військово-адміністративні функції[18,р.84-86, р.89-95]. Цей інститут, при умові, що вдається докладніше встановити його компетенції, заслуговує порівняння з козацькими полковниками як в ролі виключно військових полководців, так і військово-цивільних адміністраторів (від часів Б.Хмельницького і далі). Досі колір козацького (січового) прапора – малиновий – виводили переважно від темно-червоного т.зв. амарантового (за пізнішою термінологією), прапора, який козакам вручали від імені польського короля. Але це не єдине можливе пояснення, бо виявляється, червоні китайкові прапори носили також за турецькими пашами і кримськими ханами (з реляції польського дипломата Андрія Тарновського 1569р.)[21,с.52-54]. В комплексі з іншими козацькими атрибутами (наприклад, бунчуки, парадні музичні інструменти) це свідчить, що східні елементи зайняли помітне місце у військовому, а також цивільному устрої українського козацтва та козацької держави;

3.Конфесійні відносини. Досі вважалося, що християнські релікти займали більше місця в мусульманському середовищі, як мусульманські – в християнському. Бо навіть серед дуже ортодоксального татарського населення гірського Криму, не кажучи вже про недавно навернених татарів (раніше християн українців, греків, черкесів), зберігалися християнські архаїзми (наприклад, декорування хліба напередодні Пасхи зображенням хреста)[8,с.40-41]. Серед татарського мусульманського населення значного поширення здобуло почитання Богородиці (що не протирічило Коранові, в якому Ісус Христос – Іса Бен Майрам - займає особливе місце)[10,с.102-103]. Святістю також для татар вважалася чудотворна ікона Богоматері з Успенського монастиря біля Бахчисараю, яку, за легендами, шанували також кримські хани. Тому, коли 1778 р. греки вивозили ікону в Україну на місце свого переселення, це робили таємно (ікону заховали в бочці), щоб не викликати заворушення серед татар[8,с.61-66]. З іншого ж боку спостерігалася мусульманізація (

також насильницька) українського населення не лише в Криму. Магометанство прийняла, як свідчать непрямі відомості, частина населення Поділля в час його безпосередньої залежності від Золотої орди. Литовсько-руська війна, поступово захоплюючи Поділля та південно-західне Причорномор'я у 60-80 рр. XIV ст. виганяли мусульманських конвертитів, тобто тих, що поміняли віру, які опинилися тоді у Волощині та Добруджі. В першій половині XVII ст.. спостерігалася мусульманізація українського населення пристепової зони (на це скаржився Мелетій Смотрицький 1629 р.)[20,с.100-101], а у другій половині XVII ст., правда, нібито без насильства, під турецькою окупацією Поділля (відомості 1684 р.)[17,р.899]. Українська церковна ерархія знала Коран і не лише з ним полемізувала (Йоаннікій Галатовський "Alkoran Machometow, nauka heretycka, u zydowska, u roganska papelniny..." –Чернігів, 1683) [9,с.280-281], але й використовувала його в нейтральнішому сенсі (Петро Могила)[4,с.288-297].

4. Народна культура. Український фольклор засвоїв, між іншим, приказки, пов'язані з конем, що прийшли з тюркського епосу ("Дарованому коневі в зуби не заглядай", "На коні сиджу, за конем шукаю"- або "питаю")[11,с.36-37].

Необхідно наголосити на тому, що у XVII-XVIII ст.. Україна – у стислому розумінні правобережного та лівобережного Придніпров'я – цілком реально лавірувала між північною та південною сторонами Великого кордону. В ті періоди, коли "опіка" європейськості дуже вже, в політичному відношенні, була дошкульною та тиснула на українську самостійність, Українська держава на автономному статусі могла розташуватися то з одного, то з іншого боку Великого кордону, стимулюючи динамічні зміни в його конфігурації. Варто пригадати нереалізовані та зреалізовані політичні наміри гетьмана Богдана Хмельницького, що прийняв турецьку протекцію (видимим символом такої одночасної європейської та азійської орієнтації треба вважати герб гетьмана, декорований – у "Літописі" Самійла Величка - західними та східними атрибутами)[5,с.4-5], Павла Тетері (що став другим після Б.Хмельницького гетьманом, підпорядкованим Високій Порті)[6,с.280-281], Петра Дорошенка, Юрія Хмельницького, Петра Іваненка-Петрика, Пилипа Орлика та інших.

Не варто забувати про Запорозьку Січ та Ханську Україну в межах кримсько-татарської, а посередньо й османської юрисдикції. Очевидно, це окрема тема дослідження[7,с.65-72], але цілком ясно, що для України XVII-XVIII ст. існувала реальна альтернативна можливість опинитися на цьому або тому боці Великого кордону, шукаючи захисту від надто агресивної європейської або азійської експансії. Вимальовується ще проблема більшої чи меншої залежності (часом інкорпорації, тобто включення) таких українських земель як Закарпаття, Буковина, українська частина Бессарабії – Хотинщина і Білгородщина, Поділля (явища XVI – першої половини XIX ст.) від Османської імперії. На ряд питань з ділянки територіальної залежності хоча б у площині перелічених на початку проблем, українська історична наука ще не може дати задовільної відповіді.

В результаті додаткового збору джерельного матеріалу є підстави знову підтвердити, що Великий кордон діяв не лише як бар'єр, але функціонував також як вибірковий фільтр, що діяв на обидві сторони кордону. Замість кордону-бар'єру діяв у таких випадках антикордон, що сприяв взаємопроникненню етнокультурних факторів різного походження.

V. Значення Великого кордону

Дослідники не звернули уваги на те, що є принципова різниця між американським та європейським Великим кордоном[15,р.2]. Свого часу, понад сто років тому, Фредерік-Джексон Тарне з Вісконсінського університету, публікуючи свою працю "Значення кордону в американській історії" (1893), пов'язував основну масу американських вольностей з кордоном, його просуванням по континенті зі сходу на захід. У випадку Східної Європи (Русі, України, Росії) існування Великого кордону протягом століть вело, навпаки, до відсутності свободи й вольностей.

Певне що до Тарнерівської тези сьогодні можна внести значні корективи (бо вольності для колонізаторів принесли неволю колонізованим). Справа, однак, в тому, що у випадку американського Великого кордону перевага європейської сторони була гнітючою, а обабіч європейського Великого кордону протистояли менш-більш рівноцінні сили, що приводило до хитань і переваги то однієї, то іншої сторони до зсувів Великого кордону на південь або на північ. При такому становищі й при режимах, що панували з обидвох боків, про волю і стабілізацію в душі більше чи менше абстрактної демократії (як у США) не могло бути мови.

Великий кордон як зона великого розмежування і суспільно-цивілізаційного обміну зникав у Східній Європі поступово. Початкова фаза процесу наступила двісті- стоп'ятдесят років тому. Різні заполітизовані і задемагогізовані чинники пророкують відновлення Великого кордону в Україні в недалекому майбутньому, зрозуміло не у вигляді повернення до протистояння кочового і осілого способу життя, а під виглядом експансії ісламу, один із наслідків якого має, нібито, бути виникнення нової межі між європейською та азійською цивілізацією. При цьому нагадують криваві і болючі шляхи розпаду Югославії, процес, далекий

від остаточного закінчення. Як досі, навіть при очікуваному демографічному спалахові серед татарського населення Криму (з якого, можливо, українцям Криму варто брати приклад) такі прогнози виглядають реальними, а з поза них досить виразно проглядаються тенденції не лише антитюркізму, але й антиукраїнізму. Як говорить міжнародний досвід останніх десятиріч, мусульманство на Балканах (1,2 млн. боснійців; 5,3. млн.. албанців; 0,8 млн. турків – за оцінками другої половини 90-х рр.)[16,s.21-34] не утворило там Великого кордону, а етнічні конфлікти в цьому регіоні не свідчать про те, що мусульмани хочуть перестати бути європейцями. Внутрішня національна політика України, а не історичний “російсьмовний” шовінізм має визначати ступінь етнічної інтеграції та диференціації. Новостворення Великого кордону в Україні не передбачається.

В політичному, воєнному та демографічному відношеннях Великий кордон приніс в минулому розташований на його межі Україні великі й доленосні втрати. Відсутність політичної стабільності спричинила сповільнення розвитку власних суспільних інститутів, неможливість здобути повну незалежність, спричинила затримку економічного розвитку України. З іншого боку, практично вільне проникнення в Україну та її суспільне життя багатьох східних елементів затримало українські творчі процеси...

Великий кордон протягом багатьох сторіч визначав історичну Русі-України та її геополітичну ситуацію. Сьогодні після останнього зникнення Великого кордону в кінці XVIII - середина XIX ст., релікти його залишилися в цивілізаційній сфері, в релігійній національній ментальності. Залишається вже також назавжди посередницька роль України на трансконтинентальних шляхах між Заходом і Сходом, між Європою та Азією. Від сучасного політичного керівництва держави залежить, чи воно здатне і зможе самостійно розпорядитися також цією великою і надзвичайно цінною спадщиною[4,c.228-297].

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Дашкевич Я. Україна між Сходом і Заходом (XIV-XVIII ст.)//Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Львів 1991, т.222.
- 2.Дашкевич Я. Великий кордон України: взаємопроникнення культур – нові аспекти//Міжнародна конференція “Етносоціальні процеси на середньому Подніпров’ї: минуле і сучасність”. — Черкаси 1999.
- 3.Дашкевич Я.Турецьке дипломатичне листування українською мовою в 40-х рр. XVI ст. //Slavia. — Praha 1969, sec.I.
- 4.Дашкевич Я. Україна на Великому кордоні. Давня і середньовічна історія України. — Кам’янець-Подільський, 2000.
- 5.Дашкевич Я. Хмельницькіана П. Турецька декорація герба Богдана Хмельницького// Знак. — Львів, 1996, №11.
- 6.Дашкевич Я.Павло Тетеря // Володарі гетьманської булави. Історичні портрети.Вид.2-е. — К., 1995.
- 7.Дашкевич Я. Україна і Туреччина – дослідження взаємовідносин XI-XVIII ст.// Проблеми української історичної медієвістики. Методичні рекомендації Теоретико-практичні розробки. — К.,1990.
- 8.Джуха И. Одиссея мариупольских греков. Очерки истории. — Вологда, 1993.
- 9.Махновець Л.Є.Українські письменники. Біо-бібліографічний словник. Давня українська література XI-XVIII ст. — К.,1960, т.I.
- 10.Пиотровский М. Иса// Ислам. Энциклопедический словарь. — М.,1991.
- 11.Полканов Ю.А. Кърымскъарайларынь аталар-созы/ Пословицы и поговорки крымских Каримов. — Бахчисарай, 1995.
- 12.Стрижак О.Украина// Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі(Відповідальний редактор О.Стрижак). — К.,1985.
- 13.Соловьев С.М. Сочинения. —М.1991, кн.6.
- 14.Velychenko S. Empire Loyalism and Minority Nationalism in Great Britain and imperial Russia,1707 to 1914 ; Institutions, Law and Nationality in Scotland and Ukraine//Comparative studies in Society and History. Ann Arber. — Mich., 1977. Vol. 32, №3.
- 15.Helle R.Introduction//Russian Histiry.
- 16.Der Fiscer Weltalmanach 1999//Hrgs. Von M. von Baratta.. — Frankfurt am Main 1988.
- 17.Zaluski A. Ch. Epistolarum historico-familiarum...—Brunsbergae, 1710, t.I, pars 2.
- 18.Lietovos metrika. Knyga №8 (1499-1514).Uzrasymu knyga 8/Par. A.Baliulis, R.Firkovicus, D.Antanavicius. — Vilnius 1995.
- 19.Nooman Th.S. Rus’, Pechnegs, and Polovtsy: Ekonomik Interaction along the Steppe Frontier in the Pre-Mongol Era//Russian History/ Historie Russe. — Los Angeles, 1922.Vol.19.Nos.1-4,(The Frontier in Russian Hustorry).

20.Smotrzjcki M. Exethesis abo expostulacja to iest, rospawa miedzy Apologiay Antidotem o ostanek bledow, haerezij y klamstw Zy zaniowych, Philaletowych, Orthologowych, y Klerykowych: uczyniona...do oboiey strony narodu ruskiego. — Lwow 1629.

21.Taranovski J.Krotkie wypisanie drogi z Polski do Konstantynopola, a ztamta do Astrachania...R.1569...//Podroze I poselestwa do Turcji... przygotowane... przez J.I.Kraszewskiego. — Krakow, 1860.

Стаття надійшла до редакції 5.02.2007р.

Ярослав Дашкевич

Украина на Большой границе

Аннотация: В статье рассматривается проблема Большой границы и ее роль в жизни украинского народа и украинского государства в формировании этнополитических процессов на стыке европейской и азиатской цивилизаций.

Основной акцент концентрируется на изучении источников по вопросам Большой границы и этноназваний Украина, окраина, край которые дают возможность изучить проблему формирования украинцев в контексте изучения проблемы Большой границы.

Ключевые слова: Украина, история Украины, край, украинцы, украинский язык, большая граница, граница, колонизация.

Yaroslav Dashkevych

Ukraine on the Greate border

Annotation: The article represents problem of the Greate border and his role in the history of Ukrainian country and form ethnopolitical process between Europe and Asia. The basic accent meaning study problem the Greate border, name Ukraine, which helped learning ukrainian problems.

Key words: Ukraine, history of Ukraine, ukrainian, ukrainian language, border, colonization.

УДК 930(477)

Ярослав Калакура

Періодизація як дослідницький метод в українознавстві

Анотація. Стаття присвячена одній із ключових проблем методології українознавства — його періодизації, яка розглядається як один із дослідницьких методів. Аналізуються існуючі моделі періодизації українознавства, обґрунтовується доцільність внесення коректив та уточнень до них, пропонується авторське бачення проблеми.

Ключові слова: Українознавство, методологія, метод, періодизація, період, етап

Під періодизацією здебільшого розуміють рефлексивну дію, спрямовану на виділення в часі, в процесі, в житті суспільства чи окремої людини певних періодів, етапів, фаз, стадій, обмежених відповідними хронологічними рамками, датами, віхами, знаковими подіями. З усіх наук найчастіше до періодизації вдається історія, а також ті, які мають історичну складову[5,с.18-19]. Найдавніші і найпростіші форми періодизації традиційно пов'язувались з хронологією конкретних подій: війнами, повстаннями рабів, правліннями фараонів, будівництвом пірамід, проведенням олімпійських ігор тощо. У стародавній Греції побутували такі поняття як "період", "вік", "століття", "епоха", "доба". Давньогрецький мислитель і поет Гесіод (8-7 ст. до н.е.) розділив історію людства на золотий, срібний, бронзовий і залізний віки. Зразки перших спроб періодизації знаходимо в історичних працях античних авторів Геродота, Фукідида, Полібія, а також у Біблії. До примітивної періодизації, тобто до виділення часових інтервалів в історії вдавалися давньоукраїнські літописці княжої доби, її застосував Нестор у "Повісті минулих літ". Досконаліші форми періодизації, поширені в західноєвропейській історіографії, використали літописці козацьких часів: Самовидець, С.Величко, Г.Григор'янка, перші українські історики В.Рубан, П.Симоновський, О.Безбородько, Д.Бантиш-Каменський, М.Маркевич та ін. головним чином для зручності послідовного викладу подій або їх виокремлення. Початки наукового підходу до періодизації української історії належать М.Максимовичу, М.Костомарову, П.Кулішу, В.Антоновичу. Найдосконалішу хронологічну структуру історії України опрацював М.Грушевський, яка ґрунтувалася на принципово новій схемі історії східного слов'янства[2, с.32-42], і застосував її в багатотомній історії України-Руси. В різних модифікаціях цієї схемою послуговувались Д.Багалій, Д.Дорошенко, І.Крип'якевич, О.Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, Ф.Шевченко та ін. Її наріжні принципи застосовує й сучасна українська історична наука, зокрема багатотомник "Україна крізь віки" під

редакцією академіка В.А.Смолія, “Історія України: нове бачення”, підручники, курси лекцій, навчальні посібники.

Історіографія виробила своєрідну ієрархію понять, які використовуються в історичній періодизації для виокремлення різних частин або часових інтервалів історичного процесу: період, етап, доба, століття, вік, епоха та ін. Для кожного з цих відрізків часу характерні спільні та специфічні ознаки змістовного характеру, відповідно обмежені певними хронологічними рамками, наприклад, “вік просвітництва”, “епоха палеоліту”, “доба Української революції”, “період Визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького”, “етап унезалежнення України”, “перехідний етап” тощо. Сучасна парадигма історії України послуговується наступними поняттями, наділеними відповідними хронологічними межами: ера, епоха, період, етап, століття, кожне з яких може поділятися на вужчі часові відрізки. При цьому, поняття період і етап розглядаються у співвідношенні цілого і частини, оскільки період переважно обмежується датами як ширша величина, а етап – це частина періоду, його окрема стадія або фаза[1,с.75-82].

До них належить й українознавство, зародження, становлення і розвиток якого охоплює близько двох тисяч років, у межах яких виокремлюється ряд періодів, етапів або підперіодів. Наука вже давно довела, що періодизація – не механічна процедура поділу того чи іншого процесу на окремі відрізки в часовому вимірі, а спосіб або метод, який виконує дослідницькі функції. Саме цей аспект періодизації як дослідницького методу в українознавстві належить до актуальних і недостатньо висвітлених у літературі проблем. Практично, окрім П.П.Кононенка[3,с.30], цією проблемою ніхто не займався. У книзі Т.В.Лепехи подана лише періодизація освіти і друку[6,с.43-57], а в посібнику “Українознавство” під редакцією В.П.Сайко[7] періодизація навіть не згадується. Мета пропонованої статті полягає в тому, щоб, з одного боку, з’ясувати теоретичні та методологічні засади періодизації, а з другого, розкрити її прикладне значення і можливість застосування цього методу для періодизації і дослідження в українознавстві.

Українознавство здебільшого спирається на схеми історичної періодизації, насамперед на ті, які використовуються для періодизації української історіографії. Опрацьована автором цієї статті періодизація історії витоків, зародження, становлення української історичної науки[3,с.30] може розглядатися як максимально наближена до наукової періодизації українознавства. Однак, на нашу думку, не слід ототожнювати ці періодизації, бо кожна з цих наук має свою специфіку, оскільки стосується різних предметів дослідження. Українська історіографія, як компонент історичної науки, як спеціальна її галузь, яка вивчає історію нагромадження історичних знань, почала складатися з кінця ХУІІІ ст., але остаточно сформувалася на рубежі ХІХ–ХХ ст. Натомість витоки і розвиток української історичної думки органічно вплітаються в основні віхи українознавства.

В сучасній науці фактично побутує одна, на наш погляд, досить вдала і аргументована модель періодизації українознавства, опрацьована П.П.Кононенком і викладена у вигляді схеми і розлогих коментарів у підручнику “Українознавство” для вищих навчальних закладів[4,с.54-55]. Автор виділив шість етапів розвитку українознавства, розглядаючи їх як складові частини цілісного процесу зародження і нагромадження знань про Україну і українство на материковій Україні та за її межами, а кожен етап як період, як щабель цього тривалого процесу. *Перший етап* він відносить до ІУ – ІХ ст. після Різдва Христового, коли грецькі, візантійські, римські дослідники подали перші відомості про Україну, а на її теренах були створені “Велесова книга”, “Літопис Аскольда”, київські билини. *Другий етап* (ІХ – ХІІІ ст.) ув’язується з розквітом Київської великокняжої держави, утвердженням літописної традиції, творчістю Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, патріарха Іларіона, появою “Слова о полку Ігоревім” і т.д. Розвиток знань про Україну в добу Гетьманщини учений відносить до *третього етапу*, коли, творцями українознавства виступили козацькі літописці Самовидець, Г.Габ’янка, С.Величко, а також автори Густинського та інших монастирських літописів, літературно-полемічних творів. Початок *четвертого етапу* (ХІХ ст.) хронологічно співпадає з появою “Історією Русів” і представлений українознавчими працями М.Максимовича, М.Костомарова, В.Антоновича, М.Драгоманова, творчістю Т.Шевченка, М.Шашкевича та ін. Кінець ХІХ – початок 30-х рр. ХХ ст. П.П.Кононенко відносить до *п’ятого етапу* розвитку українознавства. В ньому фігурують праці І.Франка, Лесі Українки, С.Сумцова, С.Єфремова, М.Грушевського, Ф.Вовка, А.Кримського. діяльність НТШ, УНТ, УАН, українознавчих кафедр. Останній, *шостий етап* накладається на 1990-і рр.-початок ХХІ ст.

Належно обґрунтувавши цю періодизацію, П.П.Кононенко подав її графічну схему, яка, звичайно, є умовною і може служити основою подальшого удосконалення. Наприклад, межі третього етапу чітко не окреслені ХІУ-ХУІ ст., хоча в самому тексті підручника звертається увага на роль братств, колегіумів, духовенства, діячів Острозької та Києво-Могилянської академії в розвитку знань про Україну. До речі, в недавно опублікованій статті П.П.Кононенка в часописі “Українознавство” під рубрикою наукового інструментарія українознавця з приводу періодизації[2,с.35-42] замість поняття “етапи” використовується термін “періоди” і рамки третього періоду якраз обмежені ХІУ-ХУІ ст. Чіткіше визначив автор і змістовну частину п’ятого періоду, наголосивши, що радянський політичний режим рішуче протидіяв українознавству, маючи, очевидно, на увазі другу половину 1930-х – 1980-ті рр. І це цілком слушно, адже в підрадянській

Україні, особливо після припинення політики “українізації”, в умовах широкомасштабного наступу на національні права і свободи громадян, розгортання голодомору та масових репресій на українознавство було накладено не просто табу, а оголошено справжню війну. Та, незважаючи на заборони і переслідування, українознавство не зникло, а перейшло на нелегальні та напівлегальні умови, нагромаджуючи фактичний матеріал, готуючи кадри для майбутніх досліджень. Хоч тисячі українознавців були фізично або морально знищені, сама наука залишалася нескореною. Її сповідувала більшість українських письменників, відстоювали українські патріоти, підпільники, шістдесятники, дисиденти, правозахисники. В підручнику цілком слушно говориться, що в міжвоєнний період традиції українознавства продовжили науковці Галичини, Буковини і Закарпаття, водночас сформувалися потужні українознавчі центри за рубежом, зокрема Український вільний університет, українські наукові інститути в Берліні та Варшаві, а згодом Українська Вільна Академія Наук, кафедри українознавства в країнах Західної Європи, США та Канади. В повоєнні роки побачили світ “Енциклопедія українознавства”, ряд інших праць. Отже, є підстави стверджувати, що запропонована П.П.Кононенком періодизація українознавства в підручнику і згаданій статті – це важливий етап на шляху її універсалізації, добротна основа, але й вона потребує удосконалення, особливо з огляду хронології.

Ключовою проблемою в методології періодизації є, з одного боку, її розуміння як дослідницького методу, а з другого, обґрунтування критеріїв періодизації, тобто пошук відповідей на питання, які події, факти, явища мали рубіжне значення для розвитку українознавства і можуть служити умовною межею для виділення періодів чи етапів. Як уже зазначалося, сучасна наука трактує періодизацію як один із наукових методів дослідження українознавства, що передбачає систему процедур, прийомів і способів, спрямованих та виділення в процесі його розвитку найважливіших епох, періодів, етапів за спільними ознаками і критеріями.

Період в українознавстві, як і в історіографії, – це умовно окремий відрізок часу в історичному вимірі, який характеризується рядом спільних рис, відмінностей і особливостей в порівнянні з іншими періодами, має свій початок і відносну завершеність. Але, якщо в історіографії розглядається процес нагромадження надбань історичної науки, то в українознавстві аналізується весь комплекс знань, напрацьований й іншими науками про Україну та українців: етнологією, етнографією, культурологією, мовознавством, літературознавством, демографією, економікою, філософією, правознавством, географією, психологією тощо. При цьому акцент робиться на синтез знань, їх взаємоув’язаність і цілісність, що ускладнює встановлення рубежів даного процесу. І все ж виділення періодів чи етапів українознавства дозволяє заглибитись у специфіку кожного з них при одночасному з’ясуванні провідних тенденцій, виявленні загальних закономірностей українознавчого процесу.

Основу періодизації становлять певні правила або критерії, тобто ознаки чи їх сукупність, які й служать мотивацією виділення відповідних періодів чи етапів. Про які критерії періодизації можна говорити стосовно українознавства, які загальні події, явища і процеси слід враховувати при цьому? *По-перше*, слід зважати на найважливіші рубежі світової і української історії. Існуюча періодизація історії України і світу є тим тлом, на якому аналізується процес продукування знань про Україну і українство. *По-друге*, важливе значення має осмислення тих принципово нових явищ у суспільному, науковому, культурному, ідейному і духовному житті України, які змінили або істотно вплинули на характер і зміст українознавчої думки. Йдеться, зокрема, про етапи етногенезу, зародження писемності, утворення давньоукраїнської державності, запровадження християнства, розвиток друкарства, поширення просвітництва, становлення нової української літератури, поява фотографії, звукозапису, електронних засобів інформації і т.д. *По-третє*, заснування осередків і товариств, наукових інституцій українознавства, наукових шкіл, формування течій і нових напрямів українознавчої думки, виникнення нових українознавчих часописів і видань тощо. *По-четверте*, це найголовніше – створення таких дослідницьких праць, які стали важливою віхою у формуванні нових знань про Україну. До них можна віднести, наприклад, появу Київського літопису, “Повісті минулих літ”, козацьких літописів, “Історії Русів”, “Історії України-Руси” та “Історії української літератури” М.Грушевського, “Енциклопедії українознавства” і т.п.

Виходячи з цих критеріїв і спираючись на існуючу модель періодизації української історіографії, висловимо деякі міркування і пропозиції щодо подальшого удосконалення наукової періодизації українознавства та використання її як ефективного дослідницького методу. Оскільки витоки найпростіших, нерідко примітивних уявлень про українські землі античних часів сягають у глибоку давнину, щонайменше в добу Трипільської культури, а їх носіями були давні міфи, легенди, перекази, інші різновиди усної творчості, які запам’ятовувалися і передавалися від покоління до покоління, то цей відрізок, на нашу думку, можна винести за межі основних періодів, розглядаючи його як доісторичний або праукраїнський, або як предтечу українознавства. Процес безпосереднього зародження раціональних відомостей про територію України та її автохтонне населення слов’ян і кочові племена, їх державні утворення, трансформація цих відомостей у знання, а відтак у науку про Україну і українців охоплює майже дві тисячі років, у межах яких можна простежити і умовно виокремити **всім** основних періодів, кожен з яких має свої внутрішні *етапи* або *півперіоди*. Є підстави виводити **перший період** українознавства з княжої доби (піднесення Києва і утворення Києво-Полянської держави, Київська Русь, Галицько-Волинська, Литовсько-Руська держави),

тобто йдеться про перше тисячоліття української історії (У-ХУІ ст., від заснування Києва “як стольного града” до Люблінської унії 1569 р.). У його межах відповідно простежується **три етапи** (києво-чернігівський, галицько-волинський і литовсько-руський) коли мислителі та літописці сформували, осмислили, а згодом зафіксували на письмі найважливіші відомості про українські землі, про історичні події в хронологічній послідовності, залишили нащадкам своє бачення історичного процесу. Давньоукраїнські літописці і мислителі були обізнані з античною, зокрема давньогрецькою історичною думкою, а русько-візантійські політичні, культурні та духовні зв'язки сприяли поширенню на теренах України-Руси єлінської культури та історичної традиції. Винятково важливу роль у формуванні суспільної свідомості і моралі відіграла релігія, зокрема, християнство, яке сповідувало нові духовні цінності та нову візію походження світу, людського життя, поділу історичного процесу на дохристиянські та християнські часи (нову та стару ери). Формування української народності, її національних ознак супроводжувалося утвердженням української ідентичності, що об'єктивно стимулювало розвиток знань про минуле українців, їх самотність і окремішність. Опинившись у складі Польщі і Литви, українці зазнали потужного впливу західноєвропейської культури та історіографії.

Другий період охоплює козацько-гетьманські часи (друга половина ХУІ - перша половина ХУІІІ ст.) Він обумовлений зародженням українського козацтва, виникненням Запорозької Січі, утвердженням національної ідентичності українців, розгортанням Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького і утворенням Української козацько-гетьманської держави. Це доба українського національного і культурно-духовного пробудження, яке супроводжувалося розвитком шкільництва, братств, колегій, подвижницькою діяльністю учених Острозької та Києво-Могилянської академій, що помітно вплинуло на розвиток знань про Україну, позначилося на формуванні козацької історіографії, сприяло вивченню української мови, історії в системі освіти, поширенню українськості в суспільстві. Заснування друкарень, просвітницька діяльність Львівського, Луцького, Київського та інших братств, учених Острозької та Києво-Могилянської академій, діячів церкви сприяли зростанню загальної культури українського народу, його національної самосвідомості, створенню навчальної та полемічної літератури, особливо в ході підготовки до укладання Берестейської унії (1596 р.). Твори М.Смотрицького, І.Вишинського, Ю.Рогатинця, Д.Туптала, С.Яворського, Ф.Прокоповича та ін. мали не тільки теологічну, але й світську спрямованість. Історико-українознавчий зміст стає ознакою нових форм усної творчості, інтермедій, вертепу, народних дум. У козацькі часи дістають поширення такі різновиди фіксації історичних подій як щоденники, козацьке літописання, мемуаристика. Вершиною української історичної думки цієї доби стали літописи Самовидця, Г.Габ'янки та С.Величка, в яких з історії логічно виводилась визвольна війна українського народу під проводом Б.Хмельницького, а її героїня поєднувалася з утвердженням ідеї нескореності українців.

Особливістю **третього періоду**, який охоплює другу половину ХУІІІ – першу третину ХІХ ст., було те, що він дав перших професійних істориків, філософів, філологів, письменників і заклав фундамент українознавства. Праці С.Лукомського, П.Симоновського, В.Рубана, О.Рігельмана, В.Ломиковського, О.Шафонського, а згодом Якова і Олександра Марковичів, Д.Бантіша-Каменського, літературно-філософські твори Г.Сковороди, І.Котляревського, І. Гулака-Артемовського, Є.Гребінки, І.Квітки-Основ'яненка утверджували окремішність українського народу, самотність його мови, культури, звичаїв, традиції, історії.

“Історія Русів” стала прологом **четвертого періоду** (друга і третя третини ХІХ ст.). Традиції козацького літописання дістали в “Історії Русів” якісно нове відображення, а рукописні варіанти твору на тривалий час утвердили цілісне уявлення про історію українського народу, її тяглість від княжих часів до Гетьманщини. Червоною ниткою через увесь твір проводилася ідея про право кожного народу на самостійний державний, культурний та економічний розвиток, про законні підстави русів-українців боротися проти будь-яких іноземних поневолювачів. Цей період представлений першими дослідницькими працями і пов'язаний з утвердженням науковості знань про Україну, з формуванням національного обличчя українознавства (М.Максимович, М.Костомаров, П.Куліш, творчість Т.Шевченка, діяльність українців Львівського, Харківського, Київського, Одеського, а згодом і Чернівецького університетів, Київської археографічної комісії, Київського архіву давніх актів, Товариства “Нестора Літописця”, “Руської трійці” (М.Шашкевич, Я.Головацький, І.Вагилевич), наукових товариств), інших осередків вивчення українських старожитностей, збирання і публікації джерел, написання наукових праць з української історії, мови, літератури, етнографії – все це засвідчує рубіжне значення цього періоду для становлення українознавства.

Винятково глибокий слід на формування національної та історичної свідомості українського народу справила літературно-художня і публіцистична творчість Тараса Шевченка. Будучи палким прихильником національної ідеї, національного визволення українського народу, він дав своє розуміння української історії у творах “Тарасова ніч”, “Тамалія”, “Гайдамаки”, “Іван Підкова”, “Розрита могила”, “Вешній льох” та ін. Спадщина Т.Шевченка, відкинула конформістську модель “малоросійства”, що сповідувала ідеологію спільної історії Малої і Великої Русі, пропагувала лояльне ставлення до імперської Росії, заклавши фундамент національного бачення української історії. Шевченкове поєднання ідеї нації з найвищими гуманістичними

цінностями стало наріжним каменем майбутніх народницького та національно-державницького напрямів української історіографії.

Друга половина 18-го – початок 19 ст. – це відлуння в українознавчій думці західноєвропейського історіософського напрямку – романтизму, що мав в Україні своє власне, козацьке коріння. Романтизм сприяв пробудженню національної свідомості, ставав світоглядною основою протистояння великодержавницькій ідеології Російської та Австрійської імперій.

Остання третина XIX – початок XX ст. складають окремих, *п'ятий період*, який представлений українознавчими студіями В.Антоновича, М.Драгоманова, М.Грушевського, Д.Багалія, І.Франка, Лесі Українки та ін., котрі остаточно утвердили українознавство як окремих розділ гуманітарних наук. Наукова творчість В.Антоновича та його учнів, діяльність Київської історичної школи документалістів, Наукового товариства ім. Тараса Шевченка у Львові, синтез історії України, здійснений М.Грушевським, державницька візія його львівської наукової школи істориків, студії Українського наукового товариства в Києві, – все це завершило процес виокремлення українознавства як національного феномена, що відіграв важливу роль у формуванні національної ідеї і свідомості українського народу. Вагомий внесок у збагачення українознавства, його її європеїзацію зробили М.Драгоманов, Б.Грінченко, І.Франко, Л.Українка, О.Потебня, Д.Донцов, В.Гнатюк та ін., які сприяли поєднанню знань про Україну із західноєвропейськими цінностями.

Вершиною цього періоду стала Українська революція 1917-1920 рр., яку можна розглядати як окремих етап, пов'язаний не тільки з відновленням національної державності України, її незалежності та соборності, але з інституціоналізацією українознавства, впровадженням його в систему науки і освіти. Саме в добу революції найвидатніший український історик і українознавець з світовим іменем М.Грушевський став творцем Української Народної Республіки, яка розглядалася правонаступницею княжої та козацько-гетьманської державності українців. У 1920 р. побачила світ праця Є.Сфремова “Українознавство”, давши потужний поштовх українознавчим студіям, які, на жаль, невдовзі були згорнуті більшовицьким режимом.

Шостий період (20-ті – початок 30-х рр. XX ст.) характеризується тим, що під натиском більшовицьких збройних сил українська революція задихнулася, а на більшу частину України було експортовано тоталітарний режим, водночас західноукраїнські землі, Буковина, Ізмаїльщина, Закарпаття опинилися відповідно під владою Польщі, Румунії, Чехо-Словаччини. Особливість цього періоду українознавства полягає в тому, що інерція української революції ще на деякий час забезпечила йому розвиток на материковій Україні, і, насамперед, в українській діаспорі. По мірі насадження в УСРР ідеології більшовизму наростав спротив національно свідомих і патріотично налаштованої української інтелігенції, розгортались репресії проти її представників, натомість підвищувалась роль зарубіжного українознавства в збереженні і примноженні традицій українського народу. Українознавці Західної України М.Возняк, П.Крип'якевич, С.Томашівський, а також вчені української діаспори Д.Дорошенко, В.Липинський, І.Кревецький, В.Кубійович, Ю.Липа та ін. обстоювали історичну правду, виводили повчальні уроки з українського буття.

Благотворний вплив на розвиток українознавства в УРСР справило повернення в 1924 р. М.Грушевського в Україну, діяльність створених ним історичних установ у системі ВУАН. Збагаченню історичної думки служили праці Д.Багалія, Д.Яворницького. Однак згортання політики українізації, так званий новий курс Сталіна, роздмухування репресій, насамперед супроти національно свідомих учених-українознавців, письменників, художників, ідеологізація системи науки, освіти і культури – все це вкрай негативно відбилося на розвитку українознавства, зрештою призвело до його заборони.

Сьомий період (середина 30-х – друга половина 80-х рр. XX ст.) характеризується “двоколісністю” розвитку знань про Україну та українство: на материковій Україні та в діаспорі. У цьому періоді досить чітко простежуються щонайменше три етапи або підперіоди. Перший з них – це етап остаточної ідеологізації знань про Україну в УРСР і тотального нищення його носіїв у середині і другій половині 1930-х рр. Натомість українознавці Західної України і діаспори оприлюднили “Українську загальну енциклопедію” в 3-х томах під редакцією І.Раковського, ряд історичних, демографічних та філологічних праць. Другий етап супроводжувався новою хвилею спалаху національної свідомості в роки Другої світової і німецько-радянської воєн та повоєнних лихоліть, примноженням наукових сил української діаспори. Поява на еміграції О.Оглоблина, Н.Полонської-Василенко, І.Багряного, Ю.Шевельова, С.Смаль-Стоцького, О.Пріцаца, інших українознавців, заснування УВАН, Українського історичного товариства, часописів “Український історик”, “Визвольний шлях”, “Сучасність” остаточно утвердили своєрідну двоколісність українознавства: наукового в діаспорі і заідеологізованого в УРСР. Для останнього деякі короточасні позитивні зрушення були пов'язані з хрущовською відлигою, з критикою культу особи Сталіна, рухом шістдесятників і дисидентів, з гаслами М.Горбачова про перебудову, гласність і плюралізм. Велику роль у збереженні українознавства відіграла творчість О.Гончара, Ю.Мушкетика, праці М.Брайчевського, О.Апанович, І.Дзюби, Є.Сверстюка та ін. Це й дозволяє розглядати другу половину 1950-х – 1980-ті рр. як окремих, третій етап розвитку українознавства.

Загалом, для українознавства 30-х-80-х рр. XX ст. характерні, з одного боку, енциклопедизація знань про Україну, а з другого боку, створення ряду ідеологем, які надовго догматизували спотворені уявлення про

українську історію, мову і культуру. Двоколісність розвитку українознавства (на материковій Україні та в діаспорі), ідеологічне протистояння між двома його течіями, їх своєрідна змагальність і перевірка на життєвість дали поштовх до аргументації точок зору, водночас засвідчили глибоку кризу і безперспективність радянського тоталітаризму.

Початок *восьмого* (сучасного) *періоду* логічно ув'язується з суверенізацією і відновленням незалежності України та офіційною інституалізацією українознавства, його як інтегративної системи наукових знань і навчальної дисципліни, із зростанням його державницької і світоглядно-виховної ролі, в утвердженні цілісності і соборності України. Для цього періоду характерне банкрутство партійно-класової методології, контролю над діяльністю українознавчих установ, їх дерусифікація, створення нових інституцій, зокрема Інституту українознавства ім. І.П. Крип'якевича (директор академік Я.Ісаєвич), Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки (директор академік П.Кононенко), українознавчих кафедр у вузах, повернення із спецхранів досліджень В.Антоновича, М.Грушевського, О.Єфименко, Д.Дорошенка, С.Єфремова, В.Винниченка, І.Огієнка, О.Оглоблина, Н.Полонської-Василенко, поширення в Україні діаспорних праць Т.Гунчака, О.Субтельного, Г.Костюка, Ю.Шевельова, Ю.Бойка, Д.Чижевського, Ф.Федоренка та ін. До честі більшості радянських українознавців можна віднести те, що вони зуміли дистанціюватися від ідеологічних схем і нашарувань тоталітарної доби, розірвати з пануючою в СРСР методологією наукових досліджень, прилучитися до національних традицій українознавства.

Важливо також підкреслити, що за короткий час в Україні виросла нова генерація молодих, незаангажованих українознавців, які по-новому осмислюють етногенез українського народу, його історію і самобутність. Зусиллями науковців старої і нової генерації, часто з залученням учених з української діаспори підготовлений ряд солідних українознавчих праць, курсів лекцій і підручників, які утверджують нове розуміння буття українського народу, його національної ідеї, боротьби за волю і державну незалежність у контексті світової історії. Поступово долаються ідеологічні стереотипи, формується якісно нова національно-державницька свідомість українського суспільства, хоча цей процес досить складний і суперечливий, він наштовхується на спротив українофобів, на кризові явища в розвитку гуманітарних наук, на стереотипи, успадковані від минулого. Такою уявляється періодизація основних рубежів зародження, розвитку і становлення українознавства. Розуміючи, що будь-яка періодизація є умовною, запропонований нами варіант не претендує на довершеність, але з урахуванням періодизації, опрацьованої П.П.Кононенком, з деякими модифікаціями інших моделей може використовуватися як базовий. Запропонована хронологічна схема розвитку українознавства дозволяє простежити як деякі загальні тенденції нарощування знань, утвердження їх науковості, трансформації в синтетичну науку, так і виявити певні особливості, об'єктивні і суб'єктивні труднощі, характерні для кожного з означених періодів.

Нарешті, варто ще раз наголосити, що тільки на основі осмислення просторово-часових вимірів українознавства, застосування різних методів, у тому числі наукової періодизації, можна всебічно дослідити процес його зародження і розвитку, спрогнозувати перспективи українознавчих студій, шляхи підвищення їх ролі у житті суспільства. Як справедливо підкреслює П.Кононенко, періодизація як дослідницький метод дозволяє виявити спільне і специфіку в розвитку українознавства в межах кожного періоду, осмислюючи при цьому його безперервність і цілісність[4,с.54].

Отже, методологічне значення періодизації розвитку українознавства полягає в тому, що вона, *по-перше*, допомагає простежити безперервність і наступність, спадкоємність і тяглість процесу зародження і збагачення знань про Україну та українство, *по-друге*, вона дає ключ для виділення в межах кожного періоду найважливіших надбань, концептуальних положень і висновків для окреслення особистого внеску провідних українознавців у збагачення і примноження знань; *по-третьє*, періодизація дозволяє застосувати найбільш досконалі методи дослідження генези українознавчої думки, які дають змогу об'єктивно оцінити її здобутки, окреслити вузькі місця і визначити перспективні проблеми подальшого розвитку українознавства, підвищення його ролі у формуванні наукового світогляду та національно-державницької свідомості українців, у реалізації української національної ідеї.

Список використаних джерел та література:

1. Грушевський М.С. Звичайна схема "Рускої" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства // Твори у 50 томах. — Т.1. — Львів, 2002.
2. Калакура Я.С. Українська історіографія. Курс лекцій. — К., 2004.
3. Кононенко П.П. Українознавство. Підручник. — К., 2006.
4. Кононенко П.П. Періодизація українознавства // Українознавство, — К., 2007, №1.
5. Косолапов В.В. Методология и логика исторического исследования. — К., 1997.
6. Лепеха Т.В. Українознавство. — К., 2005.
7. Українознавство. Посібник. (Відп. ред. В.П.Сайко). — К., 1994.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2007р.

Периодизация как исследовательский метод в украиноведении

Аннотация: Стаття посвящена одной из ключевых проблем украиноведения — периодизации, которая рассматривается как исследовательский метод. Анализируются существующие модели периодизации украиноведения, обосновывается целесообразность внесения корректив и уточнений к ним, предлагается авторское видение проблемы.

Ключевые слова: украиноведение, метод, периодизация, период, этап.

Yaroslav Kalakura

Periodization as the research method in ukrainian study

Annotation: The article is devoted to the one of the key problems of Ukrainian study methodology, i.e. periodization which is examined as the research method. Existent models of Ukrainian study periodization are analyzed, expediency of making amendments and specification to them is based and the author's vision of the problem is proposed.

Key words: Ukrainian study, methodology, method, periodization, period, etap.

УДК 930(477)

Олег Мазур

Українсько-хорватські династичні зв'язки княжих часів

Анотація: У статті розглядаються українсько-хорватські династичні зв'язки. Аналізується гіпотеза про ймовірність правління на теренах Галицької землі хорватського князя (короля) Дмитра-Звоніміра.

Ключові слова: Хорватський король Звонімір, Ілона, Василько Володимирович, Володимир-Іван Володимирович, матримоніальні зв'язки.

Здогад про правління на теренах Галицького Підгір'я хорватського володаря Дмитра-Звоніміра (1075–1089) неодноразово висловлювали шанувальники української минувшини. Його шлюб із удовою князя Ростислава Володимировича Тмутараканського (+ 03.02.1067) Ілоною (Ланкою), донькою угорського герцога, а пізніше – короля Бели I (бл. 1016–1063), на їх думку, нібито дав змогу синам Ілони, князям-ізгоям Рюрикові, Володареві та Василькові, дістати у спадок галицькі володіння свого вітчима. Істориками обґрунтовувалися й інші гіпотези: 1. Пойменовані брати успадкували владу від свого батька – князя Ростислава Володимировича, який свого часу володарював на цих землях; 2. Троє ізгоїв заволоділи “отчиною” волинських князів, позаяк терени Східних Карпат і Передкарпаття начебто належали їм за правом родинного спадкування; 3. Князі Ростиславичі вибороли галицькі землі у польських князів з династії П'ястів. Кожна з перерахованих гіпотез не витримує критики. По-перше, князь Ростислав Володимирович, як і його батько, князь Володимир Ярославич, ніколи на карпато-хорватських землях не правили, принаймні про це немає жодного підтвердження у писемних джерелах. Насправді, у 1064 р. родоначальник майбутньої галицької династії вирушив із новгородськими найманцями у похід і відібрав тмутораканський стіл у Гліба Святославича, сина чернігівського князя. Князь Ростислав княжив у Тмутаракані до 1067 р. Принагідно зауважимо, що він ніколи не претендував на інше княжіння, хоча мав у своєму розпорядженні чималі збройні сили, яких остерігались у сусідній Візантії. Ростислав належав до генеалогічно **старшої** гілки нащадків князя Ярослава Мудрого. Його батько – Володимир Ярославович (+4. 10. 1052) мав би за правом старійшинства успадкувати київський стіл (саме йому Ярослав Мудрий доручив у 1043 р. керівництво руським військом у антивізантійському поході). Невдовзі Володимир передчасно скінчив свій земний вік саме на новгородському княжінні. Його син Ростислав-Михайло спершу також княжив у Новгороді. Невідомо, які причини змусили його покинути Новгородську землю у 1064 р, але, згодом, Ростиславові стрії (тріумвіри Ізяслав, Святослав і Всеволод), які із занепокоєнням стежили за діями свого синівця, могли ініціювати його вигнання з Новгорода. Таким чином Ростислав Володимирович був вимушений шукати княжіння у периферійних землях Русі, де влада стріїв була слабшою. Вибір князя припав на віддалену від Києва Тмутораканську землю. Київські тріумвіри Ярославичі були стурбовані самочинним вокняжінням Ростислава. Показово, що й його сини попервах так само убачали у Тмуторакані свою вітцівщину і замислювали осісти у цьому місті на княжінні. Проте цим планам не судилося збутися. Тоді брати вирішили боротися за волинські землі, мабуть, сподіваючись на підтримку місцевих сил, невдоволених статусом київської провінції, адже волинські князі у той час були фактично намісниками київського князя. Проте, зазнавши невдачі при спробі силою відібрати Володимира, Ростиславичі потрапили під галицький Микулин. Переслідувані військом князя Володимира Мономаха, вони, безсумнівно, відступали в

Угорщину, звідки походила їх матір [8, с.51-53]. Ілона у цей час уже була замужем за Дмитром-Звоніміром, васалом угорського короля [1, с.230].

Гіпотеза про правління на карпато-хорватських землях князя Звоніміра ґрунтується, головним чином, на співзвучності його імені з астіонімом *Звенигород*. Припускається, що місто було названо на честь Звоніміра. Насправді, у давній хорватській антропонімії побутувало кілька імен з препозитивною частиною *Zvan-*: *Zvanigrad*, *Zvanimir*, *Zvanislav* [5, с.8]. Усе ж, утворення астіоніма *Звенигород* від усіченої частини котрогось із наведених вище антропонімів та іменника “город” убачаємо невірогідним.

Астіонім *Звенигород* (*Zvinograd*) (до речі, як і *Теребовля*), справді, відомий не лише у Балканській Хорватії, а й на Україні (*Dźwinogród*, *Звенигородъ*, *Zwinograd*, *Zwinigrod*), у Росії, Болгарії та Польщі (*Żmigród*) [13, с.108]. Такі назви мовознавець М. Янко виводить від слова *дзвін*, “у цей дзвін били на сполох під час нападу ворогів” [14, с.61]. Такої ж думки дотримуються й інші мовознавці, стверджуючи, що назва *Звенигород* виникла як двоосновне утворення *Звени+город* [6, с.62.]. Натомість В.П. Нерознак припускає, що ця назва “вірогідно пов’язана з назвою ріки від кореня *звънь, пор. гідроніми в Поочії: р. Звиняч, р. Звинячка, Звеной, р. Звеняка [11, с.77]. Важко не погодитись із аргументацією відомого українського мовознавця М. Худаша, який з цього приводу зазначає: “Таким чином, походження цього ойконіма і досі залишається переконливо не з’ясованим, оскільки до наведених вище концепцій його виникнення можна висунути вагомі застереження. Так, важко повірити, що назва *Звенигородъ* могла виникнути від гідроніма з коренем – *звънь*, оскільки, по-перше, цей гідронім мусив би десь біля населеного пункту з цією назвою існувати як назва ріки, яка тут протікає, а тим часом давньоруський *Звенигородъ* (Пуст. Льв.) знаходиться над річкою Білкою; по-друге, відгідронімні назви давньоруських городів творилися, звичайно, за доп. суф. *-ьскъ* типу *Полотьскъ* (<*Полота*) і т.п., або прямим перенесенням (трансонімізацією) назви ріки на назву заснованого над нею НП, хоч часом у дещо й іншій формі. Важко також припустити, щоб назва *Звенигородъ* могла бути мотивована дзвонінням у церкві чи церквах, оскільки дзвонять у церквах повсюдно, то чому б це раптом від цього дзвоніння одержали назву лише окремі НП, до того і такі, як, наприклад *Звенигород* (Буч. Тр.), ніколи не були городами? Важко також припустити і те, що цей ойкоснім міг виникнути і як первісно назва “укріпленого місця, де дзвонили під час наближення ворога”, оскільки здавна в Україні для повідомлення про наближення ворога ставили сторожові вишки з бочками зі смолою, а якщо дзвонили, то дзвонили в церквах на дзвіницях і то повсюдно, а не лише у якихось спеціальних місцях. Отже, мотив номінації ойконімом *Звенигородъ* нам неясний. У цьому випадку припускаємо що препозитивний компонент цього ойконіма *Звени-* є, можливо, імперативом від слова *звонь* у значенні “звук” (Ср. І 964 [12]). Отже, цей імператив тут ужитий у значенні ‘звучи’, у переносному розумінні – “слався”, “будь славний”. Тобто цьому городові вже при його заснуванні бажали слав. Пізня назва *Звенигорода* (Буч. Тр.) – напевно перенесена із *Звенигорода* (Пуст. Льв.). На думку саме такого походження даного ойконіма наводять нас писемно засвідчені давні слов’янські імена-композиції *Звенимиръ* та *Звиниславъ* (Мор. 89 [10]) – два різної генези синоніми, оскільки, як це доводять дослідники, постпозитивний компонент – *миръ* в імені *Звенимиръ* уживався в тому ж значенні, що й *-славъ* (Sv. 79-81 [17]). Тобто первісно, нарікаючи дитину Звенимиром чи Звениславом, висловлювали цим іменем бажання, щоб про неї у житті звеніла, тобто звучала, неслася, ширилася слава, щоб вона була славною” [13, с.108-109].

Нагадаємо, що на території історичної Галицької землі відомо три населених пунктів із такою назвою, що, безперечно, існували за княжих часів. Перший з них знаходиться неподалік Львова. Два інші розташовані на теренах княжої Теребовлянщини. Нині це – городище біля с. Дзвенигородки Борщівського району Тернопільської області. Інший *Звенигород* локалізується на лівому березі р. Стрипи – теперішнє городище поблизу с. Звенигорода Бучацького району Тернопільської області. Астіонім *Звенигород*, де факто, є одним із найдавніших. Зважаючи на аргументи мовознавців, все ж не виключаємо, що первісно ця назва могла означати **місце збору віча**, яке, як відомо із писемних джерел, скликалося за допомогою дзвону. Дзвін, врешті-решт, символізував управлінські функції „стольного града”. Пригадаємо, що остаточне позбавлення Новгороду його статусу пов’язувалось якраз із вивезенням московським царем вічевого дзвона. Вірогідно, що з того часу походять й російські прислів’я: “Не только звону, что в Звенигороде, есть и на Москве”, “У царя колокол на всю Русь”. Віча раз-у-раз скликались також поблизу культових центрів як у дохристиянські, так і у християнські часи. Можливо, що й топонім *Звенигора* означав **місце відправлення ранньослов’янського культу**, адже на Звенигорі археологи віднайшли дохристиянське святилище [7, с.84-88]. Легенду про таку *Звенигору* майстерно використав у сценарії художнього фільму “Звенигора” письменник та кінорежисер О. Довженко.

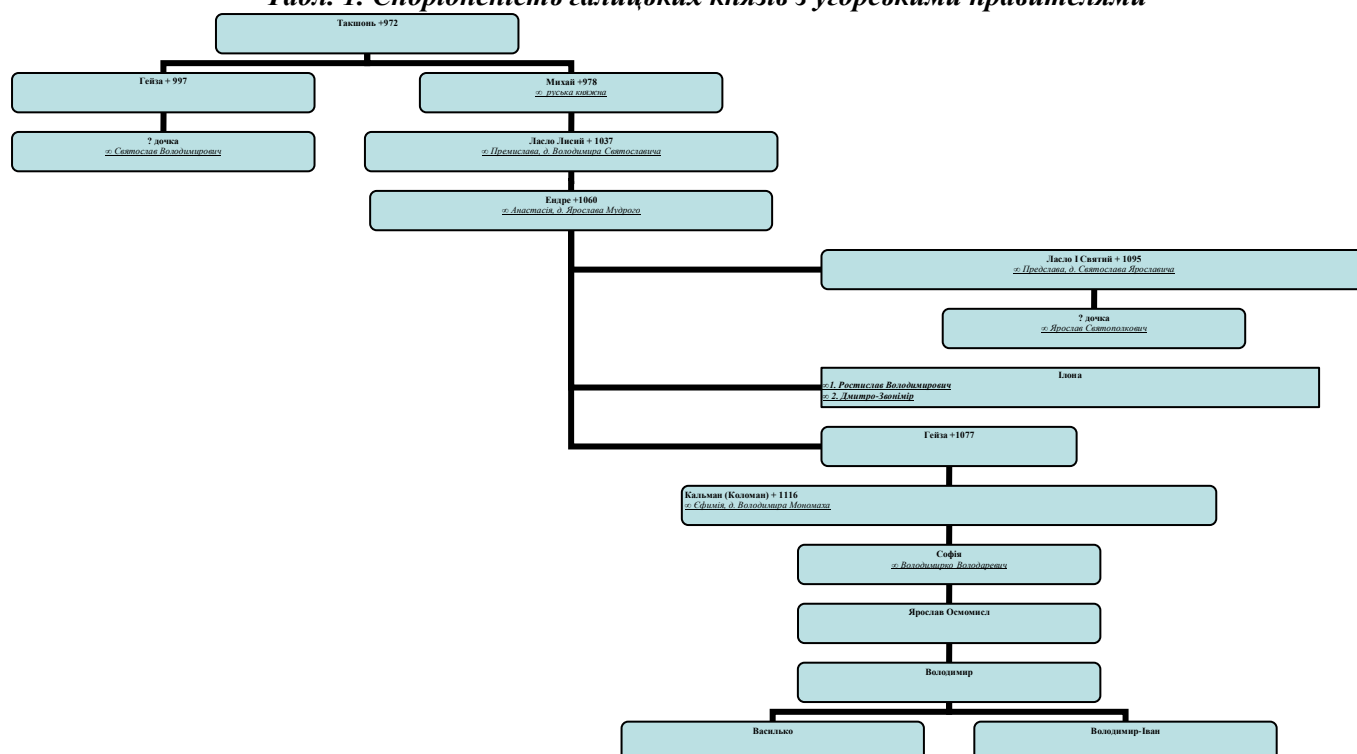
Таким чином, відантропонімне чи відгідронімне походження назви *Звенигород* є доволі сумнівне, як, зрештою, й те, що воно якимось чином пов’язане з Дмитрієм-Звоніміром.

Та повернемося до князів Рюрика, Володаря і Василька. Літопис не підтверджує версії про допомогу Ростиславичам ані вітчима Звоніміра, ані їх угорських родичів по лінії матері Ілони. На користь Рюрика, Володаря і Василька в очах люду Перемиської і Теребовлянської земель найшвидше вимовляло їхнє недружелюбне у той час ставлення як до волинських, так і до київських князів. Саме тому вони й отримали підтримку населення Передкарпаття.

Після смерті Звоніміра, не без впливу Ілони, його володіння перейшли до угорського короля [15, 16]. Як бачимо, шлюб Звоніміра з Ілоною не давав жодних привілеїв Ростиславичам на правління у Хорватії. Але про своїх синів Ілона не забула. Про це свідчить наступний факт. У 1099 р. Ростиславичі перемогли на Рожнім полі військо київського князя Святополка Ізяславича [9]. Тоді у Володимирі-Волинському правив його син Мстислав. Цього ж року молодший син Ярослав Святополкович очолив посольство до Угорщини з пропозицією королеві Кальманові спільно виступити проти Ростиславичів. Князь Святополк Ізяславич прибув до Києва, ймовірно збирати нові сили для походу на Перемишль і Тереховлянську землі. В Угорщині Святополкова пропозиція знайшла підтримку і військо на чолі з Кальманом підступило до Перемишля. Оборonoю міста керував Володар, а збройні сили осліпленого Василька Тереховлянського, правдоподібно, стояли на порубіжжі з Київською землею та очікували там нападу князя Святополка. Відомо, що перемишльський князь робив відчайдушні спроби відвернути агресію. І тут у переговори втрутилась Ілона – тітка Кальмана, що доживала віку у Перемишлі при старшому синові. За літописом, Кальман нібито дуже грубо відхилив пропозицію миру. Лише несподіване втручання у події князя Давида Ігоровича, що розраховував з допомогою Ростиславичів повернути собі втрачений володимирський стіл вирішило долю битви під Перемишлем на користь Володаря і Василька. Наведені факти переконливо підтверджують, що Звонімір ніколи не був карпато-хорватським зверхником. Вітчим Ростиславичів не брав жодної участі у процесі посідання Рюриком, Володарем та Васильком княжих столів у Перемишлі та Тереховлі та їх утвердженні на княжіння у цих містах. Навпаки, саме перший шлюб Ілони неодноразово використовувався згодом угорськими монархами, які претендували на Галицьку землю. Значно пізніше в історіографії укоренилася точка зору, що зі смертю Ростислава Івановича Берладничича вигасла династія Ростиславичів. Історики чомусь ігнорують той факт, що на зламі XII – XIII ст. залишалися інші спадкоємці галицького столу чоловічої статі. Перший – Василько Володимирович, син Володимира Ярославовича Галицького, у 1187 р. уклав шлюб із Феодорою, донькою тодішнього володимирського князя Романа Мстиславича, а, отже, досягнув того віку, який давав право посісти княжий стіл. Він та його молодший брат Володимир-Іван згадуються у папській грамоті від 1218 р. [3, с.35]. Проблема правонаступництва галицького столу синами-бастардами Володимира Ярославовича досі є спірною, адже їх матір'ю була особа незначного походження. Проте це не позбавляло їх права на княжіння у Галицькій землі. Обидва князі перебували на еміграції в Угорщині. Чому саме у цій країні вони шукали притулку? Мабуть, тому, що галицька династія Ростиславичів була споріднена з угорськими Арпадами (див. табл. 1). Правдоподібно, що угорський король, надавши їм притулок, та, прикриваючись відстоюванням прав останніх галицьких княжичів з династії Ростиславичів, намічав втручатися у внутрішні справи Галицької землі. Невипадковим, на нашу думку, є замовчування Галицько-Волинським літописом долі останніх Ростиславичів. Літописець Данила і Василька Романовичів, вочевидь, не був зацікавлений у спогадах про цих претендентів на галицьку спадщину. Зрозуміло, що Василько і Володимир не мали реальних сил, щоб обстоювати своє право на княжіння у Галичі. Але дар у хорватський монастир на р. Саві змушує думати, що саме тут вони перебували, а, можливо, й управляли довколишніми землями від імені угорського короля.

Цими двома епізодами вичерпуються наші знання про українсько-хорватські династичні зв'язки княжої доби.

Табл. 1. Спорідненість галицьких князів з угорськими правителями

Список використаних джерел та літератури

1. Акимов О.А. Формирование хорватской раннефеодальной государственности // Раннефеодальные государства на Балканах.– Москва, 1985.
2. Войтович Л. Битва під Перемишлем у 1099 р. // Український альманах.– Варшава: Вид. Об'єднання українців у Польщі, 1999.
3. Войтович Л. Генеалогія династій Рюриковичів та Гедиміновичів.– К., 1992.
4. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Т.1.– Москва, 1955.
5. Державний архів Львівської області.– Ф. 26 (Львівський університет).– Оп.4.– Спр. 128. (Burić Didak. Najdawniejsze chorwackie imiona osobne. 1931).
6. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі.– К., 1985.
7. Козак Д.Н., Боровский Я.Е. Святители восточных славян // Обряды и верования древнего населения Украины. Сборник научных трудов.– К., 1990.
8. Мазур О. Вокняжіння перших Ростиславичів у Перемишлі: особливості структури князівської влади // Перемишль і Черемиська земля протягом віків. Інституції. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції.– Перемишль; Львів, 2003.
9. Мазур О.К. Броди наприкінці XI ст. (до коментаря першої писемної згадки про місто) // Історичними шляхами Брідщини. Тези доповідей.– Броди, 1993.
10. Морошкин М.Я. Славянский именослов или собрание славянских личных имен.– Москва, 1867.
11. Нерознак В.П. Названия древнерусских городов.– Москва, 1983.
12. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам.– Т.1. – Санкт-Петербург, 1893.
13. Худаш М.Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (відапелятивні утворення).– Львів, 2006.
14. Янко М.Т. Топонімічний словник-довідник Української РСР.– К., 1973.
15. Frangeš I. Poviest hrvatske književnosti.– Zagreb; Ljubljana, 1987.
16. Horvat J. Kultura Hrvata kroz 1000 godina. Prvisvezak; Ljubljana, 1980.
17. Svoboda J. Staročeská osobní iména a naše přiměny.– Praha, 1964.

Стаття надішла до редакції 16.04.2007.

Олег Мазур

Украинско-хорватские династические связи княжеских времен

Аннотация: В статье рассматриваются украинско-хорватские династические связи. Анализируется гипотеза о вероятности правления на территории Галицкой земли хорватского князя (короля) Дмитрия-Звонимира.

Ключевые слова: Хорватский король Звонимир, Илона, Василько Владимирович, Владимир-Иван Владимирович, матримониальные связи.

Oleh Mazur

Ukrainian-croatian dynastic copulas princely times

Annotation: The Ukrainian-Croatian matrimonial copulas are examined in the article. A hypothesis is analysed about probability of rule on the walks of life of Galichina of the Croatian prince (king) Dmitr-Zvonimir.

Key words: Croatian king Zvonimir, Ilona, Vasil'ko Volodimirovich, Vladimir-Ivan Volodimirovich, matrimonial copulas.

УДК 930(477)

Леонід Токар

Українознавство в період побудови незалежної Української держави

Анотація: Стаття присвячена аналізу стану, особливостей та проблем розвитку українознавства в період побудови незалежної української держави. В тексті подається оцінка внеску українознавців у розроблення історичних та теоретико-методологічних засад українознавства як синтетичної наукової дисципліни в останньому 10-літті ХХ ст. і на початку ХХІ ст.

Ключові слова: Українознавство, період, методологія, інтегративність знань, науковий інструментарій, самопізнання.

Кожен період розвитку українознавства, як і життя народу, має свої особливості. Про деякі з них уже йшлося раніше. Коли ж спробувати визначити його специфіку в останньому десятилітті ХХ і на початку ХХІ

ст., то першим у характеристиці процесу мали б виділити те, що це був початок не тільки в теоретичному осмисленні, а й у практичному застосуванні нового підходу у визначенні мети і характеру розвитку українознавства **як єдиної системи наукових інтегративних знань, як синтетичної науки, метою якої мало стати цілісне пізнання, самопізнання й самотворення українського народу.**

Розроблення й застосування нового підходу було зумовлене об'єктивними причинами: український народ вперше у своїй історії мав діяти не як виконавець чийсь волі, а як повноправний суб'єкт творення і в матеріальній, і в духовній сферах життя і, відповідно, як головний чинник розроблення та реалізації внутрішньої і зовнішньої політики власної держави. А за таких обставин поставали цілком логічні запитання: наскільки народ та його провідники готові до дії у новій якості? Чи володіють вони для цього необхідними знаннями, навичками та вміннями? Якщо ж ні, то що необхідно невідкладно зробити для виправлення ситуації? Що це були аж ніяк не риторичні запитання, свідчить і та відверта фраза, яку ми почули на початку 90-х років з вуст тодішнього прем'єр-міністра України Л.Кучми: «Я не знаю, яку державу ми будемо».

На жаль, і по шістнадцяти роках незалежності запитання про характер держави, яку ми будемо, все ще залишається без відповіді. Його і в 2007 р., правда в дещо модифікованому вигляді, можна прочитати на бігбордах Києва. «Яка країна нам потрібна?» – запитує хтось із сучасних менеджерів нашого життя. І, як видно з усього, уявлення членів спільноти про омріяну країну вже надто різняться аж до взаємозаперечення.

Тож не випадково українознавство як науку про цілісне пізнання України й українського народу, його природо-соціальний феномен ми починаємо активно осмислювати тільки з кінця ХХ ст. І головну причину тому слід шукати в характері самого життя народу, не налагодженості його системних і цілеспрямованих досліджень, а відтак і в нерозробленості питань історії, теорії та методології науки і, відповідно, практичного застосування її здобутків.

Соціальне ж замовлення (потреба) в таких знаннях, що все більш чітко стало проявлятися наприкінці ХХ ст., реалізувалося переважно на рівні інтуїції окремих дослідників-ентузіастів. І тільки в 90-х роках ХХ ст., після проголошення політичної незалежності України ця робота починає набувати більш цілеспрямованих і системних форм.

Уже перші роки існування України в статусі самостійної держави показали, що її реальна, а не декларативна незалежність закорінена не стільки в політичній волі, бажанні, чи небажанні чинників влади, політичних партій і провідників, проголошені гасел тощо, скільки у світогляді, самосвідомості й ментальності народу, його спроможності самоідентифікувати себе як народ самобутній, як силу самодостатню. А сутнісні зміни в них – то справа не стільки мітингів, гасел, декларацій, і навіть урядових постанов, скільки тривалої і копіткої роботи по формуванню власної (національної) системи творення матеріального і духовного життя і, в першу чергу, розвитку свідомості, національної культури, науки, освіти, виховання.

Саме так, «національної», і не тому, що все те, що ми бачили й бачимо в інших, що пропонували і пропонують інші народи, було і є гіршим, а тому, що тільки національне може і має адекватно відтворювати нашу природо-соціальну сутність, сприяти її розвитку і самореалізації українського народу й, відповідно, реалізації його національних інтересів.

Логічно, що від часу проголошення незалежності, пізнання й самопізнання народу, закономірностей і механізмів формування його світогляду, ментальності, потреби самоідентифікації враз переходять із площини загальнонаукової, суто споглядальної, у практичну. Необхідно було віднайти відповіді як на питання злочи́нства, так і на перспективу.

Гостру потребу якісних перемін у суспільному житті, як і завжди, першими відчули представники української інтелігенції. І це було цілком закономірно. В умовах, коли тільки починали формуватися національна держава і влада, їхні структури і чинники були зайняті вирішенням переважно політичних проблем. Тож не випадково у сфері духовній цю відповідальну місію бере на себе українська громадськість.

Перші організаційні кроки в цьому напрямку були зроблені ще наприкінці 80-х років зусиллями науково-педагогічної громадськості філологічного факультету Київського університету ім. Тараса Шевченка, деканом якого тоді був професор П.Кононенко. За його ініціативи тут були закладені основи нового науково-освітнього центру, громадського об'єднання – Асоціація «Інститут українознавства», метою якої стало розроблення і якісно нової стратегії розвитку науки самопізнання й самотворення народу в умовах незалежності. Мотивація такого кроку диктувалася самим життям. У країні (тоді ще Радянському Союзі), не дивлячись на всі зусилля горбачовської “перебудови” (а може, і через її неадекватність), продовжували посилюватися деструктивні тенденції. СРСР наближався до повного розпаду. Українська спільнота перебувала в стані ідейного бродіння. У всьому відчувалася якась невпевненість, втрата враз зрозумілої та єдиної перспективи. Криза політичної системи продовжувала деформувати й світоглядну перспективу. Тож перед українською спільнотою і, в першу чергу, перед її інтелігенцією невідворотно поставали питання: як діяти, як жити далі?

Про напрямки й характер пошуків відповідей на них у цей час, до певної міри, можуть свідчити й основні положення Статуту Асоціації “Інститут українознавства”, офіційна реєстрація якого відбулася в березні 1991 р. [2, с. 27-32]. Асоціація, підкреслювалося в цьому документі, створюється з метою ефективного

використання творчого потенціалу вчених і спеціалістів наукових, освітніх та інших закладів у сприянні процесам державотворення шляхом більш оптимального використання людського потенціалу. Завданнями асоціації визначалися:

- проведення зусиллями вітчизняних та зарубіжних фахівців комплексних досліджень з проблем українознавства, з метою впровадження їх результатів у системи освіти, науки, культури, державного будівництва;

- взаємодія з державними установами, партіями та позапартійними громадськими організаціями України, які сприяють **відновленню та розвитку українознавства**, співробітництву з українськими громадами всього світу;

- проведення міжнародних науково-теоретичних і прикладних акцій (конгресів, симпозіумів, конференцій, зустрічей тощо) з проблем українознавства, здійснення взаємообмінів делегаціями вчених-дослідників, навчання і стажування українських фахівців за рубежом та іноземних учених в Україні, участь у проектах здійснюваних зарубіжними спорідненими організаціями як на державному (міжнародному) рівні, так і приватними фондами, по вивченню політичної, соціокультурної, екологічної ситуації в різних регіонах світу. При цьому особливо наголошувалось, що Асоціація – громадська організація, яка діє в інтересах українського народу через співпрацю з національно-патріотичними демократичними організаціями, партіями державницького спрямування. А також стверджувалось, що Асоціація не служить жодній партії чи партійній групі, а працює на благо всього українського народу й Української Держави, на мир, злагоду, соціальну та національну єдність українського суспільства; що вона бере на себе:

- надання інтелектуальної і матеріальної підтримки цільовим науковим дослідженням з питань українознавства, заохочення персонального внеску (насамперед молодих учених) у розробку його проблематики через заснування іменних стипендій Асоціації;

- сприяння розробці й реалізації навчальних програм для підготовки і перепідготовки, підвищення кваліфікації співробітників закладів освіти, державних органів управління і неурядових утворень, комерційних структур, приватних осіб;

- видання науково-публіцистичного громадсько-політичного журналу, монографічних праць, оглядів за матеріалами здійснюваних Асоціацією досліджень, збірників наукових праць спільно з зарубіжними партнерами та зацікавленими організаціями, іншої друкованої продукції, цільове використання в інтересах Асоціації періодичних видань, теле- і радіоефіру в Україні й за рубежом, з метою формування сприятливої для цілей Асоціації громадської думки та ментальності;

- забезпечення координації та підтримки діяльності українських громад в Україні та діаспорі, участь у загальнодержавних і громадських заходах, що сприяють реалізації української національної ідеї, утвердженню української національної держави, зростанню її могутності та міжнародного авторитету як передумов забезпечення духовного і фізичного здоров'я українського народу;

- проведення освітньої та виховної роботи серед юнацтва і молоді, створення та організацію діяльності дитячих і молодіжних підрозділів Асоціації: товариств, шкіл, інших навчальних закладів, таборів, підтримку їхньої діяльності;

- створення спільних з закордонними партнерами підприємств, фондів, програм, збір та обробку економічної, наукової, екологічної інформації, її використання з метою здійснення статутних завдань Асоціації;

- проведення наукової, освітньої та дослідницької роботи, видавничої діяльності, виробництво кіно-, телефільмів, радіопрограм тощо;

- дослідження історії України, відновлення історичної правди, популяризація героїчного минулого, участь у духовному, політичному, культурному й економічному житті України;

- організацію і проведення наукових, фольклорно-етнографічних, літературознавчих, археологічних експедицій, конференцій, семінарів, присвячених вивченню і розвитку духовних традицій українського народу;

- сприяння збереженню пам'яток історії та культури, пропаганду культурних здобутків і досягнень української нації, проведення культурно-просвітницьких заходів, виставок майстрів, концертів;

- проведення разом з державними установами заходів природоохоронного характеру та ефективних форм захисту довкілля;

- сприяння законодавчому забезпеченню визнання та утвердження авторитету і престижу українського народу, розробці та розвитку його правової, економічної, організаційно-управлінської бази тощо.

Це було важливе, можна сказати знакове починання не лише в розвитку українознавства, а й у розвитку всіх складових національної гуманітарної науки, освіти, виховання, культури, оскільки визначало не тільки смисл, а й підстави їх подальшого розвитку. Та з часом ставало все більш зрозумілим і не тільки ініціаторам створення Асоціації, а й більш широкій громадськості, що масштаби і гострота етно-соціальних проблем, з якими тепер матиме справу українська спільнота, потребуватимуть постійних глибоко професійних наукових досліджень і що чекати їх розв'язання тільки від політиків було б не лише не виправданим, а й, як

підтверджують події останніх років, небезпечним. Ось чому відразу ж по затвердженню Статуту Асоціації розпочинається наполеглива й копітка робота по створенню на її основі державного Інституту українознавства. 4 листопада 1991 р., за поданням Голови Асоціації «Інститут українознавства» проф. Кононенка П.П. Вчена Рада Київського державного університету ім. Тараса Шевченка приймає Ухвалу: 1. Вважати за доцільне створення Інституту українознавства при Київському університеті. 2. Доручити ректору підготувати і видати відповідний наказ до 31 грудня 1991 року [2, с. 32-33]. На жаль, ця ухвала в указаний термін так і не була виконана. І, як покаже подальший розвиток подій, те було не випадковим.

Тоді наукова громадськість, вчителі, викладачі вищих навчальних закладів м. Києва зібралися на установчу конференцію, на якій обрали організаційний комітет по створенню Інституту українознавства і доручили його голові проф. П.Кононенку зробити належне подання безпосередньо до Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти України. Як наслідок, 24.01.1992 Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти було видано наказ про створення при Київському державному університеті Інституту українознавства як самостійного навчально-наукового підрозділу [2, с. 33].

Від цього часу Інститут українознавства при Київському університеті ім. Тараса Шевченка своїм прикладом, змістом і характером діяльності все виразніше виступає і як неформальний організатор і координатор всієї наукової і педагогічної українознавчої роботи як в Україні, так і за кордоном. Невдовзі заклади подібного типу, принаймні за формою, створюються в АН України (Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича), Ін-т українознавства при Прикарпатському університеті ім. Василя Стефаника, Ін-т народознавства АН (м. Львів), а в діаспорі Українській університет (м. Москва). З часом починають діяти філії Ін-ту українознавства в Закарпатті («Туцільщина») та в Криму, а з 2000 р. – Центр українознавства при Київському національному університеті та біля двох десятків кафедр українознавства при педагогічних університетах України.

Що ця справа була не випадковим явищем, не витвором окремих мрійників чи плодом фантазій одинаків, а проблемою першочергової державної ваги, свідчить і ряд державних та громадсько-політичних актів того часу, в яких відтворено пробудження розуміння ролі та значення українознавства і створених для його розвитку інституцій. З ряду причин в центрі подій та рішень на цьому відтинку часу перебував Інститут українознавства при Київському університеті ім. Тараса Шевченка (з 21 червня 2000 р. НДІУ МОН України).

Невдовзі після його заснування напрямками і завданнями діяльності закладу зацікавилась комісія з питань народної освіти і науки Верховної Ради України. На своєму засіданні (7.02.92 р.) вона заслухала питання «Про Інститут українознавства при Київському університеті ім. Тараса Шевченка». По наслідках слухань, серед іншого, комісія визнала:

- 1) що *“створення Інституту українознавства як самостійного навчально-наукового закладу... відповідає інтересам Української держави”*;
- 2) вважати доцільним *“введення в систему обов'язкових шкільних і вузівських предметів “українознавство”*;
- 3) рекомендувала ректору університету (акад. В.Скопенко) і Міністру освіти (акад. П.Таланчук) надати Інституту необхідну допомогу [2, с. 37-38].

Трохи пізніше (6.06.92 р.) вказана комісія уже разом з комісією по міжнародних зв'язках Верховної Ради України розглянули питання *“Про діяльність Інституту українознавства у сфері міжнародних зв'язків”*. По наслідках слухань було відзначено велику і плідну роботу Інституту в координації діяльності українознавчих освітніх і наукових центрів не лише в Україні, а й за кордоном. І знову було звернуто увагу управлінських чинників на необхідність сприяння та надання допомоги колективу Інституту у розгортанні його роботи.

5 листопада 1992 р., розглянувши поданий Інститутом українознавства проект наукової програми *“Українознавство”*, яка була присвячена дослідженню проблем розбудови української держави і мала бути покладена в основу розвитку освіти, науки, культури і державного управління. Комісія з питань народної освіти і науки Верховної Ради України в листі до Голови Національної Ради України з питань науки та технологій акад. М.Находкіну відзначає, що *“Інститут українознавства має стати центром по координації всіх наукових сил в нашій державі і за рубежом, які працюють в зазначеному напрямку. Комісія вважає, що програма, запропонована Інститутом, відповідає сучасним вимогам державотворення, її варто підтримати і створити умови для втілення в життя”*.

Від часу свого заснування і в планах, і в програмах діяльності Інституту були чітко визначені два головні її напрями: науковий і освітній. Це зафіксовано документально. Після наказу Міністерства освіти України про створення Інституту як *“самостійного навчально-наукового підрозділу з I кварталу 1992 р.”*, було видано ще один наказ *“Про організацію в Інституті українознавства факультету підвищення кваліфікації викладачів та фахівців української мови й літератури, народознавства та української мови як іноземної”* (27.X.1992).

Через систему перепідготовки кадрів (постійно діючі курси) пройшло понад 800 чол. А з 1997 р. була розпочата робота (на громадських засадах) факультету українознавства Інституту, на якому вчителі й

викладачі з вищою освітою отримали другу вищу освіту за спеціальністю “українознавство”.

Зміст і напрямки роботи Інституту знайшли своє визнання і в офіційних документах двох Президентів України. Так, у вітанні першого всенародно обраного Президента України Л.М.Кравчука учасникам Міжнародної конференції “Роль вищих навчальних закладів (інституцій) в розвитку українознавства” (1992 р.), зокрема, відзначалося, що розроблення теоретичних, організаційних засад українознавства та впровадження його як політики і філософії нашої молоді держави в систему освіти, науки, культури, мистецтва, родинного виховання буде сприяти дальшому поступу творення українського суспільства на засадах правди, добра і справедливості”. І в зверненні його наступника Президента України Л.Д.Кучми до колективу Інституту з нагоди 5-річчя заснування (1997), українознавство визначалося як “вагомий чинник духовності нашого народу, дієвий рушій його національної визначеності, гідності і самосвідомості”, і те, що робота колективу Інституту підготувала плідний ґрунт “для введення українознавства до базового змісту освіти, піднесення патріотичного виховання громадян України” [2;с.44-45; с.55-56].

Тож, і по суті, і за формальними проявами були всі підстави вважати, що діяльність колективу Інституту українознавства відбувалася в інтересах українського народу і його держави, у відповідності з потребами формування якісно нової державної політики в галузі науки, освіти, виховання.

У контексті такого бачення українознавчої справи та її оцінок на громадському та державному рівнях явно дисонуючими і, на перший погляд, не зрозумілими постають деякі “наукові” публікації та заяви окремих чиновників того часу [3].

При всій значимості зробленого колективом Інституту, як і іншими науково-освітніми закладами України, ставало зрозумілим, що це був лише початок масштабної, складної, під час суперечливої, аж до конфліктності, роботи, яку ще належало здійснити у формуванні науки самопізнання українського народу на якісно нових засадах та впровадження її здобутків у суспільне та державне життя народу.

Уже на тому етапі складнощі, з якими довелося мати справу українознавцям, можна було згрупувати за такими напрямками:

по-перше, необхідно було невідкладно обґрунтувати (науково довести) правомірність включення в науковий вжиток не тільки терміну, а й самої наукової дисципліни “українознавство”, які уособлювали б його як самодостатню галузь знань. Це було тим необхідніше, оскільки багатьом, в т.ч. і в науковому середовищі, все ще було не зрозумілим, а що ж у цьому випадку буде з історією, археологією, археографією України, українським мово-, культурознавством тощо [1];

по-друге, переконати, що українознавство – це не якась нова додаткова галузь знань до тих, що уже були в науково-педагогічному вжитку, і не заміна того, з чим науковці, педагоги і вихователі уже мали справу протягом багатьох попередніх років і тим більше не прозаїчне дублювання, а нова якість уже набутих і тих, що будуть набути, знань, більш високий синтетичний їх рівень;

по-третє, необхідно було виважено, зрозуміло й переконливо довести всю безпідставність заперечення українознавства з політичних міркувань, в яких обмежувалося право народу на розвиток науки самопізнання рівнем фольклору, етнології, народознавства тощо. Що творення нової якості українознавчих знань відповідає національним інтересам українського народу.

На жаль, спроби протидії на вказаних напрямках не припинялися упродовж всього зазначеного періоду. З більшою або меншою потугою вони відчутні й на початку ХХІ ст.

Минуле у розвитку народу не пройшло безслідно і для формування науки його самопізнання. Для декого українознавство й сьогодні все ще залишається на рівні елементів фольклору, етнології та народознавства, побутових звичаїв, обрядів, традицій; для інших – зводиться коротких історичних оглядів, довідок з краєзнавства та народознавства. При цьому такі параметри включаються і до навчальних програм у школах та вищих навчальних закладах. До того ж все це нерідко подається лише як незначний компонент у вивченні світової історії.

Прикро, але таке народознавство було й залишається мало поєднане з розвитком українського народу як цілого, з вирішенням важливих і невідкладних проблем його розвитку. Воно, як і раніше, зорієнтоване, в кращому разі, на його галузеві, регіональні складники або на далеке минуле, полишаючи поза увагою наше сьогодення і майбутнє, а від так цілісний характер самого об’єкта пізнання.

Це може видатись для когось дивним, але головна проблема України та її народу сьогодні не тільки і не стільки у сферах соціально-економічній, юридичній і навіть не в політичній (розбалансованості соціальних відносин, політичних незгодах, занепаді економіки, господарювання, відсутності кредитів, інвестицій, хороших законів тощо). Це все важливі складники розвитку, але не з них починається піднесення. Нам і після 16 років незалежності все ще невістачає головного – бачення і розуміння цілісності процесу розвитку, а відтак – перспектив та твердості у виборі власного його шляху. І чи не найбільш неприємним у цей час постає той факт, що чимало наших провідників, політиків, управлінців та й науковців виявилися не готовими до сприйняття й реалізації нового концептуального підходу в самопізнанні народу, а відтак – і в забезпеченні його самотворення на основі нової методології. Більше того, були й ті, хто категорично заперечував такі новації.

Той, хто вивчає історію сучасного українознавства, пам'ятає, як у 2-ій половині 90-х років XX ст. була зроблена “концептуально виражена” в пресі спроба організувати дискусію не стільки з проблем розвитку українознавства, його місця та ролі в системі наук про людину й український народ (що було б цілком логічним), скільки з метою створення негативного стереотипу в сприйнятті інтегративного українознавства серед науковців і громадськості. Уже одні заголовки публікацій тих часів указують саме на такий їх характер, антиукраїнознавчу спрямованість. Пригадаймо лише такі з них, як: “Обережно: “українознавство”, “Ще раз про українознавство в лапках і без лапок” тощо”[1]. І чи не найприкрішим у всьому цьому було те, що ініціаторами й координаторами своєрідного походу проти українознавства виступили представники все того ж Національного (?) університету імені Тараса Шевченка на чолі з його ректором.

І все ж справа не в тому, хто були і чим керувалися автори тих публікацій (те – особисте), а в самій суті та логіці прецедента, коли українці починають виступати як опоненти своєї українськості. Осмислюючи таке дійство з підстав сьогодення, приходиш до висновку, що будувались вони не стільки на науковому, скільки на психологічному й політичному підґрунті. Уже самі застереження висловлені у цих публікаціях, мали створити певну ауру й відразу налаштувати читачів на анти українознавчий шлях.

Можна зауважити, що від помилок ніхто не застрахований. То чи варто старе ворухити? На це можна відповісти: **по-перше**, не таке воно вже й “старе”, а, **по-друге**, справа не в особистостях, а в тенденції. А то вже явище, яке діє в часі та просторі. Бо не можна не помічати тих непоодиноких намагань знову й знову увійти в ту ж колію, яку проклали автори тих публікацій, або бути мовчазним її прихильником.

Тож головне – першопричина прецеденту. Уже на початку 90-х років стало зрозумілим, що гуманітарна наука, побудована на засадах старої методології в усіх її структурних проявах, була неспроможною дати відповідь на конкретні й злободенні питання розвитку українського народу в його якісно новій іпостасі. І це було логічно: питання, куди і як іти українському народу тепер як господарю власної долі, залишались без відповіді головним чином тому, що перебували за межами (можливостями) старої науки. Підтвердженням цьому стали й ті ідейно-політичні та духовні блукання від простих громадян до політиків і державців першої руки, якими були позначені не тільки 90-ті роки XX, а й початок XXI ст.

Ми й нині все ще не можемо чітко собі сказати, чого хочемо, який суспільно-політичний устрій, яку державу і на яких засадах маємо будувати, яка роль у всьому цьому національної ідеї та національних інтересів, єдності національного й соціального? І те не випадково.

В 90-х роках ми стали свідками своєрідного апофеозу не лише у відкиданні ідеології старого режиму, а й проповіді “нової” на той час політики “деідеологізації”, за якою, принаймні на словах, заперечувалась будь-яка ідеологія як чинник суспільного розвитку. Не дивно, що й науковці, навіть ті з них, хто хотів би щось відповісти по суті існуючих проблем, розгубилися, були не готовими до цього. Це посилювало переконання, що ні ідеологія союзнаї держави, ні політика “деідеологізації” в новій Україні не могли бути тим підґрунтям, на якому можна було б віднайти адекватні відповіді на питання перспектив нашого розвитку. Ситуація вимагала посилення пошуків, розроблення нових концептуальних підходів у розвитку науки самопізнання українського народу.

Не випадково саме на період 90-х років припадає формування наукових колективів та інституцій, які ставили перед собою завдання: **по-перше, розробити якісно нову методологію наукового пошуку в самопізнанні й самотворенні народу; по-друге, спрямувати цей пошук у русло творення цілісної синтетичної науки про український народ і його країну; по-третє, запропонувати конкретний інструментарій ефективного й невідкладного впровадження результатів наукових досліджень в усі галузі суспільного й державного життя.**

Все це відразу ж поставило перед українознавцями багато невідкладних завдань. Одночасно з творенням основ науки самопізнання (розробленням її концепції, формуванням джерельної бази, дослідженням історичних, історіософських та теоретико-методологічних засад українознавства) необхідно було здійснити велику за обсягом і змістом роботу по організаційному забезпеченню наукових досліджень. А це вимагало осмислення та визначення основних напрямків і пріоритетів в роботі українознавців, а саме: розроблення концепцій українознавства як системи наукових інтегративних знань, як синтетичної науки і навчальної дисципліни про цілісне пізнання (самопізнання) українського народу; формування джерельної бази; дослідження закономірностей зародження та історії розвитку (періодизації) науки, формування її теорії та методології; забезпечення єдності всіх потоків українознавчої думки та скоординованості дій українознавчих центрів як в Україні, так і за її межами; створення чіткої системи поширення та впровадження результатів українознавчих досліджень у галузі науки, освіти, культури, у суспільних та державотворчих процесах; формування нового покоління кадрів українознавців (науковців, освітян, працівників культури, сфери управління суспільними та державотворчими процесами); впровадження в системи наукових (БАК) і освітніх (державних) стандартів українознавства як профільуючої дисципліни й спеціальності тощо.

Визначальними положеннями концепції українознавства, яка активно розробляється в 90-х роках XX ст. в Інституті українознавства при Київському державному університеті ім. Тараса Шевченка під керівництвом проф. П.Кононенка, стали концепти:

– інтеграція знань про ціле – визначальна тенденція розвитку науки самопізнання кінця XX–початку XXI ст.;

– диференціація й інтеграція – двоєдиний метод процесу пізнання і самопізнання народу;

– самопізнання й самотворення народу не може бути адекватним, якщо воно обмежене лише окремими сферами його діяльності, й відповідно, галузями наук. Воно неодмінно має здійснюватися всякий раз на все більш високому рівні: пізнання України і українства як цілого, явища самотутнього, сили самодостатньої;

– українознавство має справу з такого роду знаннями, які проливають світло на саму сутність України й українства, їх історичну місію, місце і роль у світовому цивілізаційному розвитку, а з обставин кінця XX - початку XXI ст. ще й на вирішення таких невідкладних завдань, як розбудова власної держави, вихід із затяжного кризового стану нашої економіки, політичного й особливо духовного життя, включення українського народу у світовий цивілізаційний процес не лише як споживача, а і як повноправного творця загальнолюдських цінностей.

Показовим у реалізації цієї концепції може стати феномен і доробок Інституту українознавства при Національному університеті ім. Тараса Шевченка (з червня 2000 р. НДІУ МОН України). Саме тут уперше в Україні завдяки зусиллям провідних вчених-гуманітаріїв, відомих дослідників-українознавців, професорів: П.Кононенка, В.Крисаченка, Я.Калакури, М.Дробнохода, І.Бичка, С.Єрмоленко, О.Таланчук, А.Погрібного, В.Погребенника, О.Семашка, Г.Філіпчука, чл.-кор-ів НАН України В.Барана, В.Солдатенка, доцентів Т.Кононенка, Л.Токара, В.Сніжка, С.Наливайка, та представників сучасного зарубіжного українознавства, таких як: А.Жуковський, О.Пріцак, Л.Винар, Д.Штогрин, Т.Гунчак, Є.Федоренко, В.Ідзьо, Я.Розумний та ін., реалізується план по формуванню джерельної бази науки, по розробленню концепції українознавства як наукової і навчальної дисципліни, здійснюється його обґрунтування як системи наукових інтегративних знань про український народ, Україну й світове українство як цілісність, як геополітичну реальність.

У зазначений період вченими-українознавцями зроблено помітний поступ у розвитку джерельної та історіографічної бази, поглибленні концептуальних засад науки, у розкритті її закономірностей та особливостей становлення як синтетичної науки, в ґрунтуванні функцій, визначенні змісту та структури тощо. При цьому творення нової методології пізнання й самопізнання українського народу відбувалося не всупереч, як це декому видавалося, а відповідно до загальних законів розвитку науки. Особливістю ж нової методологічної конструкції українознавства стає той факт, що відтепер воно мало розвиватися у двох визначальних складових: і як методологія наукового пошуку в усіх сферах буття та прояву людської сутності, і як єдина синтетична наукова й навчальна дисципліна.

Здійснення цих важливих і непростих трансформацій наукових знань не могло відбутися інакше як на засадах формування відповідної джерельної бази. І перш за все необхідно було з'єднати в єдине ціле джерелознавчі й історіографічні напрацювання не лише в часі, а й у просторі, тобто ті, що здійснювалися і в Україні, і за її межами. Про більшість напрацювань іноземних вчених та вчених української діаспори майже до кінця XX ст. мало що знав не лише широкий загал, а й науковці. І цілком правомірним у цей час бачиться бажання виправити ситуацію. Уже в 1-ій половині 90-х років відбувається фактично друге народження (тепер для України) цілої серії перевидань джерел та документів, які зберігалися й творилися за кордоном, починаючи з тритомної загальної та дев'ятитомної словникової «Енциклопедії Українознавства» (за ред. В.Кубійовича і З.Кузеля) та цілого ряду документальних, бібліографічних та джерелознавчих перевидань таких, як: «Українська республіка у Великій Східноєвропейській революції» (семитомне видання, здійснене О. і О. Підгайними); Бібліографія української еміграційної літератури (Б.Романчука); «Анотована бібліографія української літератури в Канаді 1908-1986» (Я.Славутича); «Україніка у збірках Австралії»; «Архівна українка у Великій Британії» тощо.

Виключно важливим стало ознайомлення науковців і широкої громадськості в Україні із збірниками документів, зокрема, такими, як: «Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали» у двох томах (упорядники Т.Гунчак і Р.Сольчаник); «Українська революційно-демократична партія (УРДП–УДРП). Збірник документів і матеріалів» та ін.

З початком утвердження незалежного українського життя відбуваються суттєві зрушення і в українознавчому джерелознавстві в Україні. Відновлюються наміри створити цілісну джерелознавчу базу вітчизняного українознавства. Так до 1-го конгресу Міжнародної асоціації українців (1990), ЦНБ ім. В.Вернадського, Державною республіканською бібліотекою ім. КПРС (нині Національна парламентська бібліотека України) та Археографічною комісією АН УРСР було видано покажчик «Джерела з українознавства», вип.1. Другу частину його – «Бібліографія бібліографічних посібників українських періодичних видань» – було видано в 1998 р. Національною бібліотекою України імені В.І.Вернадського здійснено (2001) й таке фундаментальне науково-бібліографічне видання як «Українська революція і державність (1917–1920)».

Це починання підхопили інші заклади науки й освіти України. У 1996 р. видаються два покажчики «Українознавство в системі освіти» (укладачі П.Кононенко, Л.Токар і Л.Маляренко в Інституті

українознавства при Київському ун-ті ім. Тараса Шевченка) та “Українознавство в системі освіти і виховання” (Український гуманітарний ліцей Київського ун-ту ім. Тараса Шевченка).

З 1997 р. Інститутом українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України започатковано видання реферативно-бібліографічного бюлетеня “Українознавство”. Перше видання опису праць за 1993 р. відбулося в 1997 р.

Долаючи складнощі як матеріального, так і політичного порядку в справі творення джерельної бази, єдиної загальнодержавної бібліографії попередниками було зроблено немало. І все ж невирішених питань як у науковому, так і в освітньо-просвітницькому плані залишилося ще багато, і передусім – розроблення єдиної чіткої і скоординованої системи показників і каталогів, створення довідників про довідники, складання не лише проблемно-тематичних, а й показників для певної категорії фахівців: науковців, викладачів, вчителів, студентів, учнів тощо. Відчутної гостроти це питання набуває в контексті потреби формування та можливого використання сайту “Українознавство” в системі Інтернет.

У якісно нових площині, обсязі та змісті воно бачиться у зв'язку з процесами становлення українознавства як системи наукових інтегративних знань і як окремої навчальної дисципліни. Особливо гострим воно стає після того, як 5 серпня 1998 р. приймається Постанова Кабінету Міністрів України про Державний стандарт освіти, якою було передбачено включення українознавства з 2001 р. у навчальні плани середньої школи і, відповідно, підготовку кадрів українознавців. Саме ці об'єктивні процеси і поставили як невідкладні завдання: **по-перше**, створення нової, адекватної потребам суспільства і держави, концепції розвитку українознавства на сучасному етапі і як науки, і як навчальної дисципліни; **по-друге**, започаткування якісно нового підходу до формування джерельної бази українознавства – основи його розвитку і як науки, і як навчальної дисципліни.

Ці дві обставини і стали домінуючими для колективу творців фундаментального науково-бібліографічного довідника “Українознавство” у 2-х томах, 4-х книгах (укладачі П.Кононенко, Л.Токар), зокрема при формуванні його ідеї, виробленні концепції та структури.

В основу довідника було покладено принципові положення:

- а) українознавство – система наукових інтегративних знань про Україну і українство як єдине ціле;
- б) процес їх пізнання відбувається на засадах двоєдиного методу – шляхом диференціації та інтеграції аналізу й синтезу знань як в часі, так і в просторі;
- в) напрацювання в українці, в україністиці та в українознавстві є відображенням прояву даного методу на різних етапах процесу пізнання;
- г) структурування джерельної бази науки, її осмислення і використання відбувається за тими ж принципами, за якими розвивається і сама наука.

І, накінець, що поєднання джерел у ціле і в часі, і в обсязі передбачає і хронологічно-проблемне їх структурування.

Саме це спонукало укладачів довідника взяти за основу історичний зріз джерел, а саме – 6 основних хронологічних періодів, у яких і подається весь масив джерел. Це джерела, що слугують основою формування українознавчих знань про: **ранньо- історичний період протокраїнського та українського етносу, нації і держави; період княжої доби /IX – середина XIV ст./; середина XIV – перша половина XVI ст.; козацько-гетьманської доби /друга половина XVI –XVIII ст./; українознавчі джерела XIX ст.; джерела українознавства XX – початок XXI ст.**

На це конкретно-історичне тло у кожному періоді накладена єдина (з погляду XXI ст.) калька проблем. Це джерела, які слугують базою формування теоретико-методологічних та філософсько-світоглядних засад українознавства; пізнання особливостей розвитку української природи і українського етносу, нації, народу; історії; держави; права; економіки; культури; мови; науки; освіти; виховання; міжнародних стосунків та ін. концентрів /структурних компонентів/, які відтворюють буття українського народу в усіх його сферах. Але особливості нового підходу в даній праці цим не вичерпується. Вони присутні як у змісті, так і у формі подачі текстів.

Сказане стосується переважно другої частини довідника, тобто джерел до концентрів українознавства. Що ж стосується першої частини – “**Загальна українознавча бібліографія**”, то її структура подана за принципом основних форм і галузей формування, зберігання та використання джерел. Відкриває її перший розділ, без якого практично будь-яке пізнання і самопізнання українства було б не тільки неповним, а й неможливим – “**Київ – столиця України, центр формування українського народу і його держави**”. Другий розділ складає бібліографія видань найбільш загального плану – “**Універсалії, довідники, показники**” як загально-тематичні, так і персональні.

До третього розділу включені “**Документи і матеріали**” з проблем українознавства, які надруковані у збірниках та окремими виданнями.

У четвертому розділі вміщено бібліографію **видань матеріалів конгресів, симпозіумів, науково-практичних конференцій і круглих столів з проблем українознавства.**

У п'ятому розділі подано **анатомований бібліографічний опис часописів**, в яких систематично

друкувались матеріали з українознавства.

У шостому розділі вміщено бібліографію захищених кандидатських і докторських дисертацій з проблем українознавства, які також структуровані за основними концентрами.

І, накінець, в сьомий розділ включено бібліографію видань, які охоплюють: **концепції, програми та методологію українознавства як навчальної дисципліни; відомості про підручники, посібники, хрестоматії та допоміжні матеріали з питань викладання українознавства в школі; інформацію про публікації, присвячені методиці, досвіду та сценаріям навчального процесу.**

Помітною подією в науковій та педагогічній діяльності нової України стало видання двох хрестоматійних праць: “Людина і довкілля” у 2-х кн. (1995). (Ідея, укладання і наукове редагування текстів В.Крисаченка); і його ж “Українознавство: хрестоматія-посібник” у 2-х кн. (1996), а також збірника матеріалів і документів “Національні процеси в Україні: історія і сучасність” у 2-х кн. (за редакцією В.Панібудьласки. – 1997). У цих виданнях уперше в українській науково-педагогічній практиці подано зібрання важливіших документів і матеріалів від ранньоісторичної доби і до ХХ ст. включно, що відтепер суттєво полегшувало науковий пошук і прискорювало процес дослідження та осмислення проблем тягlosti українського етнонаціогенезу та державотворення.

Для широкого загалу стають доступними праці таких відомих дослідників етносоціальних проблем в Україні, як: І.Дзюба, Є.Сверстюк, В.Чорновіл, М.Руденко, Л.Лук’яненко та ін.

Починаючи з 1996 р. в Україні здійснюється ціла серія енциклопедично-довідкових видань. Серед них в першу чергу маємо назвати такі, як: “Мала енциклопедія етнодержавознавства” (1996), багатотомні видання “Юридична енциклопедія” (1998), Енциклопедія етнокulturознавства (2001), Енциклопедія сучасної України (2001), Енциклопедія історії України (2003-2007) та ін.

Отже, можна констатувати, що, виходячи з нових реалій, потреб суспільного і державного розвитку і, перш за все, з потреби системного і цілісного пізнання України і українства, формування в народі самоусвідомлення себе як явища самобутнього й самодостатнього, в довідникових, бібліографічних напрацюваннях зроблено спробу зібрати і подати системно основний масив джерел (бібліографію праць, документів, матеріалів, періодичних видань і т.д.), а також наукових визначень, які б стали фундаментом для вирішення головного завдання – перспектив розвитку українського народу й науки його самопізнання й самотворення.

Це дає підставу вважати, що названі, як і інші видання подібного роду, матиме важливе наукове і практичне значення, стане надійним підґрунтям в науково-дослідній, освітній та просвітницькій роботі.

Такі видання сприятимуть: більш плідному й ефективному розробленню теоретико-методологічних питань формування українознавства як цілісної науки; практичному вирішенню завдання впровадження українознавства в освітній процес і як окремої навчальної дисципліни, і як українознавчої методології викладання інших дисциплін; підвищенню загальної і, особливо, бібліографічної культури науковців і педагогів, аспірантів і студентів, учнів і всіх, кого хвилює питання пізнання і самопізнання українського народу і його країни; допоможуть більш ефективно застосувати методи, притаманні самостійній роботі з джерелами науки; стануть важливим чинником включення основ бібліографічних знань з українознавства у навчальний процес; сприятимуть розробці такого важливого напрямку наукового джерелознавства як україноджерелознавство, включенню його в систему реєстрів, каталогів, покажчиків і довідників Книжкової палати і наукових бібліотек України, накінець, стануть відправним моментом у створенні центру, який координував би всю роботу не тільки в творенні загальнодержавної українознавчої бібліографії, а й дбав би про поширення бібліографічних напрацювань як у межах України, так і за кордоном.

Для того, хто займається дослідженням основ науки в наш час уже аксіоматичним стало положення, що успішний її розвиток можливий лише за умови постійного формування спеціальних знань про саму науку таких, як: джерелознавство, археографія, палеографія, сфрагістика, історіософія тощо та чи не в першу чергу серед них – знань про історію розвитку самої науки.

Особливо гострою ця проблема постає для інтегративного українознавства – науки, яка ще тільки формується. Обшири, проблематика і характер самопізнання народу тепер стали такими, що без оволодіння допоміжними галузями знань і технологіями їх застосування на різних етапах розвитку творити науку на її сучасному, більш високому рівні, не можливо.

Наукове осмислення вказаних та інших аспектів добування цілісного знання та поширення його результатів через систему освіти, виховання, засоби масової інформації стають все більш нагальними у пошуку істини, визначені характеру й напрямків процесу самопізнання й самотворення. І цілком правомірно, що на етапі розвитку українознавства як синтетичної науки на перший план виступає проблема розроблення відповідного йому інструментарію та технологій застосування, спроможності суб’єкта цілісно дослідити об’єкт і подати реальну картину процесу пізнання.

Ці важливі складові розвитку сучасного українознавства стали предметом глибокого і системного дослідження на межі ХХ і ХХІ ст. відомими українознавцями: проф. П.Кононенком у працях “Свою Україну любіть...” (1996) і “Українознавство” підручник (2006), а також проф. Я.Калакурою у посібнику “Українська

історіографія” (2004). І хоча за формою вони призначалися, головним чином, як допоміжний матеріал при вивченні українознавства в школах і вузах, та не в меншій мірі привертають увагу і як вагомий й самодостатній науковий дослідження.

Їм притаманні: концептуальна ясність, чітка історіософська й теоретико-методологічна визначеність, історична й історіографічна аргументованість. Відмітною особливістю цих, як і деяких інших досліджень (таких, як: Т.Горбань “Українознавство в контексті національно-культурного відродження 1918–1928 рр.” (1996); О.Нагірняка “Нариси з історії українознавства у Наддніпрянській Україні (остання чверть XIX ст. – 1917)” (2007) та ін., в яких концептуально за змістом і формою історія українознавчої думки розглядається як процес, що розвивається в органічній єдності з буттям народу. Це робить їх особливо цінними і переконливими в утвердженні погляду українознавців на самопізнання й самотворення народу як на процес, який може і має наблизитися до оптимального тільки на інтегративній синтезній основі.

Отже, при формуванні наукових засад українознавства як синтетичної наукової дисципліни в зазначений період українознавці не творили якоїсь особливої незрозумілої методології, в чому їх намагалися звинуватити опоненти, а йшли уже випробуваним шляхом попередників – дослідників історії становлення наукового знання як цілого. І саме їх досвід переконує, що будь-яка галузь науки може формуватися і плідно розвиватися тільки за умови, коли її основи творяться в органічній єдності з потребами розвитку об’єкта дослідження, тобто коли наука має чітку й життєдайну мотивацію, коли для її утвердження склалися необхідні передумови як об’єктивного, так і суб’єктивного порядку. Стосовно об’єктивних передумов розвитку інтегративного українознавства, то до їх числа, перш за все, маємо віднести проголошення незалежності України, практичне вирішення завдань консолідації української нації та побудови національної держави. Відповідно, до передумов суб’єктивного порядку необхідно віднести потребу осмислення суспільної мотивації дій у вказаних сферах, наявність відповідної йому (осмисленню) джерельної бази та науково-технологічного інструментарію добування, осмислення та поширення знань, які були б спроможні відтворити реальну картину самопізнання й самотворення українського народу як цілого, визначити напрями, ціннісні орієнтири та критерії поступу.

Зрозуміти логіку співвіднесення всіх компонентів добування знання і механізмів їх взаємодії не можна було інакше, як на основі вироблення єдиної методології, починаючи з чіткого визначення предмета науки, її соціальних функцій, мети і завдань, закономірностей, принципів, методів, досвіду і уроків розвитку, творення інструментарію пізнання, тобто тих висхідних категорій, які атестують будь-яку науку як єдину систему знань.

За минулі 16 років можна говорити якщо не про детальний і ґрунтовний їх вислід, то, принаймні, про з’ясування основних параметрів позначених категорій, і відповідно, проблем та напрямків подальших поглиблених досліджень. В органічній єдності з концептуальними засадами та методологічними орієнтирами, визначеними у працях проф. П.Кононенка: “Українознавство. Підручник для вищих навчальних закладів” (2006); “Національна ідея, нація, націоналізм” (2005); “Український етнос: генеза і перспективи. Історичний нарис” (2003); “Освіта ХХІ століття. Філософія родинності”; “Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості” (2006) науковцями НДІУ МОН України проведені дослідження й дано визначення наукових засад інтегративного українознавства. У зазначений період були здійснені розвідки таких основоположних проблем, як: “Походження українського народу” (В.Баран); “Індоарійські таємниці України” (С.Наливайко); “Ідеологія терену” (В.Сніжко); “Історична пам’ять як чинник самоідентифікації українців”, “Основні етапи формування джерельної бази з історії української державності”, “Історичні засади українознавства як науки і навчальної дисципліни”, “Методи українознавчих досліджень” (Я.Калакура); “Об’єкт і предмет українознавства”, “Українознавство в системі наук і навчальних дисциплін”, “Національна ідея як внутрішня сутність і самовираження нації”, “Зміст українознавства: системно-функціональний підхід до структурування знань”, “Актуальні проблеми теорії і методології українознавства”, “Історіографія українознавства як чинник становлення і розвитку наукової системи знань”, “Досвід і уроки буття українського народу в системі українознавства”, “Українознавство як засіб самоідентифікації, основа духовного розвитку українського народу”, “Мова в самопізнанні й само творенні українського народу”, “Українознавство і побудова національної держави в Україні”, “Українознавчі виміри побудови громадянського суспільства в Україні”; “Українознавство в змісті та структурі національної освіти” (Л.Токар). Проведено дослідження теоретико-методологічних проблем українознавства у контексті певних сфер періодів, історичних подій та персоналій, зокрема таких, як: “Проблеми теорії і методології українознавства в дослідженнях українознавців ХХ ст.” (Л.Токар), “Концепція та історіографія української революції ХХ ст.” (В.Солдатенко); “Проблеми етногенезу українського народу у шкільних і вузівських підручниках” (В.Баран); “Історична пам’ять як чинник самоідентифікації українців”; “Історичні засади українознавства як науки і навчальної дисципліни” (Я.Калакура); концепція української державності за Н.Григорієвим (Т.Бевз); “Галицька держава- процеси етностворення і становлення-III-XII ст.”, “Українська держава в IX-XIII ст.”, “Українська держава в XIII столітті”, “Кельтська цивілізація на території України”, “Ранньослов’янське суспільство, ранньослов’янська державність . Зародження становлення християнства на території України”, “Українська діаспора в Росії.

Етапи розвитку”, підручник “Історія України”(В.Ідзьо) та ін.

Як видно з проблематики теоретико-методологічних досліджень, основні зусилля українознавців, крім названих досліджень історичних, джерелознавчих та історіографічних засад українознавства (його періодизації), були зосереджені на:

- вивченні загальних тенденцій та особливостей розвитку українознавства на кожному історичному етапі;
- подальшому розробленні концептуальних основ науки;
- дослідженні предмета, метода, функцій і завдань українознавства та значення їх вирішення для суспільного розвитку і розвитку гуманітарної науки;
- виробленні та поглибленні теоретико-методологічних засад, методології пізнання й самопізнання, творення й само творення українського народу;
- з’ясуванні ролі особистості українознавця у розвитку знань про Україну й українство;
- визначенні основних категорій та понять науки, розробленні інструментарію українознавця;
- вивченні досвіду та уроків буття в системі самопізнання й самотворення українського народу;
- осмисленні феномена національної ідеї як внутрішньої сутності, чинника самовираження нації;
- обґрунтуванні нових підходів до застосування загальнометодологічних наукових принципів в українознавчих дослідженнях, опрацюванні їх методик.

Відмітною ж особливістю процесу було те, дослідження ці здійснювалися не в суто академічному плані, а переважно в ритмі самого життя. Їх формула завжди визначалася невідкладними потребами розвитку. Тому цілком логічним бачиться й той факт, що, поряд з формуванням наукового українознавчого інструментарію, в цей час багато уваги приділяється науково-прикладним проблемам: теорії та методології освіти, виховання, управління державними та суспільними процесами, зокрема, в таких його складових, як: українознавство і побудова національної держави в Україні; українознавчі виміри громадянського суспільства; впровадження українознавчих теоретико-методологічних розробок в системи освіти, виховання, культури; творення наукової бази освітніх програм; участь у підготовці довідників, посібників, методичних розробок, узагальнення практичного досвіду; розроблення концепцій та організаційно-наукового забезпечення проведення освітньо-виховних заходів (конкурсів, олімпіад) тощо.

В апробації та поширенні теоретико-методологічних напрацювань українознавців виключно важливого значення набувають щорічні Міжнародні науково-практичні конференції, конгреси та круглі столи, організатором яких виступають НДІУ МОН України та Міжнародна Асоціація “Україна та світове українство”; Світові конгреси українців (раз у 3 роки), які проводить МАУ.

Від початку 90-х років було проведено 15 щорічних Міжнародних конференцій і 6 конгресів МАУ. Один перелік тем, які обговорювалися на них, що діяльність науковців найтіснішим чином була пов’язана з тими проблемами, які висувалися на передній план самим життям. Це: “Роль вищих навчальних закладів у розвитку українознавства” (1992); “Українознавство в розбудові держави” (1993); “Українознавство: теоретико-методологічні та організаційні проблеми” (1994). Далі в історичній ретроспекції (з 1995 по 1999) було розглянуто особливості розвитку українознавчої думки від найдавніших часів і до сьогодення. У 2000 р. обговорювалась проблема “Українознавство в системі освіти”; 2001 – “Українознавство – наука самопізнання українського народу”; 2002 – “Стан, проблеми, перспективи розвитку українознавства”; 2003 – “Українознавство в розбудові громадянського суспільства в Україні”; 2004 – “Соціально-економічні, політичні та етнонаціональні чинники буття народу в системі українознавства”; 2005 – “Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі”; 2006 – “Українська освіта у світовому просторі”.

В активізації осмислення і поширення наслідків обговорення історичних, історіософських та теоретико-методологічних проблем та напрацювань українознавців, наукового українознавчого інструментарію все більшу роль починають відігравати нові технології: збірники наукових праць НДІУ МОН України, які видаються по підсумках щорічних міжнародних науково-практичних конференцій, конгресів та круглих столів і щоквартальник – журнал “Українознавство”(гол. ред. П.Кононенко), що видається НДІУ МОН України з 2001 р. та журнал “Українознавець” (2005), який засновано кафедрою українознавства факультету прикладної лінгвістики Університету “Львівський Ставропігійон”, Інститутом Українознавства МОН України та відділом українознавства Українського Університету в Москві (гол. ред. В.Ідзьо).

З 2007 р. журнали поширюються і в електронному варіанті через систему Інтернет.

На сторінках, крім постійних рубрик, в яких висвітлюються питання історії, історіографії, джерелознавства, теорії та методології науки самопізнання, можна віднайти матеріали практично з усіх центрів. Систематично діють тут рубрики: “Освіта”, “Мова і майбутнє України”, “Українська суспільно-політична думка”, “Українська національна культура”, “Пам’ять”, “Україна – етнос”, “Україна і світ”, “Рецензії та відгуки” тощо. В журналах друкуються матеріали як з фундаментальних досліджень, так і гіпотези, версії, полемічні статті працівників інституту, його аспірантів, науковців науково-освітніх установ різних міст України і світу. Тематика статей охоплює проблеми історії, теорії та методології українознавства у вітчизняних і зарубіжних виданнях; напрацювання у сферах історіографії та джерелознавства, археології й

археографії, літератури і мистецтва в їх історичній ретроспекції та в сьогоденні; особливості практичного втілення українознавства в закладах освіти та культури, висвітлення передових методів їх діяльності.

Журнали, згідно Постанови Президії ВАК, став фаховими з історичних і філософських наук. Електронна версія журналу представлена на сайтах Інституту: Українознавство: www.rius.riev.ua; Українознавець: www.ukrainoznavec.ho.com.ua. Журнали розповсюджуються як в Україні, так і в США, Канаді, Великобританії, Росії, Італії, Німеччині та багатьох інших країнах світу.

На сайті НДІУ МОН України започаткована й постійно поповнюється рубрика (сторінка) “Інструментарій українознавця”. Усі ці здобутки, якими позначені 90-ті роки ХХ і початку ХХІ ст. у розвитку українознавчої науки, дають підставу стверджувати, що вони стали наслідком якісно нового періоду в житті народу й відображають відтепер домінуючу тенденцію в його розвитку на засадах наукового самопізнання й самотворення. Спираючись на історичний досвід, наукові розробки попередників, їх послідовники в кінці ХХ і на початку ХХІ ст. дали глибоке наукове обґрунтування доцільності та визначили закономірності становлення й розвитку українознавства як у його складових – концентрах знань (історії, мові, літературі, культурі, етнології, країно-, суспільствознавстві і т.д.), так і в його цілісній, синтетичній сутності. Аргументовано доведено, що це – двосдиний процес, що усвідомлення національних інтересів в найширшому їх розумінні зрештою рівнозначно усвідомленню сенсу етнонаціонального буття народу, його історичного покликання; що формування світоглядних підвалин народу не може відбутися інакше як через систему освіти, виховання, культури, управління і, неодмінно, на засадах наукового українознавства, яке розвивається тепер як єдина синтетична наука, як певний рівень свідомості народу. Вченими українознавцями сьогодення здійснено визначення й дано обґрунтування взаємозалежності стану етно-національного, громадянського та державного розвитку українського народу й розвитку українознавства як науки, як методології освітньо-виховного процесу і як окремої навчальної дисципліни; дано визначення основоположних принципів українознавства як науки і навчальної дисципліни, механізмів його взаємодії з галузевими науками у процесі самопізнання й самотворення українського народу; здійснено формування базових понять і категорій науки, обґрунтування їх ролі у подальшому розвитку історії, історіографії та історіософії сучасного українознавства. Всі ці концепти побудовані на основі глибокого усвідомлення діалектичної єдності матеріального і духовного життя українства. Бо призначення будь-якої наукової дисципліни і науки як цілого визначається загальною потребою і логікою людського буття – пізнанням законів розвитку Природи, людини й суспільства та виробленням технологій їх застосування. Доки не пізнані закони розвитку, людина може тільки спостерігати та описувати явища й процеси, збирати і систематизувати факти, накопичувати імперичний матеріал. Але вона нічого не може пояснити і, тим більше, передбачити. Наука починається тільки тоді, коли знання приводяться в систему відповідно до законів розвитку. І процес цей постає оптимальним лише за умови, коли вивчення загальних і специфічних законів (в т.ч. й наукових) відбувається в органічній єдності, субординації та узгодженості. При цьому закони науки відтворюють лише те, що є в дійсності. Тільки за таких умов вони вказують як необхідно мислити у тій чи іншій сфері буття. Будучи пізнаними, закони виступають основою для визначення принципів і методів пізнання та практичної дії. Пізнання законів розвитку людини, нації, народу дає підстави для визначення механізмів (принципів і методів) прояву пізнаних законів. Все це у своїй єдності та взаємодії і творить таке явище і поняття, як методологія науки.

Пізнання законів розвитку, усвідомлення принципів і методів їх прояву, у т.ч. і на рівні свідомості, дозволяє глибше проникати в сутність явищ і процесів, чіткіше бачити місце і роль в них людини, виробляти адекватну їй поведінку і дію. Ще нашим предкам була відома істина: коли усвідомлено принцип, тоді неодмінно буде знайдено і засоби його поширення (застосування). Відповідно і в науковій організації знання центральне місце належить принципам його побудови. Те, наскільки для практики значимо усвідомлення наукових принципів дії, свідчить хоч би той факт, що без твердих і надійних основ переконання люди не можуть брати на себе тягар важливих рішень і відповідальність за їх виконання. Усвідомлення принципів пізнання (самопізнання) дозволяє суб'єкту формувати тверде переконання й логіку дій, бачити їх наступність і взаємозв'язок не тільки в теорії, а й на практиці. І саме тому визначення механізмів творення та реалізації змісту в українознавстві відтепер відбувається в єдиному контексті осмислення національної ідеї і національних інтересів українського народу. Саме завдяки такому підходу дослідження науковців сприяли подальшій розробці і поглибленню концептуальних та теоретико-методологічних засад українознавства як науки і навчальної дисципліни; більш аргументованому і доступному у формах розкриття механізмів самореалізації сутності науки самопізнання; взаємодії українознавства і спеціальних наукових дисциплін про українську людину й спільноту; більш активному усвідомленню українознавства як визначального чинника самопізнання та самотворення народу; творчому дослідженню його як цілісної наукової системи знань, головним завданням якої було, є і буде розроблення методології цілісного самопізнання, самотворення народу і в таких визначальних сферах його духовності, як наука, освіта, виховання.

На жаль, через недостатнє інформаційно-технічне, фінансове забезпечення, поширення результатів реалізації дослідницьких тем (обмежений тираж журналів “Українознавство”, “Українознавець” та збірника наукових праць НДІУ МОН України) науковий доробок українознавців і в ХХІ ст. все ще залишається

малодоступним широкому колу науковців, педагогів, управлінців, політиків, громадськості. А тому цілком логічними постають ті висновки і пропозиції, які уже були сформовані по підсумках дослідницьких тем і в ухвалах щорічних міжнародних науково-практичних конференцій та конгресів, зокрема у тому сенсі, що у зв'язку з важливістю і масштабністю завдань розвитку науки українознавства та впровадження її здобутків в усі сфери суспільного життя необхідно повернутися до розроблення та прийняття на базі існуючих дослідницьких проектів та ухвал міжнародних науково-практичних конференцій “Державної цільової програми “Українознавство”.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси. – К., 1998; Попов Н. Философия и методология научно-медицинского познания. Ч.І. – К., 2000; Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України: наукова діяльність, структура, працівники. – Львів, 2001; Кресів О. Проблеми толерантності при викладанні історії України // Сприяння поширенню толерантності в полі етнічному суспільстві. – К.: Фонд “Європа ХХІ”, 2002.
2. Науково-дослідний інститут українознавства. Довідник до 10-річчя діяльності. – К., 2002.
3. “Освіта України”. – 1999. – 17 березня; “Столиця”. – 1999. – 25-30 листопада.

Стаття надійшла до редакції 9.03.2007р.

Леонід Токар

Украиноведение в период построения независимого украинского государства

Аннотация: *Статья посвящена анализу состояния, особенностей и проблем развития украиноведения в период строительства независимого украинского государства. В тексте излагается оценка вклада украиноведов в разработку исторических и теоретико-методологических проблем украиноведения как синтетической научной дисциплины в последнем 10-летии XX и в начале XXI века.*

Ключевые слова: *Украиноведение, период, методология, интеграция знаний, научный инструментарий, самопознание.*

Leonid Tokar

Ukrainian study during the period of building of independent Ukrainian State

Annotation: *The article is devoted to the analysis of status, peculiarities and problems of development of ukrainian study during the period of building of independent Ukrainian State. Estimation of Ukrainian study figures contribution info working out of historical and theoretic-methodological problems of Ukrainian Study as synthetical science on the last decade of 20 century and on the beginning of 21 century and on the beginning of 21 century is presented in the article.*

Key words: *Ukrainian study, period, methodology, integrativity, of Knowledges, Scientific instruments, self-conscionshess.*

УДК 930(477)

Маргарита Шостак

Державотворча концепція утворення Київської Русі Михайла Грушевського та її оцінка в працях його послідовників – Івана Крип'якевича, Мирона Кордуби та Стефана Томахівського

Анотація: *У статті досліджується державотворча концепція утворення Київської Русі Михайла Грушевського та його послідовників – Івана Крип'якевича, Мирона Кордуби та Стефана Томахівського. Автор переконана, що спостереження М.С. Грушевського та його учнів мають не лише історіографічну цінність, але й зберігають своє наукове значення як один із продуктивних підходів до вивчення проблеми зародження і розвитку української державності.*

Ключові слова: *Михайло Грушевський, Київська Русь, українська державність, історіографія, норманська теорія.*

Історія становлення Київської Русі, як і вся княжа доба, є однією з центральних тем української історіографії ХХ ст. Тематичний індекс видань тільки початку минулого століття нараховував сотні позицій. Актуальність теми дослідження полягає в тому, що в осягненні утворення Київської Русі існує багато проблем як теоретико-методологічних, так і практичних. Сьогодні очевидним є той факт, що ця історія потребує

значного вивчення, аналізу та переосмислення.

Важливу роль у формуванні подальших дослідницьких завдань відіграють державотворчі концепції Михайла Грушевського та його послідовників – Івана Крип'якевича, Мирона Кордуби та Стефана Томашівського, що вплинули на сучасне розуміння історії княжої доби.

Розпочинаючи дослідження цієї проблеми ми використовували порівняльно-історичний та типологічний методи, як одні з важливих засобів упорядкування й аналізу матеріалу.

В російській історичній науці, особливо в першій половині ХХ ст., утвердився погляд на Київську Русь як на державу російського народу, оскільки існування українського й білоруського як окремих, самостійних народів не визнавалося. М.С. Грушевський розробив власні підходи до вирішення цього питання, які були викладені в узагальнюючій формі у статті “Звичайна схема “руської” історії і справа раціонального укладу історії Східного Слов’янства” (1904) [1, с. 298-304]. В основу своєї схеми Грушевський поклав народ, а не державу. “Політичне, державне життя, розуміється чинник важливий, але поруч него існують інші чинники – економічний, культурний, що мають часами менше, часами більше значення від політичного, але в кожному разі не повинні лишатися в тіні поза ним”. Зміна форм суспільних і державних не припиняли розвитку народу, “який жив поза ними в тягlosti й зв’язкosti свого життя” [1, с. 299-304].

Виробивши свою схему українського історичного процесу, він весь час доповнював її, а пізніше це робили його учні, і в підсумку вона стала загальноновизнаною.

М.С. Грушевський, всупереч офіційній історіографії, не визнавав східнослов’янської єдності та єдиної східнослов’янської мови, якої “ніколи не існувало” [3]. Головним висновком авторських роздумів є думка про те, що “общерусської” історії не було й не може бути, як нема “общерусської” народності. Може бути історія всіх «руських народностей», кому охота їх так називати, або історія східного слов’янства. Вона й повинна стати на місце теперішньої “руської історії” [1, с. 303]. У перших томах “Історії України-Руси” Грушевський категорично заперечує домагання Московської Русі на частину давньоруської спадщини, спадкоємцем якої, на його думку, є виключно “українсько-руська народність”, оскільки вона створила Київську державу. Вважав, що Київська держава, право, культура були утвором однієї народності, українсько-руської; Володимиро-Московська – іншої, великоруської. Історик, критикуючи концепцію Карамзіна, зазначає, що відносини до Московської держави з боку Києва можна прирівняти до відносин Римської держави з її галльськими провінціями, а зовсім не як спадкоємність двох періодів у політичному і культурному житті.

Думки та ідеї вченого були реалізовані в процесі написання ним “Історії України-Руси”, а також інших, як наукових, так і популярних праць. Слід відзначити, що ця схема стала органічною частиною наукової творчості групи істориків – послідовників М.С. Грушевського. Разом з тим уже тоді вона викликала заперечення з боку багатьох дослідників, а особливо у питанні про давньоруську спадщину в історичній долі трьох східнослов’янських народів. Треба зазначити, що його учні також не завжди поділяли світоглядні позиції свого вчителя, в продовження розвитку народницького напрямку вони започатковували свій державницький світогляд.

Професор Львівського університету Мирон Кордуба вже в 1930 році у Празі на засіданнях “Українського історико-філологічного товариства”, де відбулася дискусія з питання “Откуда есть пошла руская земля», вчений виступив проти схеми Грушевського, обстоюючи думку про Київську державу як “загальноруську державу”. Він стверджував, що: “Київська держава “скувала” всі східнослов’янські племена “ще сильніше докупити” і створила “загально руську” єдність, яка була обумовлена спільністю держави, спільністю віри і спільністю літературної мови. Ні українська, ні великоруська, ні білоруська народності в цей період не існували” [5]. Проте Кордуба розумів єдність лише як єдність культурну, як єдину “культурну сферу” і заперечував створення етнічної єдності, злиття східнослов’янських племен в єдину народність і оформлення свідомості етнічної солідарності, єдності Русі. Визнаючи існування “політично, церковно і культурно одноцільної Русі”, в період Київської держави, Кордуба відкладав утворення української народності на пізніший час. Виникнення української нації дослідник відносить до ХV століття у межах Литовської держави.

Погляд Кордуби на Київську державу як на загальноруський період викликав гостру критику з боку істориків консервативного напрямку.

Вони звинуватили його в тому, що «він підпав старим централістичним впливам російських учених» і «заблукав у сферу російської тенденційної науки».

Критичний підхід до вітчизняних літописів, вивчення інших джерел дали можливість М.С. Грушевському рішуче відкинути норманську теорію походження Русі. Він фактично першим виступає з твердженням, що творцем старої Київської держави була південна група східних слов’ян – предків українського народу, на землях яких вона була створена. Він вважає, що Київська держава, з її правом і культурою були витвором однієї народності – “україно-руської”. Щоб підкреслити спадковість України від Київської Русі, у ряді випадків історик вживає термін “Україна-Русь”. Держава, на думку вченого, виникла у слов’ян на власному історичному ґрунті, але водночас історик не заперечує “служебного значіння” варязького

елемента “в процесі будови сеї держави”.

Іван Крип'якевич, академік АН УРСР, один з найвидатніших учнів Грушевського виступив з критикою його антинорманівської концепції. Він вважав, що нормани “скріпили мілітарно” [4] державну організацію, очоливши її скандинавською династією. Але з часом вони “розчинилися” в русько-українському субстраті і локальна слов'янська еліта спромоглася перейняти державний провід. На відміну від вчителя, Крип'якевич називає антський союз не етнографічною, а державною організацією. Він припускав можливість, що залишки державно-військових сил антів могли інтегруватися до політично-державного ядра Полянської Землі в Середньому Подніпров'ї, і тому між обома державами (антів і київською) йшла безпосередня лінія розвитку.

У концепції антинорманізму Грушевського основним був соціологічний варіант інтерпретації генези Київської Русі, яка була апіорною відносно політичного фактору норманської інтеграції у державну організацію, що його дослідник вважав допоміжним, тоді як Крип'якевич обстоював політичний фактор як домінуючий.

Категорично заперечуючи домагання Московської Русі на частину давньоруської спадщини, М.С. Грушевський вважав нераціональним сполучення старої історії південних племен Київської держави з її суспільно-політичним укладом, правом і культурою з Володимиро-Московським князівством XIII-XVI ст., так «наче б се останнє було його продовженням». Історик стверджує, що Київський період перейшов не в Володимиро-Московський, а в Галицько-Волинський XIII ст. Галицько-Волинську державу вчений розглядає як спадкоємицю і продовжувача історичних традицій, започаткованих ще у Київський період. Одночасно Грушевський відзначає, що це князівство поступово потрапляло в орбіту політичних інтересів сусідніх держав – Литви і Польщі.

Стефан Томашівський у своїй “Українській історії” (1919 р.) називає Галицько-Волинське князівство “першою загальнонаціональною українською державою” [6]. Провідними ідеями української історії вважав: по-перше, відвічний контраст між культурно-лісовою і степово-луговою смугами нашої землі. Головна ідея – боротьба зі степом, яка проходить різні стадії. По-друге, це політично-культурні суперечності між Заходом і Сходом. По-третє, політично-господарський контраст Півночі і Півдня. “Степ, Польща, Московщина – трикутник історично-політичного розвитку України” [6].

Історична концепція Томашівського базується на факті утворення, після остаточного розпаду внаслідок князівських міжусобиць і монголо-татарської навали, Київської Варяго-Руської держави, нової Галицько-Волинської держави, що об'єднала суто українські етнічні землі. Як вже зазначалося раніше концепція Томашівського докорінно протилежна ідеї Грушевського, який виводив першу українську державу з Київської Русі. За Томашівським значення Галицько-Волинської держави полягає в декількох чинниках.

Вчений вважав, що ця держава зберегла Україну від передчасного поневолення і асиміляції з боку Польщі і Московської держави. Вона наблизилася країну до західно-європейського світу і хоч на деякий час оберегла її від монгольського проникнення, здобуваючи величезні простори на сході на користь української народності. І нарешті, завдяки українській державності XII–XIV ст. утворюється, як вважає дослідник, сучасна національно-політична, мовна та культурна окремішність України.

Томашівський називає литовські, польські та угорські впливи конструктивними, вважаючи, що вони допомогли зберегти українську особність Галичини, на відміну від тих земель, які зазнали руйнівних татаро-монгольських і візантійських впливів і втратили свою самостійність як українці, увійшовши до ареалу Московської держави. Галичина, за Томашівським, являла собою кордон між сферою культурних впливів Сходу та Заходу.

Та, називаючи Галицько-Волинську державу “першою українською державою”, він розумів під цим, звичайно, не те, що це була перша державна організація українців, а те, що це була саме етнічна держава.

М.С. Грушевський вважав, що Галичина і Волинь не могли стати національно-політичним центром України. Він переконливо довів, що створення держави – це закономірний і об'єктивно обумовлений результат попереднього історичного розвитку східних слов'ян.

Таким чином, значення праці М.Грушевського для політичної думки в тому, що він довів тяглість українського історичного процесу від Київської Русі через Галицько-Волинську, Литовсько-Руську та козацьку держави аж до XX ст. І хоч за Грушевським, необхідно вивчати історію народу, а не держави, він своєю історичною концепцією показав, що в стару добу ми мали державотворчий елемент князівський, в середню добу – козацький, який продовжує, історичний процес від князівських часів, і нарешті в новому часі представниками державно-творчого процесу являється інтелігенція. Таким чином історичний процес являється як нерозривна зв'язна національно-державної ідеї. І тому, не назвати М.С. Грушевського державником – означає припуститися великої помилки.

Отже, схема Грушевського об'єднувала і державні, і бездержавні періоди життя етносу. Історик збудував тривалий історичний фундамент для української нації, який мав вирішальний вплив на національно-державне відродження. Разом з тим спостереження М.С. Грушевського та його видатних учнів – Івана Крип'якевича, Мирона Кордуби та Стефана Томашівського мають не лише історіографічну цінність, але й

зберігають своє наукове значення як один із продуктивних підходів до вивчення проблеми зародження і розвитку української державності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Грушевський М.С. “Звичайна схема «руської» історії і справа раціонального укладу історії Східного Слов’янства” // Статті по славянознавству. – Спб., 1904. – Вып. 1.
2. Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т. 1. – К., 1972.
3. Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Л., 1904.
4. Крип’якевич І. Велика історія України. – Л., 1935.
5. Кордуба М. “Найважливіший момент в історії України” // Львівський науковий вісник. – № 6. – 1930.
6. Томашівський С. Українська історія. – К., 1919.

Стаття надійшла до редакції 17.04.2007р.

Маргарита Шостак

Концепция становления Киевской Руси Михаила Грушевского и её оценка в трудах его учеников – Ивана Крипьякевича, Мирона Кордубы и Стефана Томашевского

Аннотация: В статье исследуется концепция становления Киевской Руси Михаила Грушевского и её оценка в трудах его учеников – Ивана Крипьякевича, Мирона Кордубы и Стефана Томашевского. Автор уверена, что исследования М.С. Грушевского и его учеников помогают глубже изучить зарождение и развитие украинской государственности.

Ключевые слова: Михаил Грушевский, Киевская Русь, украинская государственность, историография, норманская теория.

Margarita Shostak

Establishment of Kyiv Russ state in works by Mikhailo Hgrushevsky, Ivan Kripjakevich, Miron Korduba, Stefan Tomashivsky

Annotation: In this article observes the establishment of Kyiv Russ state in works by Mikhailo Hgrushevsky, Ivan Kripjakevich, Miron Korduba, Stefan Tomashivsky. The author seemed that the works these authors are very important in teach the birth and development of Ukrainian state.

Key words: Mikhailo Hgrushevsky, Kyiv in Russ, Ukrainian state, historiographical, Norman theory.

Людинолюбство як основа світогляду Яра Славутича

Анотація: У статті висвітлено основу світоглядної позиції Яра Славутича, яка базується на понятті людинолюбства (антропоцентризму). Розглянуто еволюцію терміна "антропоцентризм" у давньогрецькій філософії, а також – у християнстві, представлено авторську класифікацію цього поняття крізь призму творчості згаданого поета, наведено цитати з новітнього підсумкового видання його творів "Поезії та поеми", Едмонтон, 2004 р.

Ключові слова: Світоглядна позиція, людинолюбство, узагальнений, автобіографічний та конкретизований антропоцентризм.

Антропоцентризм (синонім до поняття "людинолюбство") – це сукупність поглядів на людину як кінцеву мету світобудови та центр Всесвіту. Історично він формується на ґрунті архаїчного антропоморфізму, тобто, на властивому багатьом релігіям уявленню про божество в людській подобі. Найбільшого розквіту досягнув у давньогрецькій релігії, пізніше – у християнстві.

Отже, можемо констатувати, що антропоцентризм зародився в античності, існував приховано у Середньовіччі (придбавши уточнений термін – теoантропоцентризм) і розквіт в епоху Відродження, коли повною мірою заявило про себе явище творчої індивідуальності:

„отож не дивно, що, коли на межі середньовіччя й Ренесансу індивідуальність почала усвідомлювати власну самоцінність, то найоптимальнішою формою для її культурного самоствердження виявилася історія земної покути й митарств окремо взятої душі, ...культура вступила в"світ індивідів", - мікросвіт робиться моделлю макросвіту..." [1, с.25-26]

В концепції сучасної філософії антропоцентризму поєднується натуралізм і гуманізм (теорія ноосфери Вернадського), фіксуються теоретично-пізнавальні підстави привілейованого становища людини в Космосі. У зв'язку з цими революційними зрушеннями в науковій картині світу (глобальний еволюціонізм, синергетика, принцип нелінійності) особливо актуальним є питання про співвідношення згаданого принципу світобачення та екологічної етики [4, с.33]. Зростає роль цього явища як світоглядної бази для стратегії виживання людства, особливої "косметики", підтримання людиною естафети життя в Космосі (це стосується взаємовідносин людини з природою, а також – виміру людських стосунків).

Тобто, на основі нових філософських тенденцій можна підкреслити актуальність антропоцентризму у загальноцивілізаційних масштабах, враховуючи швидкість розповсюдження інформації та урбанізації світу. Як бачимо, популярність цієї світоглядної теорії не зменшується з часом, скоріше, навпаки.

Що стосується досліджень творчості Яра Славутича, в даному випадку слід використовувати синергетичний підхід, що перегукується з наявністю індуктивного методу, сутність якого полягає в тому, щоб на основі окремих фактів узагальнювати досліджувані явища.

Вже на початку своєї творчості Яр Славутич звертається до світоглядної позиції антропоцентризму, що розгортається у поезії "Колос колосу співає", яка хоч і не була першим друкованим твором письменника, однак датована 1937 – 1938 роками:

Аж од краю і до краю
Колос колосу співає:
"Ростемо снажні, щасливі,
На пухкій, родючій ниві.
Слава добрій час-годині !
Поклонімося ж людині !" [3, с.10]

Людина здатна створювати певні блага для своїх потреб, у цьому виявляється її наслідування Творця. Слід зауважити, що згадана вище секстина є досконалою з точки зору фонетичної організації тексту та евфонії, у даній поезії натрапляємо на приклади застосування асонансу, алітерації, а також – синтаксичної анафори на початку кожної строфи:

Колос колосу співає...

Не слід забувати про те, що автор використовує уособлення, оживлення природи, що вказує на досконалість ранніх поетичних спроб поета.

Художні образи хліборобів бачимо у восьмистрофовому катрені "Розляглись поля широкі", від якого віс настроєм радості і затишком добробуту. Варто відзначити, що світогляд людинолюбства на початку

творчості письменника має все ж таки більш узагальнений характер, адже перед нами з'являються образи хліборобів, маленьких дітей і мудрих дідів, для прикладу варто навести уривок із вірша “Кмітливість”:

Біжать до саду діти ясноокі,
Засмаглі, балакучі, повнощокі.
Хлоп'я іде під віти воружкі:
“Добрідень, діду ! Вже грушки м'які ?” [3, с.14]

Проте уже в ранній період творчості письменника з'являється поезія, присвячена постаті Т.Шевченка під назвою “Дитинство поета”. У такому ракурсі автор згадує сирітське дитинство великого Кобзаря. До речі, слід також зауважити, що даний твір є з утраченого під час війни циклу про Т.Шевченка. На це варто звернути увагу, оскільки тут явище антропоцентризму є більш вмотивованим і конкретизованим:

Ти тут ходив задуманий, нівроку,
І виростала дума про пісні.
Вона тебе живила, віщувала
Твоїм словам, як зерну, прорости.
Іросло пісень твоїх немало,
Які любов'ю радують світи ! [3, с.17]

Звернімо увагу на останнє слово, яке вживається у множині, цим підкреслюється світове значення українського генія. Т.Шевченко належить до найулюбленіших поетів Яра Славутича, у вищезгаданих рядках такий світогляд простежується у феномені впливового (простого, яскравого і всім зрозумілого) слова Кобзаря. Така ж світоглядна позиція випливає з поезії “Тебе пригадаєм піснями”:

“То буде ґрунт ! То правда буде !
Узяти зерно ! А кукіль
Відбити решетом ! О люди,
Вам буде хліб і буде сіль...”
І ми вчинили так, Тарасе.
Співає колос межі нами.
Коли жнемо врожай, щоразу
Тебе пригадаєм піснями. [3, с. 18]

Слід відзначити, що персонажі у цьому вірші виявляють свої бажання, почуття і заповіді через діалогічне мовлення, що є більш характерним для драматичних творів. Якщо взяти до уваги драматизм і літописну традицію поезії, то можна зробити висновок про синкретичність літературних родів у творчості Яра Славутича, не забуваймо також про спогади, записи і літературно-критичні статті письменника.

Отже, феномен антропоцентризму, насамперед, простежується в різновидах узагальненого, автобіографічного і конкретного явища у поетичній творчості Яра Славутича.

Не слід забувати про теоантропоцентризм, який є поєднанням теологічних аксіом та філософії людинолюбства. Відомо, що головні європейські християнські вартості визначалися на великих церковних соборах у Нікеї 325 р. та в Халкедоні 451 року:

“ Оскільки Ісус Христос був одночасно Богом і людиною, було визначено, що вся матерія не ілюзорна, як вважають на Сході, а навпаки, вона потребує уваги і пізнання. Це означає передусім виклик людини невідомому, її мужність у співтворенні свого майбутнього. Людина вільна, а тому відповідальна, вона захищає свої свободи й суспільні обов'язки водночас.” [2, с. 23]

У віршованих творах поета натрапляємо також на випадки застосування теоантропоцентричного світогляду. Для прикладу варто навести уривок із тексту “Думи про Кемптен”, яка розпочинається конкретним заспівом, з якого дізнаємося наступне:

Що у Кемптені, місті баварському,
Та збирались вірнії християни
Війною гнані,
До церкви Богу молитися,
Буйними жалями перелитися:
“Боже Великий, єдиний !

Надзвичайно оригінальним цей твір є тому, що це справді дума про історичні події ХХ ст., в якій протиставляється вільний світ жахливому диктаторові (Сталіну), а основним мотивом твору є заклик до боротьби за право індивіда на своє щастя, свою долю, свою волю. Слід звернути увагу на характеристику феномена людини у даному творі: “вірнії християни”, “невинні люди”, “благаючі люди”, у контексті думи натрапляємо на перифраз “біле тіло”, яке призначається не для тюрем і **страждань, а для земного щастя**.

Образ “білого тіла” можна вважати ключовим, він є об’єктом приналежності до білого світу, що протиставляється антисвітові, тобто, даний образ належить до світу живих і щасливих:

“ White is the color of Light, purity and perfection” [5, с.281]
/ Білий – це колір Світла, невинності й досконалості./

З цього визначення можемо зробити висновок, що людина є образом Світла, досконалості й чистоти, якщо застосувати філософський принцип аналогії між означенням і означуваним фольклорного архетипу “біле тіло”. В даному випадку мова йде про узагальнений антропоцентризм.

Однак найбільш співвідносний з філософією цього світогляду є узагальнений власне антропоцентризм, оскільки узагальнений образ людини є найбільш довершеним, тому що проектується на множинну кількість особистостей і може бути зверненим беззастережно до читача.

Розглянувши приклади і особливості вияву узагальненого явища антропоцентризму, перейдемо до автобіографічного вияву вищезгаданої концепції. Варто перечитати акровірш “Кредо”, з початкових літер якого складаємо ім’я і прізвище письменника – Яр Славутич.

У творчості письменника натрапляємо також на жартівливі автобіографічні поезії, в яких за допомогою різноманітних уточнень і самохарактеристик автор намагається розкрити глибину власної сутності. Наприклад, у “Авто епіграмі” читаємо таке:

Його нікому не схитнути
На п’єдесталі. Марна гра !
Важучий духом Яр Жагутич,
Великий палом Баламутич
Клекоче й кличе до Дніпра.[3, с. 428]

Як бачимо, за допомогою своєї сили духу автобіографічний герой “клекаче й кличе до Дніпра”, причому прізвище Славутич замінено словом Жагутич, маючи на увазі власну полум’яну вдачу, автор прагне довести таке визначення до читача. Схоже порівняння простежуємо у поезії “Гостростеблій Рогоза”:

Посилаю ще, однак,
Назвознавчу сутич...
Скит і Русич і Козак,
полум’Яр Славутич.[3, с.425]

У вищезгаданій цитаті вже відбувається своєрідна гра слів з іменем поета. Отже, ім’я Яр перетворюється на полум’Яр, очевидно, з ідентичною метою підкреслено незвичайну, натхненну полум’яну вдачу, яка, насамперед, виявляється в його творчості.

Автобіографічний вияв досліджуваного світогляду має перевагу в тому, що стосується завжди автора і його духовного світобачення.

Тепер варто перейти до конкретизованого вияву цієї концепції, яку можна вважати більш ширшим різновидом власне антропоцентризму.

Конкретизоване людинолюбство стосується конкретних доль видатних чи міфологічних осіб, уславлених у творчості автора, що мають відношення до історичної пам’яті людської культури. Поет наче прагне ще раз звернути наш погляд на ту чи іншу особистість чи легендарну постать, щоб ми не втрачали її з власного поля зору. Незважаючи на те, що час постійно спрямований у майбутнє, але не варто забувати минуле, адже з минулого йдуть наші витоки, лише пізнавши минуле і вивчивши його помилки, можна уникнути їх і збудувати модель майбутнього.

Помилки існують для того, щоб навчитися і не повторювати їх. Звичайно, конкретне має свої переваги над узагальненим, оскільки його можна розглядати в контексті певної культури, певного часу.

Крім того, до конкретного набагато легше сформулювати власне ставлення, ніж до узагальненого, яке здатне спричинити відповідні роздуми чи сумніви. Варто відзначити, що такий вияв світогляду

розкривається в оцінці автора, а не його самохарактеристиці, як це було у випадку автобіографічного використання такого світобачення.

Універсальним з точки зору всеохопності руху шістдесятників варто відзначити сонет “Правооборонці”, в якому згадується чимало конкретних імен українських письменників:

Лунає гук і Дзюби, й Новиченка,
Соборний дзвін Олеса Гончара
Гуде у світ – як заповіт Шевченка.[3, с.378]

Отак автор ушлявлює “Собор” Олеса Гончара, який наробив чимало галасу не лише в українській, а й світовій літературі загальносвітовою ідеєю людяності. У першій строфі сонета оспівується зовнішність та подано певні біографічні відомості стосовно Д.Павличка, згодом згадуються намагання І.Драча змінити усталений погляд на явища тогочасного суспільства, а також – постать С.Плачинди. Перед очима читача вимальовуються образи визначних поетів–правооборонців, згадаймо заклики Т.Шевченка до правди й волі, до речі, у сонеті також згадується заповіт нашого Кобзаря, думки та ідеї якого продовжують письменники – сучасники.

Якщо поділити світогляд людинолюбства на три вищезгадані складові, варто визнати, що в Яра Славутича переважає конкретизований антропоцентризм (нерідко вказується ім'я людини та її прізвище). Згадаймо цикл “Живі смолоскипи”, у якому назва багатьох поетичних творів збігається з присвятою, це унікальне явище у поезії митця свідчить про оригінальність і неординарність. Таким чином, з'являються вірші із назвами “Чорновіл”, “Караванський”, “Лук'яненко”, “Світличний”, “Стус”, “Брати Горині”, а перед нашими очима постає ціла плеяда шістдесятників.

Автор настільки конкретизує індивідуальності та їх реальні заслуги, що мимоволі напрошується думка про історичний літопис ХХ століття.

З усього вищесказаного можна зробити висновок про наявність людинолюбства (антропоцентризму) як основи світоглядної позиції, що відображена у всій поетичній творчості Яра Славутича.

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Забужко О. Шевченків міф України. – К.,2001
- 2.Квіт С. Основи герменевтики. – К.,2003
- 3.Славутич Яр. Поезії та поеми. – Едмонтон.,2004
- 4.Філософський енциклопедичний словник. За ред. В.Шинкарука. – К.,2002.
- 5.The Continuum Encyclopedia of symbols. UDO BECKER. – New York – 1994.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2007р.

А. Захарченко

Человеколюбие как основа мировоззрения Яра Славутича

Аннотация: В статье освещается основа мировоззрения Яра Славутича, которая базируется на принципе человеколюбия (антропоцентризма). Рассматривается эволюция термина "антропоцентризм" в древнегреческой философии, а также – в христианстве, представлено авторскую классификацию этого понятия в творчестве исследуемого поэта, подаются цитаты из нового итогового издания его произведений "Поэзии и поэмы", Эдмонтон.,2004 г.

Ключевые слова: Основа мировоззрения, человеколюбие, обобщенный, автобиографический, конкретизированный антропоцентризм.

Andryi Zakharchenko

Anthropocentrism as basic of world outlook Yar Slavutych

Annotation: In this article we can see basic of world outlook Yar Slavutych, which meaning anthropocentrism. There are evolution concept anthropocentrism in the Ancient Greece, Christian culture and others and present classification these terms in the poetry of Yar Slavutych.

Key words: Outlook world, love to people, generalized, autobiography and concrete anthropocentrism.

**Мовні та історико - лінгвістичні дослідження етногенезу слов'ян
Дунайсько – Карпато - Дністровського регіонів**

Анотація: У статті розглянуто мовні та історико-лінгвістичні дослідження етногенезу слов'ян Дунайсько-Карпато-Дністровського регіонів. Основний акцент сконцентровано на становленні та розвитку староукраїнської мови в цих регіонах..

Ключові слова: Дунай, Дністер, Карпати, дунайський регіон, карпатський регіон, дністровський регіон, слов'янська мова, українська мова.

За свідченнями джерел та висновками філологічної, історичної та лінгвістичної науки у Дунайсько-Карпато-Дністровському регіонах слов'яни з давніх-давен проживали поряд із кельтами, іллірійцями і фракійцями, розвивали свою мову, культуру[23, с.4-5, с.7-9].

На користь даної гіпотези можна висунути наступні аргументи. Аргумент перший, висунутий ще

С.П. Толстовим, згідно з яким повний збіг племінних назв полабських, поморських та інших західних слов'ян з найстародавнішими назвами слов'ян, відомих в Дунайсько-Карпатсько-Дністровському ореолі може говорити, що слов'яни у минулий час виселилися із Дунайсько-Карпатсько-Дністровських земель на обширні території, де відтворили етно-назви своєї стародавньої батьківщини[22, с.29-30].

Особливий інтерес представляє велика кількість слов'янських географічних назв архаїчного нашарування в Дунайсько-Карпато-Дністровському регіонах та на території сучасної Угорщини, Румунії, Трансільванії, в областях Українських Карпат та Подністров'я. Там, очевидно, знаходився епіцентр концентрації слов'янського етносу, про що свідчать нам назви рік: "Красна, Бистра, Черна, Суха, Топля (біле 10 раз), Сучава, Молдава, Путна, Яблониця, гори Свічева, Студені і т.д.". Населені пункти: "Вадубоврей, Петник, Приліпки, Пригор, Козла, Білобрежка, Потік, Брешниця-Окіл, Пристол, Вікна і другі.

Слов'яни, наголошує сучасний румунський дослідник М.Макря, були у минулому багаточисельним народом на території Дакії. Це видно хоча би із сучасної топоніміки, яка збереглася до сьогодні з античних часів. Слов'янські назви Трансільванії і Дакії уособлюють собою найархаїчніший прошарок лексики румунської мови. Це назви Трансільванії, її населених пунктів і рік. Уже перші римські джерела відмічають назви слов'янських населених пунктів, рік і гір. Пункти: Черна, Черниця, Толмач, Пленія, Крайова та інші, гори: Родна, Семеник Педуря, Краюлуй та багато інших говорять, що у II ст. н.е. дані території входили до складу найстародавніших слов'янських земель[12, с.358-359, с.370].

На слов'янський характер топоніміки уперше звернув увагу Н.Надеждин, який писав: "Горби, тобто Карпати були основним місцем концентрації племені, до якого ми належим і якщо це плем'я назвало їх по-своєму, значить воно зайняло їх у той час, коли вони були безіменними"[10, с.6-13].

Пізніше цю гіпотезу конкретизував лінгвіст С.Б. Берштейн, який вважав, що слов'яни у I ст. н.е. були у Карпатах пануючим етносом. Можливо, зауважував філолог Ф.П.Філін, що Карпати і були тим загально слов'янським гніздом. Уже давно висунута думка, що архаїчна загальнослов'янська на гора-горб покритий лісом можуть означати слово хребет (спинний хребет). Слово "хребет" у архаїчному вживанні слов'ян дуже древнє, тому можна припускати, що слов'яни були давніми мешканцями Карпат. Концентрація у різних слов'янських народів Карпатських назв типу: плонина-полонина, плоніна (вилучина між горами), може вказувати на давній зв'язок слов'ян з горами[8, с.16,с.139].

На підтвердження нашої гіпотези про давнє проживання слов'ян у Карпатах можуть бути доказом слова архаїчної слов'яно-карпатської лексики, як бирдо-бердо у розумінні гора, пагорб, ущелина, гребінь (ланцюг гір). Характерно, що дані слов'янські слова є ключовими у деяких індоєвропейських мовах. Корнева група слів: гр (хр) б і бр, крб, хрб, грб використовувалася у індоєвропейців і, очевидно, у протослов'ян для пояснення назв нірського ландшафту, тому слов'янські слова гора, хребет, граблі, гребля, гриб, горб, хрб, хрип, грижа, груша, брови, обруч, храп, ребро, бід, гребля – є ключовими словами як індо-європейської мови, так на нашу думку, і мови протослов'ян. У зв'язку з цим хочеться сказати про походження слів із назвою Карпати. Основа слова тут одна карп-горб. В руському літописі Карапати іменуються просто горбами[17, с.2-10].

Також горбами, за свідченнями П.І.Шафарика, називали Карпати і місцеве слов'янське населення, а хорвати (карпи) використовували для їх назви ще більш архаїчніше слово хрб і хриб. Разом з тим можна стверджувати, що у старослов'янській мові вказані слова звучали як карб-карп, х-карп. Внаслідок певного проміжку часу, зауважує дослідник В.П.Кобичев, в старо-слов'янській мові пройшло пом'якшення (паталізація) голосних, при якій звук К у своїй більшості перетворився у Г чи Х. В Прикарпатському регіоні невелика річка і сьогодні носить двояку назву: Креничівка і Хреничівка, тут же відомий населений пункт Криниця-Хрениця. Античні джерела згадують у Карпатському регіоні державу карпів, Йордан писав, що карпи були надзвичайно досвідчені люди стосовно військового ремесла. Держава карпів, згідно з свідченнями джерел, існувала у Карпатському регіоні з II по V ст. н.е., а через два століття, тобто з VI-VII ст. н.е. згідно з свідченнями

К.Багрянородного, тут концентрувалась Велика чи Біла Хорватія, яка уособлювала собою сполучені воедино багаточисельні слов'янські племена[8, с.16, с.139-140].

Російський історик І.Забелін вважав, що етноназва "карпи" і згадка цього племінного об'єднання у римських джерелах означає не що інше, як майбутніх хорват, назву яких латинізували римляни. На його думку, Велика чи Біла Хорватія Прикарпатська названа у візантійських джерелах VII-X ст. не випадково, вона просто новою назвою, грецьким письмом і звучанням замінила латинізовану назву одного і того ж самого племені римлянами. Очевидно, могутні карпи включали у себе і слов'ян певкінів, бастарнів, які були складовими і невід'ємними частинами хорватських племен. Характерно, що згідно з свідченнями Птолемея, карпи проживають у Карпатських горах між певкінами і бастарнами. Усі ці свідчення, наголошує І.Забелін, можуть свідчити, що усі три племінні об'єднання належали до одного етнополітичного і культурного конгломерату, відомого як карпи-хорвати. Сукупність свідчень дають право ототожнювати бастарнів з буковинцями, хорватів з гуцулами, певкінів з бойками, лемками. Від Буковини, наголошував дослідник, тягнеться великий хребет бастарнів Стерни-гора, яка відділяється від Буковини рікою Золотою Бистрицею, є там і ріка мала Бистриця, є і Бистриця (Надвірнянськи) і Бистриця (Солотвинська) – це і є територія бастарнів. Так само багато самоназв і проживаючих услід за бастарнами племені карпів, з якими пов'язуються населені пункти Карповець, Коропець, ріка Коров'ятка та інші. Внаслідок вивищення карпів серед багаточисельних слов'янських племен Карпат і Прикарпаття, дана племінна група очолила із своєю етноназвою державне формування, яке римські джерела II-IV ст. надавають державою карпів (хорватів) [5, с.265-313].

Сучасні дослідники історики та лінгвісти дещо по-іншому пояснюють процеси у етністорії слов'ян Карпато-Дністровського регіону. На їх думку, у перших століттях н.е. у досліджуваному нами регіоні проходила трансформація слов'янської мови. За таких обставин звук К трансформувався в Х.

Паталізація голосних, наголошує В.П.Кобичев, проходила у слов'ян у першій половині I тис. н.е., вона не закінчилася навіть у той час, коли в Паннонську котловину і Карпати прийшла орда угрів.

Добре відомо, що угри, прийшовши у Карпати, натрапили тут на місцеве слов'янське населення. Основною топонімією того часу були назви узгір Карпач, Хиртоп. До топоніму Карпат восходять такі слова як хорват, хрват, храбр, що означає горянин. Легендарний родоначальник сербів теж називався Кробат, до цієї когорти можна віднести і Хорива руського літопису і Крапа-Крака із польського епосу, усіх їх очевидно слід відносити до найстародавніших слов'янських етнонімів. Слово не гора-Хрба відоме в усіх слов'янських народів. Такі назви, як нова і стара Загора, Гірка і т.д. говорять, що слов'яни у архаїчному минулому були добре знайомі з горами[8, с.16, с.139].

Суттєве доповнення нам дає топоніміка, яка включає до Дністро-Дунайського культурного пласту слов'ян і Карпатський архаїчний ореол топонімії Карпатських гір, наголошує В.П.Кобичев, який має такі архаїчні слов'янські ключові топоніми, як: Брда, Вра, Гвда, Вкра, Скра, Бльг, Попрад, Гор, Хорб, Грб, Хрб". Усі вони, на думку дослідника, мають притаманні для слов'янських словосполучень декілька голосних. Тут у Карпатах ми зустрічаємо колосальну масу гідронімів і топонімів з відомим уже нам формантом Ава, який у слов'янських мовах у сивому минулому був у широкому вжитку, що переконливо доводять такі назви: "Шумава, Свалява, Одрава, Острава, Дубрава, Планнява, Житава, Плугава, Влодава, Сучава, Святава, Морава. У східнослов'янських землях подібних назв ми майже не знаходимо, виключенням є населені пункти Чернява і Полтава. Особливий інтерес уособлює наявність великої кількості слов'янських географічних назв, які є найархаїчнішими. Вони виявлені у Карпато-Дунайському басейні і сконцентровані у більшій мірі у Трансільванії. Наприклад, ріки: "Красна, Бистра, Черна, Суха, Топля (більше 10 назв), Сучава, Молдава, Путна, Яблониця, гори Свинеча, Студені, Обрета, населені пункти: Вадубоврей, Петник, Примешки, Пригор, Козла, Белобрежка, Поток, Брешниця, Окол, Пристол, Окна і другі[8, с.140-141].

Слов'яни, на думку румунського дослідника М.Макрі, були в один час (тобто до приходу римлян у I ст.н.е.) досить багаточисельними у Дакії. Не дивлячись, що під натиском римлян вони змушені були звідтіля виселитися, їх чисельні гідронімічні і топонімічні етноніми залишились і до сьогодні.

Населені пункти, їх назви проіснували на Дунаї і Дакії, тобто з того часу, коли їх зафіксували тут римські джерела. Все це переконливо засвідчує, що дана територія колись входила у склад найстародавніших слов'янських земель[12, с.258-259].

Як бачимо, із сукупності свідчень слов'яни на Дунаї і в областях Карпат і Дністра є древнім автохтонним етносом. Розповідь Нестора, на нашу думку, є достовірною. Очевидно Нестор, з'ясовуючи питання етногенезу слов'ян у свій час теж використовував втрачені часом джерела. Не міг же він, освічений чоловік своєї епохи, без будь-яких переконливих аргументів розмішувати праатьківщину слов'ян на Дунаї.

Характерно, що свідчення Нестора повністю співпадають із свідченнями польських і чеських середньовічних хроністів XIII-XV ст., на чому ми детальніше зупинимось далі. Таку точку зору на підтримку Дунайської праатьківщини слов'ян підтримували такі визначні російські історики, як С.М.Соловйов, М.Н.Погодін, В.О. Ключевський та інші. В наш час її розвинув дослідник В.П.Кобичев, який вважає, що Дунай Карпати та Подністров'я були початковою праатьківщиною слов'ян[8, с.2-5]. Фундаментально проаналізував давньослов'янську мову О.М. Трубачев, який виявив у ній праіталійські мовні елементи,

прийшов до висновку, що слов'яни із Подунав'я просунулися у регіон Карпат. На його думку середнє Подунав'я є прабатьківщиною слов'ян[23, с.4-5, с.7-9].

Значний вплив на розвиток теорії Дністро-Карпато-Дунайського походження слов'ян мала наукова концепція чеського славіста І.П.Шафарика. І.П.Шафарик автор широко відомої у ХІХ ст. монографії "Слов'янські старожитності", яка поклала початок теорії Прикарпатської прабатьківщини слов'ян[24, с.206-208, с.402-405].

Значний вплив на активізацію наукових досліджень в областях Дунаю-Карпат-Дністра мала праця видатного чеського славіста Л.Нідерле "Слов'янські старожитності". У ній дослідник узагальнив досягнення різних наук: історії, етнографії, лінгвістики і топоніміки. Вчений локалізував Прабатьківщину слов'ян у Карпатах, а також над верхнім Бугом, на Дністрі, Пруті і Сереті. Епіцентр слов'янської території, на думку Л.Нідерле, знаходився на Волині[11, с.29, с.46, с.53-54, с.56].

Добре обгрунтованою лінгвістичною концепцією етногенезу Дунайсько-Карпатських та Дністровських слов'ян є дослідження О.М. Трубачева, який надає мовному розвитку слов'янських етносів великого значення. З метою довести древнє проживання в регіоні середнього Дунаю і області Карпат та Подністров'я і подальшого розселення з цього регіону слов'янського етносу. На його думку, легенда висвітлена на сторінках Несторового літопису про нашествя волохів на дунайських слов'ян, має у своїй основі реалістичне підґрунтя. Повість Нестора, на його думку, відображає архаїчну історію слов'ян і відтворює кельтську експансію в регіон. Це не пастухи римлян, тобто романізоване населення І-ІІ ст. н.е., а могутні кельти, які витіснили слов'ян й запанували на їх землі у Дунайсько-Карпатській котловині на довгі віки. Паннонія і Потисся – ось центр, з якого кельти витіснили у Карпати на Дністер, Прут і Пониззя Дунаю наголошує дослідник[23, с.4-5, с.7-9]. Цьому "волоському питанню" Нестора була присвячено багато літератури. В.Д. Корольок зокрема вважав, що під волохами руський літописець розумів як стародавніх римлян, так і романізоване населення, що було включене у склад Римської імперії у І-ІІ ст. н.е.[9, с.53-54].

Характерно, що уже чеський славіст Л.Нідерле вважав, що певні племенні об'єднання проживали у зоні Подунав'я, про що можуть служити свідчення Пріска Панійського, який приймав участь у посольстві до царя гуннів Атілли. На шляху, який пролягав через дунайські землі, посли зустрічалися з народом, племенні старійшини яких пригощали їх пшеничним хлібом, їжою під назвою "страва" і напоєм, який називався медос. Прікс називає цей народ скіфами. Якщо б це були готи чи гунни, наголошував Л.Нідерле, то Прікс згадав би готські чи гунські назви, він же назвав слов'янську назву напою слов'янським словом "мед". Прікс чув мову і звичаї, які відповідають звичаям і характеру слов'янського народу, що опинився під владою гуннів. Серед погребального обряду, описаного Пріском, при похороні гунського царя побутовав слов'янський обряд захоронення, де вживалося слово "страва", яке було ключовим під час погребального обряду стародавніх слов'ян. Таке слово і сьогодні згадується на поминках в українців, поляків і чехів. Таким чином, стародавні слов'яни з області Дунаю, згідно з лексикою слів "страва, мед", проживали на середньому Дунаї і нижній Тисі до навали гуннів і, як автохтонне населення, були підкорені останніми у V ст.н.е. Л.Нідерле фіксує їх проживання на цій території, починаючи з II-III ст. н.е.[11, с.53-54].

Цілком очевидно, зауважує О.М. Трубачев, що фольклорні і легендарні свідчення слов'янського епосу про проживання слов'ян на Дунаї потребують ретельного вивчення. Інтерес до фольклору і Дунайських легенд слов'ян в науковому світі посилюється, особливо у зв'язку з новими концепціями індоєвропейської прабатьківщини в регіоні Дунаю, там де формувалися типологічні старожитності іллірійської, фракійської і слов'янської мовної групи. Поступово стає зрозуміло, що слов'янська проблематика тісно пов'язана з індоєвропейським розміщенням на Дунаї. В житті слов'ян існував період, коли вони довгий час проживали на Середньому Дунаї до Карпатських гір. Легенда про волохів і їх нашествя на Дунайських слов'ян яскраво відбиває нам трагізм слов'янського етносу під час кельтської експансії. Зрозуміло, що вихід слов'ян з Паннонії на Дністер, Віслу і у Карпати був явищем трагічним. Експансія кельтів, очевидно, була швидкою, що зумовило слов'ян покинути свої житла та майно і розпочати ведення господарства та накопичення майна і багатств на нових землях, які ми означаємо як Карпато-Дністровський регіон. Нез'ясованими при цьому залишаються і слов'яно-кельтські мовні та культурні відносини[23, с.4-5, с.7-9].

Відомо, що центр стародавнього індоєвропейського етносу за даними останніх свідчень археологічної та лінгвістичної науки знаходився в Італії, і пониззі Рейну, а також в Подунав'ї, тобто у Центрально-Європейському культурному районі, у якому проживали і стародавні слов'яни, пра-італійці і германці. Багато учених, згідно з останніми свідченнями археологічної науки, припускають Паннонську прабатьківщину слов'ян, вони відтворюють її через виявлені кельто-слов'янські археологічні та лінгвістичні старожитності, відносячи територію між Дунаєм і Карпатами та Дністром древнім слов'янам[23, с.4-9, с.58-59, с.402-405].

Цікавим твором для історико-лінгвістичного з'ясування проблеми етногенезу слов'ян є твір "Космографія" Аноніма Равенського (VII ст. н.е.), який розповідає про великі племена Склавінів, що вийшли із Скіфії, їх мову, культуру, назви племен та населених пунктів[6, с.91-96].

О.М.Трубачев вважає, що свідчення Аноніма Равенського повністю переписані останнім у Йордана. Сам Йордан і вслід за ним і Анонім Равенський вважали, що Північна Германія і Скіфія межували в сучасній

Хорватії, при цьому найбільш західним народом від Германії до Скіфії були германці-гепіди, які проживали в долині Тиси, притоці Дунаю. Отже, далі на середньому Дунаї була уже Скіфія, з якої і вийшли склав'яни. Очевидним стає те, що германці межували з слов'янами по Тисі.

Ця наша гіпотеза стає правильною тоді, коли, як зауважує і Анонім Равенський, ми помістимо по схилах Карпат і на схід від них у 7 годинах їзди до степу сарматів. При такій трактовці Аноніма Равенського VII ст. н.е і Йордана V-VI ст. н.е. можна припускати, що Склавіни вийшли із Скіфії Дунайської[23, с.58-59].

Перші наукові праці, які з історико-лінгвістичної точки зору намагалися пояснити походження історію етногенезу слов'ян, були концепції славістів XVII ст. Власне вони внаслідок розгляду джерел та мовного порівняння ототожнювали слов'ян з даками, гетами чи іллірійцями. Свої теорії вони будували на сукупності вивчення слов'янських легенд, сказань, розповідей в середньовічних історичних хроніках і літописах, філологічних порівняннях джерел. Першим, хто науково намагався розібратися у питанні етногенезу слов'ян, був югославський історик кінця XVI поч. XVII ст. Мавро Орбіні. Він вважав, що слов'яни у стародавні часи населяли Центральну Європу і на рубежі нашої ери називалися під збірними назвами "Іллірійці", а пізніше гети, вони отримали грамоту на право проживання у Дунайських землях від Олександра Македонського, де і проживали до переселення в Чехію, Польщу, Хорватію і на Русь[35, с.23-25].

Наступним вченим, який намагався з'ясувати етногенез слов'ян, був сербський мовознавець кінця XVII поч. – XVIII ст. М.Френцель (1628-1706). Свідчення руського літописця Нестора мали величезний вплив на історичну спрямованість концепції М.Френцеля. Він переконливо доводив, що Іллірія є прабатьківщиною слов'ян і що слов'яни були стародавніми мешканцями дунайських земель. Тільки біля 500 р. н.е., вважав дослідник, слов'яни із Дунайських земель переселилися в Сарматію і заснували у ній три слов'янських царства: Чех-Чехію, Лех-Польщу, Рус-Русь[19, с.4-5, с. 15-16].

Прихильниками дунайського походження слов'ян були також і А.Л. Шлецер і Х.А. Шлецер. Перший вважав слов'янською прабатьківщиною Іллірію і ототожнював слов'ян з іллірійцями і венедами. На його думку, слов'яни здавна проживали у подунайському регіоні і концентрувались в Паннонії, Норіці, Каринтії. Їх добре знали римські літописці, тільки називали іншими іменами[37, с.134-139].

Х.А. Шлецер вважав, що слов'яни належать до європейських народів і тому, на його думку, їх виводити від скіфів чи сарматів не можна. Найстародавніші слов'янські землі, згідно з концепцією Х.А.Шлецера, знаходились у північній частині нижнього Подунав'я і тягнулися аж до Дністра, а може навіть до Бугу на сході. Дослідник намагався довести, що розселення слов'ян з Дунаю було неодноразовим процесом. Уже в перші століття нашої ери, як можна судити з античних джерел, слов'яни-венеди засвоїли землі на північ від Карпат, в тому числі територію верхів'я Вісли. З цього регіону вони просунулись у Подністров'я, де із джерел нам відомі склав'яни, а згодом і в Подніпров'я, де нам відомі слов'яни – анти. Розповідь руського літописця про розселення слов'ян з Подунав'я Х.А. Шлецер відносив до останньої стадії їх виселення з Дунаю на руську рівнину. Цей процес виселення він датував часом 630-650 років н.е. і обумовлював утисками останніх волохами, у яких бачив тюрко-болгар[25, с.8-15].

Наукову думку про дунайське походження слов'ян підтримували і деякі західноєвропейські дослідники XVIII ст., зокрема, І.Х. Гаттерер який вважав, що легенда про розселення слов'ян з Дунаю, розказана початковим руським літописом, є історично правильною, а під стародавніми мешканцями Подунав'я - гетами і даками слід бачити склав'янів і антів, яких описує Йордан і Прокопій Кесарійський. У стародавні часи вони були підкорені римлянами, а пізніше, на думку дослідника, знаходилися під владою готів[28, с.132-146].

П.Катанчич вважав, що стародавні слов'яни у Подунав'ї називалися іллірійцями і даками. Він багато уваги приділив етноназам Паннонії і Дакії, серед яких виділив багато слов'янських топонімів. На його думку, вони є свідченнями розселення слов'ян у цих місцевостях[29, с.34-45].

Автохтонним населенням Іллірії вважав слов'ян і німецький вчений К.Г. Антон, який був переконаний, що у минулому слов'янські племена називалися венедами, іллірійцями, вінделіки і норіки, що проживали у своїй древній подунайській країні Іллірії[26, с.29-31].

Дану концепцію підтримав німецький лінгвіст Ф.Бонн, який намагався доводити, що слов'янська мова належить до індоевропейської мовної сім'ї, до якої входять також кельтська, грецька, італійська і германська мови[27, с.123-137].

Словенський дослідник Я. Цупан вважав, що в доримські часи весь Дунайський регіон належав до території, де лунала слов'янська мова [30, с.235]. Про те, що слов'яни в Іллірії і Фракії були древнім автохтонним населенням писали І.Г.Куль, Ф.Гелльвальд, І.К. Сакцинський, Д.Терстеняк, Ф.Сасинек і багато інших дослідників, які базували свої концепції на порівняльному аналізі мов[31, с.137-162].

В основному дані концепції були побудовані цими дослідниками на топонімо-історичних лінгвістичних співставленнях джерел. Дослідники спирались на подібність географічних назв з слов'янськими лексемами, досить вільно етимологізували назви місцевостей і співставляли їх з місцевими слов'янськими назвами, які брали із слов'янських мов. Мальте-Брун вважав, що назва рік з закінченням -ава на Дунаї, безумовно слов'янського походження[34, с.36-72].

І.К. Сакценський у своїй концепції використав деякі етнографічні матеріали, відмічаючи, що народні свята, які відносяться до слов'янського язичництва, відомі серед населення Паннонії і Італії[37, s.237-239, s.251-276]. Більшість дослідників вважали, що слов'яни у Подунав'ї проживали із часу сивого минулого аж до середньовіччя і були змушені покинути стародавні місця проживання внаслідок експансії кельтів[18, с.102-134].

Історик і філолог В.І.Григорович вважав, що кельти і слов'яни, проживаючи довгі віки у сусідстві, перейняли один у одного мовні і етнічні назви, що може говорити про їх древнє спільне минуле[4, с.26-64, с.132-185].

Досить обґрунтовану історико-лінгвістичну теорію кельто-слов'янських відносин розвинув на початку ХХ ст. російський філолог О.О. Шахматов. Згідно з положеннями цієї теорії стає зрозумілим, що у сивому минулому сусідами слов'ян були кельти. В праслав'янській мові є дуже багато лексичних термінів, які перейняті у кельтів. О.О. Шахматов з цього приводу писав: "Слов'яни, маючи свою матеріальну культуру, політичний лад і військову організацію перейняли від кельтів більш вищий соціально-політичний ступінь їх розвитку. Вияснюючи за матеріалами топоніміки сліди кельтських поселень, він прийшов до висновку, що слов'яни і кельти безпосередньо контактували між собою. Кельти у Повісленні, на його думку, були відомі як венеди"[39, s.51-99]. На сьогоднішньому етапі вивчення стародавньої історії слов'янського етносу у контексті кельто-слов'янських відносин цікаві паралелі етнічного розвитку кельтів і слов'ян приводить О.М. Трубачев. Згідно з положеннями його обґрунтованої концепції, яка базується в основному на етимологічному і ономастичному матеріалі та охоплює елементи культури, дослідник прийшов до висновку, що стародавній регіон формування слов'ян проходив у середньому Подунав'ї, де мовні елементи побуту і культури свідчать про їх зв'язок з етнокультурою кельтів. Широка міграція кельтів у східному напрямку зформувала кельто-слов'янські старожитності. Цей процес проходив, на думку дослідника, у III-IV тисячолітті до н.е.[23, с.41-48, с.99-102].

В середині I тис. до н.е. для слов'ян, як і для інших племен, що проживали у Дунайській котловині, виникла кризова ситуація у зв'язку з експансією кельтів. На територію Чехії і Подунав'я проникнули "вольки-тектосаги". Вийшовши із Галлії і рухаючись на схід, кельти швидко проникли в область Подунав'я. Експансія кельтів була обумовлена їх економічним, політичним і культурним піднесенням в гальштатські часи і пізніше в латенський час, тобто у IV-III ст. до н.е. В Чехії і Моравії, пізніше в Паннонії і в Подністров'ї – Гоаличині, внаслідок проникнення кельтів, виник симбіоз місцевого населення з кельтами.

З цього моменту, наголошує О.М.Трубачев, і почався етнічний, культурний, економічний і політичний контакт слов'ян з волохами-кельтами [23, с.41- 48, с.97-99, с.223-234].

Очевидно, слов'яни змушені були під натиском кельтів відступати з Подунав'я на північ в область Вісли, Дністра, Прута і розселятися по усьому регіону Карпат. У Карпатському регіоні дослідники відзначають найтісніше проникнення кельтів у слов'янське середовище, що пояснюється перейняттям слов'янами кельтських металургійних термінів, що також відчутно у топонімії[13, с.31-34].

Топоніміка Подністров'я у перших століттях н.е. усюди пов'язується з назвами галатів-галлів. Слід відзначити також, що дослідник А.Спіцин віднайшов присутність гальштатської культури в Немирівському городищі на Поділлі. Такий кельто-слов'янський симбіоз підтверджується і свідченнями грецького вченого Ефора, який називав у IV ст. до н.е. кельтів сусідами скіфів, під якими А.Спіцин розумів слов'ян[20, с.160-161, с.164-166].

О.М. Трубачев вважав, що наявність древнього впливу кельтів на розвиток стародавнього населення України видно із поширених стародавніх географічних назв: Кам'яне місто кельтів, що ототожнюється вченими з Кам'янець-Подільським, місто Галич, що означає племінну назву Галатів і ряд других назв, які на нашу думку, поки що реконструйовані гіпотетично. Присутність кельтів, очевидно, формувала на Правобережній Україні кельто-слов'янський симбіоз, що видно із кельто-слов'янського мовного лексикону. Кельтський світ, на думку О.Н.Трубачева, збагатив слов'ян металургійною, сільсько- господарською і політичною термінологією, зокрема словами: коні, коньк, коняз, князь, які дослідник вважає кельтськими[38, s.255-289].

Могутній симбіоз кельто-слов'янського етносу залишив свої сліди і у слов'янській мові.

О.О. Шахматов з цього приводу наголошував, що у кельтів слов'яни перейняли і політичні терміни, які пов'язуються з громадськими, військовими і господарськими функціями середньовічного слов'янського суспільства[39, s.51-59].

Основні положення концепції О.О. Шахматова стосовно слов'яно-кельтської лексичної спільності підтримав Ю.Покорний, який відмітив цілий ряд кельто-слов'янських лексичних ототожнень, а також провів граматичні паралелі між староірландськими і слов'янськими мовами[36, s.134-146].

Польський мовознавець Т. Лер-Сплавінський пояснював мовний вплив кельтів на слов'ян фонетичними особливостями, які кристалізували слов'янські мови[32, s.123-167]. Із цих досліджень можна робити висновок, що у праслав'янській мові є дійсно багато слів, що добре етимологізуються на основі кельтської мови. Значний перелік таких лексем привів Ю.Покорний, його доповнив К.Треймер, який вірно

вважав, що праслав'янами у кельтів було перейнято не менше 40 ключових слів, які стали повсякденними у слов'янській мові вжитку. Вони стосуються соціальної, ботанічної і сільсько-господарської термінології, а також уособлюють області матеріальної культури[38, с.32-34]. Очевидно, що при більш ретельному дослідженні, таких слів може у майбутньому виявитися набагато більше.

Не можна не погодитися з С.Б. Берштейном, який вважав, що кельтський вплив на праслов'ян, судячи по великій кількості лексичних тотожностей, був дуже глибоким і взаємопроникливішим, ніж нам здавалося до цього часу[1, с.94-95]. Досить важливим, на нашу думку, є дослідження О.М. Трубачева, який вважає, що у кельтів, як і у слов'ян є багато спільних річкових етнонімів. У кельтів, на думку дослідника, етнонімія двослівна, що зближує її з слов'янською етнонімією, при цьому слід зауважити тотожність префіксальних і суфіксальних моделей. У кельтів, як і у слов'ян є спільний етнонім для всієї сукупності кельтських племен. Аналізовані О.М. Трубачевим етноніми є тотожними у обох етносів, що може свідчити про глибокий взаємовплив між слов'янами і кельтами у минулому[23, с.25]. Праслов'янська мова, зауважує дослідник, дуже збагатилася кельтською лексикою, що може говорити про те, що взаємовплив мав також і культурний характер, процес якого слід досліджувати.

Підтвердження нашої гіпотези ми знаходимо через свідчення археологічних і топонімічних джерел, які засвідчують про існування на схід від Карпат військово-політичних союзів кельтів. Уже давно вченими зауважено, що на окраїнах великої території розселення кельтів – галатів існував цілий ряд тотожних назв, що пов'язуються із самоназвами гальських племен. Терміни: Гель, Гелія-Галія, якими означували себе кельти Ірландії, область Гелеція – Галісія в півд-зах. Іспанії, Галатія - держава в Малій Азії і місто Галати, Галац на нижньому Дунаї і накінець Галичина, стародавнє Галицьке князівство у Подністров'ї з центром у місті Галич. Можна припустити, наголошує Д.А. Мачинський, що Прикарпатська Галичина зобов'язана своєю назвою кельтам-галатам. Територія слов'янської Галичини була у III ст. н.е. окраїнною областю розселення кельтів. Поховальні речі Галичини II ст. до н.е.-III ст. н.е. – безумовно кельтські[13, с.31-35].

Івано-Фанківський В.В. Грабовецький вважає, що назва Галич походить від грецького слова "гальс", що означає сіль. Це припущення він мотивує тим, що у Галицькій землі були соляні джерела, а в самому Галичі містилися склади солі, що дало можливість внаслідок торгівлі постати і самому місту Галичу. На його думку, Галич як місто, існував уже у IX ст. на землі племінного об'єднання хорватів, про що доводили лінгвістичні дослідження радянського часу[3, с.10].

Гіпотеза була б вірною, якщо б не ряд інших топографічних поселень з назвою Галич, розташованих у областях, де зовсім не має покладів солі[14, с.202-208, с.298-299, с.302-307].

Однак, повернемося до проживання кельтів у Галичині і нижнього Подністров'я, коли галати із Подністров'я-Галичини прийшли у Подунав'я разом з союзними скірами. Цілком вірогідно припускати, що кельти із Подунав'я могли теж робити військові напади на Причорномор'я, оскільки Карпати теж були заселені кельто-слов'янським і кельто-фракійським етносом, який міг надавати для цих військових походів допомогу. На нашу думку, цей регіон, очевидно, був теж включений у сферу впливу державного формування скіфів-галатів Подністров'я. Власне, тут на території на схід від Карпат кельти дуже швидко почали поширювати свої топоніми. Очевидно, слов'яни Карпат і Дністра переймали самоназви кельтів, які зберегли пам'ять про кельтів Галатів у назві міста Галич, назві Галичина, яка на нашу думку походить від державного формування кельтів Галатії (Галичини) в Малій Азії. Питання виникає само собою: звідкіля походить ім'я міста Галич, що дало назву Галицькій державі і етноназві галичан. Ом. Партицький вважав, що від галатів-бастарнів і походить назва міста Галича, вони і є засновниками у II-I ст. до н.е. Галича над Дністром, він і став, на думку дослідника, концентруючою політичною і соціально-економічною домінантою кельто-слов'янської етнокультури Подністров'я. Найдавніша згадка про Галич відноситься до III ст. н.е., згідно із свідченнями Йордана біля Галтіса (Галича) у 246 р. відбулася велика битва між ост-готами і гепідами. Війська, наголошує Йордан, зустрілись біля міста Haltis, де пливе ріка Ауна, тобто на лівому березі Дністра, де і до XIX ст. заворот ріки чи частина ріки Дністра носила назву ріки углової наголошував дослідник[14, с.202-208, с.298-299, с.302-307]. Чеський дослідник П.Шафарик[24, с.206-208, с.402-405], та польський І.Лелевель ототожнювали Галтіс Йордана з Галичем над рікою Луквою, вважали час виникнення древньоруського Галича 246 роком. На їх думку, свідчення Йордана під 246 роком – це перша згадка про Галич над Дністром [33, с.116-142, с.158-184]. Польський дослідник Т.Земенецький теж вважав, що Галич над Дністром, що відомий за свідченням Йордана під 246 р. був заснований кельтами. Доводячи, що кельти у цей час проживали у Подністров'ї, він наголошував, що Галич самоназвою означає племінну назву кельтів галатів, які залишили у пам'яті про себе назви у Прикарпатті і Подністров'ї: Галич, Галіція. Галич у Подністров'ї у перших ст. н.е., на думку дослідника, був один із великих торгових городищ, що був закладений кельтами-галатами. У III ст., тобто у час битви біля міста ост-готів і гепідів, Галич міг уже бути окрім центру торгового і центром політичним[7, с.23-29].

Характерно, що назва Галича поширена і у Карпатських горах, пагорби, узгір'я, пасма гір носять назви Галича. Характерно, що це регіони розселення бойків, лемків і гуцулів. На думку А.Петрушевича карпато-горці, гуцули і бойки, яким належить і місто Галич складали в минулому східну частину хорватів, хоча багато

дослідників, зокрема Т.Шрейбер, вказували на вплив кельтської культури на формування бойків лемків і гуцулів, на на дольмени кельтів у культурі горців слов'ян. Можливо певні компоненти кельтської культури, наголошував А.Петрушевич, у галицьких горців мали місце, та з проміжком часу вони кристалізувались у сучасні слов'янські[15, с.30-31, с.78-79].

Російський дослідник Ф.Браун наголошував, що з іменем Галича в його час пов'язували частину лісистих Карпат, і спеціально гору, з якої бере свій початок Дністер. Далі топоніми з назвами Галич поширені у ряді сіл Угорщини-Галич, Великий Галич, в Рудних горах Галич, в Ноградському комітаті-Галич. Про походження імені Галич існують дві гіпотези. Одна із них, згідно з якою ім'я Галича означає область, багату на сіль, тому і схили Лісистих Карпат пов'язують цю назву з словами гальс-сіль-загально індо-європейським означенням солі. Гіпотеза ця можлива фонетично лиш у тому випадку, якщо ми приймемо за вихідну мову кельтську. В британській групі кельтських діалектів слова дійсно починаються з h(г):halion,holen-так як і у мові Карпатських галатів. Можна допускати карпато (слов'янсько) - кельтський діалект: Halitio, Hilizio, яке у слов'янській мові означає як Галич. Очевидно, основні будівники міста були слов'яни і кельти, які мали не тільки етнічну, але й мовну спільність[2, с.165-166,с.168, с.240-244].

Характерно, що Галич в Рудних горах, Гала-гора в Польщі в області Татранських гір можуть говорити про кельто-слов'янські етнокультурні старожитності. Якщо у слов'янській мові є слова галявина, галява, а у кельтській hel, hal, що ототожнюється у індо-європейському корені hel, hollen, hal і існують у слов'янських мовах, де існують такі ключові слова, як галява, галявина. Цікомо, наголошує з цього приводу О.М.Трубачев, що слов'яно-кельтські етномовні зв'язки були дуже давні, що зафіксовано у етніміах Галичина - Галич. Характерно, що топоніми поселень назв Галича на Дністрі і Галича на Дунаї по усьому пасму Карпатських гір і Подністров'я притаманні там, де в сивому минулому проживали спільно кельти і слов'яни. В Рудних горах були і топоніми карпів, на нижньому Дунаї кельти і слов'ян теж складали велику і могутню у політичному розумінні етнокультуру. Можливо, що Галичани - лише слов'янізована етноназва кельтських старожитностей і усі городища давньої Галичини у своїй основі були кельтські. Можливо, що слов'яни нарівні з кельтами брали участь у формуванні економічних, політичних і торгових осередків на кельтській основі.

Руський літопис у своєму первісному експерсі говорить нам про Галичан Яфетового коліна, ставлячи їх між Руссю і Волохами, що утотожнюється вченими із територією Подністров'я [23,с.4-9,с.24-25,с.168-179].

За сукупністю джерел цілком реально можна наголошувати, що слов'яни-хорвати проживали спільно у Карпатах і Подністров'ї з кельтською етнічною меншістю галатів, етнічне взаємопроникнення яких і кристалізувало літописний етнос бастарнів. Ряд дослідників припускає, що бастарни - це пізніші слов'яни хорвати[13,с.31-39].

Характерно, зауважує Б.О.Тимошук, що найстародавніші місцевості на середньому Дністрі теж пов'язуються з етнімією Галича. Найстародавніші місцевості на середньому Дністрі, тут же стародавнє городище з іменем Галиця, у Чернівецькій обл. Галицею називають притоку річки Сучави, є тут урочище Галиця. Багато етнімів Галич-Галиця вважає дослідник розміщуються і тягнуться від Берладського Малого Галича на Дунаї до Галича на Дністрі, що дозволяє припускати про існування з давніх часів одного етнічного регіону, який дослідники пов'язують з древнім етносом склавів[21, с.26-27].

Дослідник В. Парван, проаналізувавши матеріал латенської культури Карпат і Подністров'я, прийшов до висновку про глибоке проникнення кельтів-галатів у слов'янське середовище Трансільванії, Галичини і Поділля, де кельти заснували свої політичні і торгово-ремісничі пункти: Галич, Кам'янець (Подільський), Малий Галич в районі Трансільванії. До кельтів у цьому регіоні проживали слов'яни, що були у стадії політичного і економічного формування. Кельти своєю передовою політичною організацією, поступово розчиняючись у слов'янському етносі, прискорили процес політичної консолідації слов'ян, залишаючи свої топонімічні, географічні, політичні мовні джерела, які повинні вивчатися лівістичною наукою[16, с.72-79].

Стародавні назви Прикарпаття і Подністров'я зафіксовані на карті К.Птолемея у II ст. н.е. свідчать, що серед поселень відкритих у верхній течії Дністра поряд з Карпатами мають безумовно кельтську назву: Каррадунон, далі по Дністру іде Галич, у середній течії Дністра Кам'янець, далі Могилів на Дністрі, потім Кліпедава майже біля Чорноморського узбережжя і Малий Галич на Дунаї.

Усі назви, наголошував Ф.Браун, на Дністрі відмічені Птолемеєм, є явно кельтськими самоназвами[2, с.240-244].

Такі ж назви є ще тричі зафіксовані Птолемеєм в областях з кельтським населенням. На думку фахівців ще одне поселення у верхньому Подністров'ї має кельтську назву - Ерактон, а назву двох других поселень теж можна пояснити тільки з приміненням кельтської мови. Усе це переконливо доводить, що на Подунав'ї, в Карпатах і на Дністрі у II ст. до н.е.-II ст. н.е. проживало кельтське населення, що видно не тільки за характером і рівню матеріальної культури, але й на мовній основі. Характерно, що на південь від Каррадунона на півночі Карпатської котловини, Птолемеєм розміщує народ з явно кельтським іменем "тевриси". Важливо відзначити, що на верхньому Дністрі античні джерела малюють нам картину

неперервного розвитку кельто-слов'янських мовних старожитностей, які починають розвиватися, на думку дослідників, починаючи з III ст. до н.е.[13, с.31-39].

Сучасна гідронімія Дунайсько-Дністровського регіону добре проаналізована у працях О.М.Трубачова. Серед зафіксованих ним мовних пластів дуже цікавою є картина західнобалканського чи кельтського характеру. Дані гідроніми окреслюють територію Галичини і надто розділені на обширних просторах на північний схід і схід від Галичини[23, с.4-9, с.43-44, с.168-169].

А.Д. Мачинський, проаналізувавши всі наявні історико-лінгвістичні джерела наголошує, що ядро цього топонімічного пласту знаходиться на території Галичини, тобто там, де відкриті археологічні пам'ятники, які належать кельтам чи розвивалися під їх впливом. Дані топоніми розкидані на північний схід від концентруючого ядра, тобто регіону сучасної Галичини. У цьому ж напрямку археологічно простежуються сліди найбільш глибокого впливу кельтської культури на культуру місцевого слов'янського населення[13,с.31-45].

Характерно, зауважує О.Н.Трубачев, що у Дунайсько-Дністровському регіонах поряд з кельтськими відмічено значний пласт старослов'янських гідронімів[23, с.42-43] , іншими словами, наголошує А.Д. Мачинський, ядро цього топонімічного пласту знаходиться на території Галичини, тобто там, де відкриті археологічні пам'ятники, які належать кельтам чи розвивалися під їх впливом. Дані топоніми розкидані на північний схід від концентруючого ядра, тобто регіону сучасної Галичини. У цьому ж напрямку археологічно простежуються сліди найбільш глибокого впливу кельтської культури на культуру місцевого слов'янського населення[13, с.45].

Топонімія XX ст. говорить про наявні кельто-іллірійські, слов'янські, фракійські, германські топоніми. Можна прийти до висновку, що такий збіг обставин не випадковий і що могутній пласт західно-балканських гідронімів у Галичині слід пов'язувати із проникненням у даний регіон у II ст. до н.е. кельтського населення. Поширення окремих гідронімів та топонімів, мовних лексем далі на північний схід може бути зв'язано з тим, що частина населення, що залишила зарубницьку культуру Придністров'я, проникла у басейн Дніпра з більш західних областей, де вона знаходилася у тісних контактах з кельтським світом верхнього Подністров'я і верхнього Повіслення та принесла з собою перейняту у кельтів топоніміку.

Можливо, що між князями кельтського етносу і князями місцевого слов'янського населення пройшло глибоке етнопроникнення, яке кристалізувало етнос бастарнів, що можна пояснити свідченнями джерела Протогена ольвійського, який відмічає союз скірів (слов'ян) і пришельців кельтів[23,с.42-43].

У висновку нашого історико-лінгвістичного дослідження наголосимо, що усі проаналізовані гідроніми Подунав'я, Карпат та Подністров'я, які виявлені О.М. Трубачовем та іншими дослідниками говорять про змішаний кельтський і слов'янський етнос, який, на нашу думку, і домінував у регіонах Подунав'я, Карпат та Подністров'я з V-III ст. до н.е до III-IV ст. н.е. [23,с.42-43,с.168-169,с.276-282].

Власне тут у Дунайсько-Карпато-Дністровському регіонах, наголошував А.Д. Мачинський, проходила інтеграція кельтів у слов'янський світ, що прослідковується лінгвістами у протослов'янській мові[13,с.45]. Ця проблема з лінгвістичної точки зору є далеко не вивчена, оскільки значні нашарування індоєвропейських топонімів та гідронімів у цих регіонах не дають одразу конкретних наукових результатів, що потребує подальшо історико-лінгвістичного дослідження.

Список використаних джерел та літератури :

1. Берштейн С.Б.Очерки сравнительной грамматики славянских языков. — М.,1961.
2. Браун Ф.Разыскания в области гото-славянских отношений. — Спб.,1899.
3. Грабовецький В.В.Галич. — Львів, 1964.
4. Григорович В.И.Славянские древности. — Варшава, 1868.
- 5.Забелин И.История русской жизни с древнейших времён. —М., 1908.
6. Заговик С. Краток преглед на етногенезата на Словените од првите вестит за нив та до се го денес.// Зборник посветен на Бошко Бабиќ. — Прилеп, 1986.
7. Земенецький Т.Стародавній Галич у Подністров'ї. — Відень 1878.
8. Кобычев В П. В поисках прародины славян. — М., 1973.
- 9.Королюк В.Д.Волохи и славяне “ Повести Временних лет” // Советское славяноведение. — М., 1971.№4.
10. Надеждин Н.Опыт исторической географии русского мира. — М.,1849.
11. Нидерле Л. Славянские древности. — М.,1956.
- 12.Макря М.Славянский могильник в Сомешени. “Дакия”, т.П. — Бухарест, 1958.
13. Мачинский А.Д.Кельты на землях к Востоку от Карпат.Кельты и кельтские языки. — М.,1974.
- 14 Партицький О.Старинна історія Галичини. — Львів,1894.
15. Петрушевич А.С.Сборник издаваемый Галицко- русской матрицей. — Львов.1885, вып.1, 2.
- 16.Петрушевич А.Лингвистико-исторические рассуждения. — Львов, 1887.
17. Руський літопис. — К.,1989.

18. Самоквасов Д.Я. История русского права. — Варшава, 1888.
19. Седов В.В. Очерки по Археологии славян. — М., 1994.
20. Спицын А. Скифы и Гальштатт. // Сборник археологических статей, поднесённых А.А. Бобринскому. — Спб., 1911.
21. Тимошук Б.О. Слов'янські гради Північної Буковини. — Ужгород, 1975.
22. Толстов С.П. Нарцы и волохи на Дунае. // Советская этнография. — М., 1948, №2.
23. Трубачев О.Н. Етногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. М. 1991.
24. Шафарик П.И. Славянские древности. — М. 1848, т. I, кн. 1.
25. Шльоцер Х.А. О происхождении славян вообще и в особенности славян российских. — М., 1810.
26. Anton K.G. Geschichte der deutschen Nation. — Leipzig, 1793. Teil 1.
27. Bopp F. Vergleichende Grammatik des Sanskrit. — Berlin, 1833.
28. Gatterer I.H. Die Slavonim origine Getica sive Dacica. - Cottingae, 1793.
29. Katancic P. Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum. — Zagrabiae, 1795.
30. Zipan J. Etimologie der Namen der Flüsse in Karnte. — Carinthia, 1831, №16.
31. Kill I.G. Forschungen im Gebiete der alten Volkerkunde. — T. 1. — Berlin, 1871.
32. Ler-Splawinski T. Kilka inego stosunkach jezykowych celtycko-praslowanskich. — Rocznik stawistyczny. T. XIII. Cz. 1. 1956.
33. Lelewel I. Narody na ziemiach slowianskich. — Poznan, 1853.
34. Malte-Brun B. Geographie universelle. — T. 6-7. — Paris, 1859-1861.
35. Orbini Mavro. Regno degli Slavi, hoggi corrotamete detti Schaveni. — Pesaro. 1601.
36. Pokorny J. Zur Vrgeschichte der Kelten und illyrier. — Halle. 1938.
37. Schlozer A.L. Allgemeine Welthistorie. XXX1. Allgemeine nordische Geschichte. — Halle, 1771.
37. Sakcinski I.K. Pannonija rimska. — RAD. Jigoslowski Akademia., 1873, №23.
38. Treimer K. Ethnogenese des Slawen. — Wien. 1954.
38. Trbuhovic V. Jizne kulture i narodi prema lizickoj kulturi Praslovenskima i Slovenskima. - I Miedzynarodowy kongres. — Krakow, 1968.
39. Schachmatov A.A. Zi altesten slavisch-keltischen Beziethungen. // Archiv für slavische Philologie. — Berlin, 1912. Bd. XXXIII.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2007р.

Виктор Идзьо

Филологические и историко-лингвистические исследования этногенеза славян Дунайско-Карпато-Днестровского регионов

Аннотация: В статье рассматриваются филологические, историко-лингвистические исследования этногенеза славян Дунайско-Карпато-Днестровского регионов. Основной акцент сконцентрирован на становлении и развитии древнеукраинского языка в этих регионах.

Ключевые слова: Дунай, Днестр, Карпаты, дунайский регион, карпатский регион, днестровский регион, славянский язык, украинский язык.

Viktor Idzio

Phylological and historical research ethnogenesis the Slav of the Dunay-Karpaty-Dnisters regions

Annotation: In this article we can see phyloligical, historical-linguistics research ethnogenesis the Slav of the Dunay-Karpaty-Dnisters regions. The basic aacent is development Ukrainian language in these regions.

Key words: Dunay, Dnister, Karpaty, language of Slav, language of Ukraine.

Роман Володимира Малика “Горить свіча” у контексті художнього відображення історичного минулого

Анотація: У статті розглянуто роман В. Малика “Горить свіча” як окрему художню систему, зроблено спробу визначити місце твору у творчому доробку автора та у контексті сучасної історичної романістики.

Ключові слова: Художня історична проза, національна свідомість, історичний роман, жанр, поезія, поема, тетралогія, динамічний сюжет, конфлікт, композиція, персонаж, характер, топос, Київ, Русь, Україна.

Якщо історія несе знання про рівень соціального, матеріального і духовного життя народів, про фактичний історичний процес, то художня історична проза, не хештуючи фактом цього процесу, підходить до розуміння конкретних подій з точки їх значущості для формування духовного багатства особистості, людської краси і досконалості.

Проблема моралі та історії, складні взаємини індивідуума та суспільства, пошуку людиною свого місця є однією з важливих проблем сучасності і закономірно центральною у багатьох творах літератури ХХ ст., зокрема історичної прози. Твори на історичну тему мають своє специфічне завдання – формувати національну свідомість, розкривати і примножувати історичний духовний досвід людства, давати моральні уроки майбутнім поколінням. Серед художніх творів, у яких відображено історичне минуле українського народу, помітне місце посідають історичні романи Володимира Кириловича Малика. Творча спадщина письменника надзвичайно різноманітна за жанром і тематикою. В.К.Малик почав свою літературну діяльність із поезії. Ще навчаючись на філологічному факультеті Київського університету, відвідував студентський літературний гурток, яким керував відомий поет Абрам Кацнельсон, захоплювався перекладами творів Пушкіна, Лермонтова, Некрасова, Міцкевича, Катула, Гете. У 1940 році поезії Володимира Кириловича з'явилися на сторінках кількох республіканських видань. Весною 1941 року Андрій Малишко взяв для друку добірку поезій талановитого початківця, але війна внесла свої корективи. Вчорашній студент стає ополченцем, отримує тяжке поранення, потрапляє в полон, тікає звідти, долаючи 7 – 10 кілометрів вдень. Наприкінці грудня 1941 року добирається у рідні Новосілки. Весною 1942 р. потрапив у фашистську облогу і був вивезений до Тюрінгії. У неволі пробув із 12 липня 1942 р. по 12 квітня 1945 р. У поезіях, створених за колючим дротом, звучать мотиви туги за рідною землею, любові до Батьківщини, ненависті до ворога. Постають жакливі картини табірного життя. У пізніших поезіях 1946-1948 рр. з'являються мотиви жалю за втраченою, обпаленою війною молодістю. 1959 року побачила світ перша книжка письменника – віршована історична казка “Журавлі – журавлики” про часи нашествия турецько-татарських полчищ на Україну. Далі одна за одною з'являються історичні поеми для дітей про Микиту Кожум'яку, воєводу Дмитра – захисників стародавнього Києва – однойменні поеми “Микита Кожум'яка”, “Воєвода Дмитро”, відважного ватажка опришків Олексу Довбуша (“Чарівний перстень”), безстрашного бунтаря Устима Кармелюка (“Месник із лісу”). Всі вони написані у романтичному ключі, мають напружений динамічний сюжет. У одному інтерв'ю [19, с. 4] сам автор зазначив, що йому хотілося ширше і цікавіше донести до дітей історію Батьківщини, виховуючи їх на прикладах героїки й самовідданого служіння рідній землі.

Перші прозові твори В.К.Малика написані теж для дітей та юнацтва. Це гостросюжетні пригодницькі повісті “Чорний екватор” (про боротьбу негрів Кенії за свою незалежність), у 1960 р. Повість із шкільного життя “Новачок” 1965 р.

У прозі письменник повертається до зображення історичного минулого українського народу, бо, “що можна знати про людину? Історію її життя. А про народ? Його історію” [15, с. 6]. У 1968 – 1969 рр. з-під пера письменника виходять історичні романи “Посол Урус шайтана” та “Фірман султана”, які разом із наступними творами “Чорний вершник” 1976р., “Шовковий шнурок” 1977р. склали історично-пригодницьку тетралогію “Таємний посол”. У щоденниках В.К.Малик так писав про цей твір: “Вірю: читати “Таємний посол” легко, а як важко я його писав! Передусім не було впевненості, що його надрукують. Далека історія, козацтво – кому це було потрібно в 60-ті роки? Владі? Ні, вона робила все, щоб народ наш забув свою історію, навіть свою назву. Так було все задушено, пригнічено, що, здавалося, страх скував уста і душу народу. Але працював одержимо. Хотілося хоч трішки розбудити, розтривожити той всенародний сон, щоб люди згадали своїх предків, свою історію, свою мову ...” [11, с. 8].

Однією з характерних рис В. Малика як історичного романіста є те, що він звертається до важливих, складних, зламних періодів в історії України, яким належить особлива роль в історичній долі народу. Так у тетралогії “Таємний посол” зображується звитяжна боротьба народу проти турецько-татарських

поневолювачів у 1677–1683 рр., підкреслюється роль запорізького козацтва, завдяки якому, на думку автора, наш народ зміг уникнути понищення, самоврятуватися.

У романі “Князь Кий” 1980 р. автор відтворює ту прадавню добу, коли легендарний Кий об'єднав різні споріднені слов'янські племена, заклав основи могутньої держави. Зображуючи атмосферу, побут, звичаї того часу, письменник намагався переконати сучасників у тому, що українське історичне коріння значно глибше і могутніше, ніж того хотілося б деяким “старшим братам”. “Я хотів показати наші корені. Русь – це ми. Це – Київська земля, це – підмурівок України. Своїм романом я хотів показати читачеві, особливо молодому – хто ми, звідки пішли. “Откуда есть пішла Руська земля і хто в ній перший почав княжити” [20, с. 4].

“Черлені щити” 1985 р. і “Князь Ігор” 1999 р. присвячені трагічному походу новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича на половців 1185 р., Батиєвому погрому – роман “Горить свіча” 1992 р. Про задушливу атмосферу Катериненської епохи, коли на вільну козацьку Україну насувалася чорна ніч кріпосницької неволі, розповідає роман “Чумацький шлях”. За співвідношенням між фактом і вимислом (домислом) історичні твори поділяються на три жанрові різновиди: історико-художні, художньо-історичні, художньо-документальні [1, с. 8 - 9; 2, с. 6 - 7].

Історичні романи В.К.Малика “Посол Урус шайтана”, “Фірман султана”, “Чорний вершник”, “Шовковий шнурок”, “Черлені щити”, “Чумацький шлях” можна віднести до художньо-історичного типу.

Характерним для цих творів є те, що сюжетним стержнем тут виступає герой створений уявою автора (Арсен Звенигора, Івась Бондар, Ждан), який не був видатною історичною особою, проте він опиняється в центрі важливих історичних подій. Такий художній підхід дає можливість ширше змалювати історичне тло, проникнути в різні сфери суспільного життя, охопити різні соціальні верстви, освітити події людським поглядом, створити несподівані сюжетні колізії, пригодницькі ситуації. Відомі історичні постаті зустрічаються тут епізодично, автор дбає про достовірність не так фактів, як загального фону, атмосфери часу в елементах побуту, психології персонажів. До цієї групи можна також віднести і роман “Князь Кий”. Скупий рядок початкового літопису автор розгортає у цілісні картини. Маликові вдається з високим ступенем ймовірності передати атмосферу, звичаї, побут. Романи “Горить свіча”, “Князь Ігор” є своєрідним симбіозом, поєднанням художньо-історичного типу роману, з його уважним ставленням до історії, дослідницькою, архівною роботою автора, підкресленою соціальністю, достовірністю зображених подій, різноплановим показом постатей, які мали вплив на подальший хід історії, на долю народів, та історико-художнього роману, що несе проекцію на сучасність, філософічність, динамічність сюжету. Твори письменника привертають увагу сучасних критиків та літературознавців, але критичні праці, пристосовані до умов періодики, мають часом звужений чи оглядовий характер. Найповніше дослідженими зараз є романи, що склали тетралогію “Таємний посол” [4, 12, 13, 14]. Лукашенко В. [17], Сидоренко Г. [22] аналізують роман “Князь Кий”, зокрема моделювання письменником образів історичних осіб, давньої епохи. Гетьманець М. [6] досліджує образи роману “Черлені щити”, їх роль у розкритті ідейно-тематичного задуму письменника. У працях І.Дзюби [7], І.Льницького [9] предметом аналізу є жанрові особливості тетралогії “Таємний посол”, “Князь Кий”, “Черлені щити”, специфіка сюжетотворення, образи та мотиви. Життєвому і творчому шляху письменника присвячені роботи К.Волинського [13, 14], І.Бокіо [2], А.Дяченка [8], Д.Міщенко [21], В.Карпенка [10], Н.Хоменко [23], Б.Чайковського [24].

До цього часу недослідженим залишається роман “Горить свіча”. У короткій статті, присвяченій цьому творові, П.Лубенський розглядає історію його створення та ділиться спогадами про автора [16].

Мета пропонованої статті розглянути роман “Горить свіча” як окрему художню систему, з'ясувати проблематику твору, роль художніх образів у розкритті ідейно-тематичного задуму, особливості їх створення, визначити місце роману у творчому доробку автора та у контексті сучасної історичної романістики.

“Горить свіча” – твір багатогранний, присвячений історичним подіям 1240 р., падінню Києва під ударами Батиєвих полчищ, руйнуванню південної Русі. В.К.Малик, докладно вивчивши історичні джерела, використавши фактичний матеріал Київського, Галицько-волинського літописів, “Повісті про руйнування Рязані Батиєм”, “Сказання про убієння в орді Михайла Чернігівського і його боярина Федора” не лише показує падіння древньої столиці, а й розкриває причини, що призвели до цього лиха, і корені незнищенності української нації, яка відроджувалася навіть на руїнах цивілізації. Зміст роману охоплює невеликий проміжок часу: грудень 1240р.– літо 1242 р. Історичні події визначають розвиток дії роману, його сюжетно-композиційну структуру. Головним ідейно-композиційним центром твору є зображення героїчної боротьби киян проти загарбників. Вузловими моментами сюжету є перипетії особистих долі історичних осіб та вигаданих героїв: Добрині, тисяцького Дмитра, Янки, Іллі і Маріам, князя Михайла, сотника Жадігера, хана Бачмана. Сюжетні колізії роману досить напружені з безліччю несподіваних конфліктів. Драматизм сюжету обумовлюється трагічністю долі більшості героїв. Достовірність, переконливість зображення досягається тим, що послідовність історичних подій: взяття Батиєм Порося, дев'яностошестиденна облога Києва і його падіння, кривавий шлях до “останнього моря” через галицько-волинські землі показано через окремих людей, взятих у співвідношенні з часом і простором. Письменник проявляє посилену увагу до

моральної сутності людини, бо в долі кожного героя відбилася доля народу. Це є складником тих багатьох причин, які прирекли Київ і українські землі на “криваве ярмо”, і водночас це те, що допомогло українському народу вистояти, зберегтися, не зникнути у безмежжі жорсткого часу як половцям, так і іншим поневоленим народам. Кожен герой твору постає перед вибором, не тільки здійснює ті чи інші вчинки, а й намагається осмислити свій час і себе у ньому. Головний герой твору смерд Добриня, колишній половецький полонений, монгольський раб стоїть перед проблемою здобуття волі. При цьому він допомагає Жокте умовити киян здатися чи попередити співвітчизників про підступність ворога навіть ціною власного життя. Він обирає останнє. Не піддається Добриня спокусі і вдруге, захищаючи Княжу гору, наперед знаючи про повну приреченість. “Добриня занімів, його штовхають на зраду! Пропонують владу і почесні за життя і свободу сотень рідних людей... Так, все це він знає, та все ж слова посла обурили його, і він гнівно сказав: Ворота не відчиню! І ніхто з нас не відчинить! Тут зрадників не було і не буде!” [18, с. 162].

Кияни теж готові оборонятися до останнього подиху і якщо вже не перемогти, то хоча б “перемолоти монгольську силу”, жертвуючи власним життям, життям своїх близьких. Тисяцький і воєвода Дмитро не погоджуються здати Київ в обмін на життя наймолодшого сина Іллі. По-іншому вирішує для себе це питання колишній тиун князя Михайла з Путивля Доман. Він рятує власне життя, спокусившись на багатство, вмовляє киян здатися, а потім саме він підказує Батиеві слабкі місця у київських валах, а згодом із просто зрадника перетворюється на жорстокого вбивцю, втрачає всі людські якості, морально деградує. Через ці персонажі-антиподи, долі яких несподівано перехрещуються протягом усієї оповіді, автор розкриває не тільки проблему зради і патріотизму, а й проблему збереження людського в людині у межовій ситуації буття. Але не лише зрадництво стає причиною поразки. Роз’єднаність, розбрат – ось головна біда. Воєвода Дмитро з боєм говорить: “Отож і виходить, що не він (Батий) нас перемагає, а ми самі себе губимо. Київ залишився сам, і ніхто не допоможе йому. Розпалася Русь, розлетілася в різні боки, як розв’язаний куль соломи на вітрі і ніяка сила вже не збере її до купи!” [18, с. 40]; “Не велика сила Батиева, хоч вона і справді велика, а князівський розбрат і нерозум, честолубство і поділили могутню країну на князівства, уділи, вотчини, не дозволили купно стати проти страшного ворога і призвели всіх до загибелі” [18, с. 119]. Осмислює це і князь Данило, який намагається об’єднати всі сили на боротьбу із ворогом, реально оцінює складну ситуацію. Через роздуми героя, авторську характеристику, портретну характеристику, характеристику інших персонажів, автор створює образ мудрого правителя, за збереження своєї землі, життя і незалежності свого народу він ладен забути особисті образи, навіть поступитися власною гідністю. Продовження теми людина і влада, народ і його ватажок, найповніше її розкриття знаходимо у образі Воєводи Дмитра. Після втечі князя Михайла Дмитро очолює підготовку, а потім і оборону Києва. Він сприймає своє становище не як привілей чи відзнаку, а як величезну відповідальність перед своїм народом. У найтяжчі хвилини він повинен бути із співвітчизниками. Розділити долю киян. Воєвода навіть не припускає думки про особистий порятунок чи порятунок своєї сім’ї “Як і всім... І нам, і їм – як усім...!” [18, с. 280]. Дмитро тяжко поранений до останнього захищає рідне місто, демонструючи надзвичайну сміливість і військове вміння. Це визначають навіть вороги. Кияни теж із пошаною і любов’ю ставляться до тисяцького. “Дмитра у Києві любили і поважали за щедрість, справедливість і доброту. Та й у військовому ділі муж він справді досвідчений” [18, с. 147]. Компроміси з власною совістю, порушення власного кодексу честі чи то у справах особистих, сімейних (ставлення до кохання доньки Янки і Добрині), чи то у державних (оборона Подолу) для нього недопустимі. Повнокровність, правдивість цього образу досягається автором завдяки показу сімейного, особистого життя героя і справ державних, розкриття психології вчинків, дій. Воєвода Дмитро є своєрідним концептуальним центром роману, з яким взаємодіють майже всі образи твору. Він уособлює духовні пошуки, ум, совість своєї епохи, є гербом і духовним каталізатором свого часу. У ракурсі проблеми народ і ватажок, людина і влада, образ Дмитра з образами інших історичних діячів, образом князя Михайла, Данила Галицького виступає як персонаж – антипод, персонаж-дзеркало, то з образом Батия йде як паралельний. Оскільки Батий зображений у творі розумним, далекоглядним керівником, вмілим стратегом, мудрим політиком. Він виконує своє історичне завдання, заповіт Чингісхана: завоювати півсвіту, дійти до останнього моря. Ці персонажі виступають антиподами з огляду на переломлення в них морально-етичних начал: добра і зла. Незважаючи на страшну поразку втрату рідного міста і його захисників, своєї сім’ї об’єктивним переможцем виявився Дмитро. Обезкровлені орди Батия не змогли виконати наказу Чингісхана і змушені повернутися назад. Дмитро ж попри всі поневіряння повертається у сплюндрований Київ, не втративши віри у відродження рідного народу. “Та вірю я, що відродимося знову! Рано чи пізно - відродимося, розправимо крила!” [18, с. 421].

У часопросторі тривоги, смутку, болю людина повинна б стати байдужою, жорстокою, егоїстичною. Від отупіння емоційного, духовного її може врятувати і рятує животворящий дух любові, кохання сильнішого за ворога, за смерть. У трагічний для Києва час розквітає кохання Добрині і Янки, Іллі і Маріам. Кохання допомагає їм вижити, врятуватися, не втратити людяності, не зламатися морально, воно тримає їх на світі, допомагає перебороти тисячі випробувань: не загинути у пожарищах Києва, здолати тяжку дорогу до Бату-сараю, витримати поневіряння неволі, добратися до рідної землі, отчого дому. Заради коханої людини герої готові на смерть. “Що буде, те й буде! – говорить Маріам, – я знайшла тебе, я люблю тебе, я з тобою,

коханий мій, ненаглядний мій, а там – хоч і смерть! Мені тепер не страшно нічого!” [18, с. 426]. Ілля і Маріам гинуть, але ніщо не може вбити їхнього кохання.

Сюжетні лінії "кохання": Добриня – Янка, Ілля – Маріам надзвичайно динамічні, сповненні безліччю карколомних пригод і подвигів: переслідування, зустрічі, втечі, порятунок. Вони вносять у твір пригодницький елемент, але разом з тим автор детально відтворює індивідуальність переживань, широту думок героїв. Через увесь твір наскрізно проходить мотив людяності, збереження людського в людині. Особливо яскраво прочитується це у розділах “Неволя”, “Баримтача”. Невільникам урусам співчуває і допомагає колишній ворог, половецький хан Бачман, допомагають втікачам і пастухи-половці. Навіть сотник Жадігер, жорстокий господар Добрині “дозволяє” Янці, Добрині і Дмитрику “залишитись непоміченими” під час облави Менгу, платить добром за добро. Докладає всіх зусиль, щоб врятувати рідних людей колишня наречена Добрині, дружина його молодшого брата, тепер бранка і дружина монгола Айжу Милана. Добриня. Вон помстилася за всі кривди зраднику Доману, залишає живою його родину, не перетворюється, на відміну від колишнього тіуна, на кровожерливого звіра. Через своїх героїв автор утверджує думку про гуманізм, як найвищу цінність, запоруку існування світобудови: “Світ не без добрих людей – і на цьому він тримається!” [18, с. 219].

Поставлені у романі проблеми не існують у чистому вигляді, бо твір написаний не задля проблем, а для реконструювання історичної пам’яті – у центрі якої стоїть людина.

Вагомим досягненням автора є досконала образна система роману. Де гармонійно поєднуються історичні особи і вигадані персонажі. Органічно злито приватний час життя героїв та час історичний. Кожний з персонажів виразний, опуклий, не заступає інших героїв, несе своє ідейно-тематичне навантаження. Точними штрихами окреслена життєва доля навіть епізодичних персонажів. Вони не губляться у перипетіях сюжету. На початку твору ми зустрічаємося із веселою синьоокою Росицею з роду Лебедів і в кінці бачимо її ж серед розгромленого Києва, після знищення Калинового кута, як невольницю Юлдуз (ранкову зірку) – подарунок великому Сеїн-хану. Паралельно з іншими жіночими образами (Милани, Маріам) цей образ розвиває мотив трагічної долі жінки-бранки.

Особливим успіхом В.К.Малика є створення образу смерда Добрині, який проходить через усі перипетії сюжету, збирає в один пучок усі сюжетні лінії. Він вийшов по-справжньому живою людиною зі своїми переживаннями, болями, турботами, прагненням зрозуміти свій складний час і вижити у ньому, зберегти честь, гідність, любов до рідної землі. Поряд із образами - персонажами автор вводить предметні образи - символи для розкриття провідної ідеї твору: уславлення, звеличення героїчного духу нації у боротьбі проти татаро-монгольського засилля, утвердження невичерпних, нездоланих сил народу, віри у відродження, визволення батьківщини – бронзової квадриги-четвірки мідних коней, запряжених у колісницю, привезених князем Володимиром на честь перемоги під Херсонесом та запаленої свічки у розграбованому, сплюндрованому храмі. В.Малик змальовує цілісну соціальну атмосферу й дух епохи за допомогою використання деталей побуту, опису архітектурних споруд, одягу, думок і поведінки представників тодішнього суспільства: бояр, князів, ремісників, смердів, монгольських воїнів, невольників; зображення родинних стосунків у сім’ї воеводи Дмитра родині Сичів, боярина Домажира. Автор пише густо, предметно, зримо. Кожна деталь особлива, точна. Так, якщо Добриня взяв грецьке лезо, то воно з «тонкою ручкою із баранячого рогу». Цілісності у висвітленні буття міста під час неволі автор досягає розширенням і включенням різноманітних топосів міста: княжих горниць у Володимировому городі, Бабиного торжка, Копирового кінця з Іудейськими воротами, княжого прорубу, ремісничого Подолу, міських валів зі скрипучими сходами. Топоси Бату-сараю підсилюють відчуття неволі, страждання, небезпеки. Для надання трагедійності зображення автор крім художніх деталей використовує протяжний, нудотний майже циклічний час. За шість днів оборони з дня на день повторюються майже одні й ті ж дії, складається враження, що життя героїв минає у незмінному, виснажливому ритмі. Художня майстерність В.К.Малика служить головній цілі – розкриттю психології персонажів, а звідси – ідейного змісту роману. У творі створена багата галерея людських типів: князі, смерди, бояри, монголи, невольники, половці і у кожного з них є своя воля. Герої показані у динаміці суперечностей між внутрішніми прагненнями бажаного світогляду і протидією зовнішніх обставин. Автор змальовує героїв у трьох взаємозв’язаних планах: зовнішньому – портрет, поведінка, взаємозв’язки, внутрішньому – внутрішній монолог, діалогізований внутрішній монолог, спогади, характеристика іншими героями та автором. Яскравою фігурою серед захисників Києва є головний герой твору смерд Добриня. Письменник наділяє свого героя такими рисами характеру, як сміливість, винахідливість, щирість, вірність, патріотизм, здатність бачити прекрасне, здатність на самопожертву, надзвичайною добротою. На ці риси вказує вже ім’я героя, що є не лише історичним антропонімом, а й виконує характеротворчу, ідеологічну функцію. Стає поетонімом – знаковим засобом художньої характеристики. Внутрішній стан героя, його найпотаємніші мрії, думки, сумніви автор передає через внутрішнє мовлення, через монологи-спогади, монологи-мрії. Щоб передати сумніви персонажа, зважування різних позицій автор використовує діалогізований монолог, суперечку з самим собою. “В душі почала

підніматися важка хвиля жалю. Розум казав: змирися! Що втратив, того не повернеш! А серце кричало – водало: “Не хочу, не можу змиритися, бо втратив найдорожче – щастя” [18, с. 31].

Використовується також портрет, портретна деталь для наголошення певної риси характеру. Передачі внутрішнього через зовнішнє: “...обличчя мав виразне різко окреслене, мужнє, на якому особливо чітко виділялися під чорними розкритими бровами розумні, людяно-добрі, проникливі очі. Їх погляду не витримала навіть бояриня Анастасія і з досадою опустила голову” [18, с. 129].

Образи всіх без винятку героїв розкриваються у дії, через вчинок, через реакцію на зовнішні обставини, через ситуацію спілкування один з одним. Для розкриття настроїв, душевних станів (тривоги, страху, гніву) персонажів В.К.Малик активно вживає психологічний (рухливий) портрет один або у поєднанні із внутрішнім монологом “Янка сиділа мовчки. Лице її зблідло, а в очах зачався страх. “Це ж по мою душу прибули вони сюди, - кольнуло її в серце” [18, с. 118]; “Лице його спаленіло, серце забилося частіше” [18, с. 66]; “Янка завмерла і ще дужче зблідла. Однак Добриня помітив як у її зіницях спалахнула раптово шалена радість” [18, с. 140]; “Домажир сидів з розкритим ротом і з його ситого лиця та буйволячої шиї хутко зникав сердитий рум'янець” [39, с. 140].

Про характер героя говорить його хода, постань. Так Данило постає енергійним, сильним, здатним на рішучі вчинки “Данило ввійшов стрімкою ходою - стрункий, дужий і тугий, мов дуб” [18, с. 119].

Про стан людини іноді промовляє антирух, поза нерухомості. “Формулами скам'яніння” В.Малик передає розпач, душевне потрясіння, відчай героїв “Князь завмер, ніби йому відібрало мову. Стояв непорушно і, здавалося не дихав” [18, с. 20].

Інтимні почуття, зародження кохання між героями, уявлення про стан двох людей автор демонструє через розмову очей “Очі їхні зустрілися, йому здалося, що вона приголубила його поглядом, ніби сонячний промінь зазирнув у його серце. Він потягнувся до неї через стіл і ще раз вигукнув у душі: “Янко!” [18, с. 209].

Одним із характерних прийомів письменника при створенні образів негативних персонажів є нагнітання “знижуючих” деталей. Вдало використані зорові деталі не тільки збагачують портретну характеристику, але і розкривають психологію героя, його моральні якості. У першому розділі твору Доман так постає перед князем і київським людом “Він здер з голови заячу шапку і трусонув чорною чуприною. Все його вузьке обличчя заросло густою бородою теж чорною, як і чуб, і на ньому видно було лише хрящуватий прямий ніс та маленькі, вузько посаджені, чорні, як вуглинки, очиці, що знизу вгору свердлили князя, мов буравчики” [18, с. 22].

У творі використовуються різноманітні способи зображення персонажів, створюються механізми психологічної достовірності, переконливості, реальності зображуваних героїв далекої епохи. Це посилює ідейне звучання твору. Доробок історичної прози В.Малика цікавий не лише в плані інтерпретації фактичної історії, а й як форма реалізації узагальнених моделей людської поведінки, універсального аспекту буття.

Роман “Горить свіча” В.К.Малика займає визначне місце як у творчому спадку письменника, так і серед усієї історичної романістики ХХ століття. Автор поєднав у ньому жанрові особливості художньо-історичного типу історичного роману та історико-художнього, що дозволило повніше реалізувати ідейно-тематичний задум. На перший план митець висуває людину, акцентує увагу на вічних, духовних цінностях, будить від летаргії і збайдужіння, вселяє віру у незнищенність людського в людині, любові, відданості, патріотизму. Твори письменника будуть потрібні не одному поколінню українців на нелегкій дорозі національного і державного відродження.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андрусів С. Историческая романтика Романа Иванчука и ее место в развитии жанра: Автореферат диссертации на соискание степени кандидата филол. наук. – К., 1998.
2. Баран Є. Українська історична проза ХІХ поч. ХХ ст. і Орест Левицький: Автореферат дисертації на здобуття ступеня кандидата філологічних наук. – К., 1989.
3. Бокий І. Лицар добра і істини // Сільські вісті. – 1971. – 20 лютого.
4. Бужченко Т. Освячено боротьбою // Літературна Україна. – 1978. – 11 липня.
5. Волинський К. Читач Проголосував “за” // Літературна Україна. – 1993. – 18 лютого.
6. Гетьманець М. Витязі черлених щитів // Ленінська зоря. – 1985. – 14 вересня.
7. Дзюба І. Несходимі стежини минувшини // Київ. – 1986. – №10. – С. 87.
8. Дяченко А. Володимир Малику – 75 // Літературна Україна. – 1996. – 29 лютого.
9. Ільницький М. Людина в історії. Сучасний український історичний роман. – К.: Дніпро, 1989.
10. Карпенко В. Слави козацької піснєр // Зоря Полтавщини. – 1999. – 24 лютого.
11. Козюра І., Козюра В. Щоденники лубенського Езопа // Голос України. – 2001. – 21 лютого.
12. Кулаковський В. Чорний вершник // Вітчизна. – 1977. – №5.
13. Кулаковський В. Вірність історичній правді // Вітчизна. – 1969. – №2.
14. Кулаковський В. Одісея Арсена Звенигори // Вітчизна. – 1970. – №2.

15. Лис В. Колос слова золотий / за матеріалами бесіди з письменником В.К.Маликом. // Зоря Полтавщини. – 1983. – 13 березня.
16. Лубенський П. Горить свіча // Лубенщина. – 1992. – 12 вересня.
17. Лукашенко В. Напередодні нашої юності // Літературна Україна. – 1982. – 23 вересня.
18. Малик В. Горить свіча. – К.: Український письменник, 1992.
19. Малик В. "Про те, що знаю і люблю...". Бесіди з письменником про його творчий шлях / запис В.Лиса // Робітнича газета. – 1981. – 11 жовтня.
20. Малик В. Покоління юних – це дзеркальне відображення нашого здеморалізованого суспільства / інтерв'ю з письменником // Комсомолец Полтавщини. – 1991. – 21 лютого.
21. Міщенко Д. Майстер історичної теми // Демократична Україна. – 2001. – 16 березня.
22. Сидоренко Г. Вої полянського роду // Друг читача. – 1983. – 12 січня.
23. Хоменко Н. Розумне серце // Лубенщина. – 2001. – 24 січня. – С. 3.
24. Чайковський Б. Романіст історичного жанру // Лубенщина. – 2001. – 14 лютого.

Стаття надійшла до редакції 7.01.2007р.

Людмила Касян

Роман Владимира Малика “Горит свеча” в контексте художественного отображения исторического прошлого

Аннотация. В статье проанализировано роман В. Малика “Горит свеча” как отдельную художественную систему, сделано попытку определить место произведения в творческом наследии автора и в контексте современной исторической романистики.

Ключевые слова: художественная историческая проза, национальное сознание, исторический роман, жанр, поэзия, поэма, тетралогия, динамичный сюжет, конфликт, композиция, персонаж, характер, топоним, Киев, Русь, Украина.

Lyudmila Kasyn

V. Malik novel “The candle is burning” in context of artistic reflection of historic the past

Annotation: In this article has been considered the historic novel by V. Malik “The candle is burning” as a separate artistic system; was made an attempt to determine novel's role in writer's creation and in context of modern historic novels.

Key words: Historic fiction, national consciousness, historic novel, genre, poetry, poem, tetralogy, tension prose, plot, conflict, composition, hero, character, topos, Kyiv, Russ, Ukraine.

УДК 930(477)

Тарас Кононенко

Структурний симфонізм філософських творів Г.С.Сковороди

Анотація: Стаття присвячена цілісному представленню структур основних філософських творів українського філософа Г.С.Сковороди. Наукова новизна дослідження полягає в унаочненні шляхом історико-філософської експлікації структурних складників творів мислителя, що не було цілісно здійснено у дослідницькій літературі. Отриманий матеріал має як самостійне значення для застосування у міждисциплінарних дослідженнях, так і стає джерелознавчим підґрунтям для моделювання теоретичного значення філософії Г.С.Сковороди в середовищі методологічної культури Нової філософії XVI–XVIII ст.

Ключові слова: Структура філософських творів, історико-філософська експлікація, модель, моделювання в історії філософії, методологічна культура, симфонізм.

Щораз переглядаючи бібліографію праць, присвячених дослідженню чи висвітленню творчого доробку Г.С.Сковороди, гідним подивуванню стає неперервне додавання нових і нових імен, географія походження яких поширилася практично на весь осяжний сучасний світ. Безперечно, що головна вимога історико-філософської методології та історико-філософського українознавства – дотримання повноти джерельної основи дослідження – похитнулася під натиском цієї хвилі уваги науковців та всіх зацікавлених з інших сфер знань і мистецтв. Систематичне узагальнення творчого наукового доробку не встигає за клеветом нових надходжень, а вирізнення актуальної проблематики у дослідженнях творчості Г. Сковороди саме перетворюється на проблему.

Однак і в цих бібліографіях знаходяться питання, до яких виявлялося мало зацікавленості. Часом дослідники не вбачали в них проблему, часом, перебуваючи під оманю звичних визначень, у власних твердженнях спиралися

на ту чи іншу авторитетну думку. Як, наприклад, це сталося з визначенням провідної форми філософських творів мислителя. Діалогічність була названа єдиною принциповою основою філософського розмислу, а діалог – єдиною літературною формою. І лише геній академіка П.Г.Тичини [5] спонукав до того, щоб, попри авторитетність звички, усвідомити очевидне: симфонізм є не лише формою філософських літературних творів Г. Сковороди, але й культурним типом розмислу, формою мислення. І, власне, цей догляд набуває значення предмета більш ґрунтовних досліджень, до якого і необхідно створювати історіографію питання.

А з цим виникає істотна проблема, оскільки із зазначеного предмета дослідження, з диспозиції такого висвітлення проблеми історіографія виявляється заслабою. Відтак – взаємини форми розмислу мислителя, які унаочнилися у формі літературних філософських творів, та симфонізм – є провідним предметом дослідження. І саме першу частину цієї розвідки втілює матеріал статті. Джерелознавча робота засвідчила, що цілісного представлення структур філософських творів Г. Сковороди здійснено не було. Тобто не було надано в одній площині наукового дослідження панорами структурних складових його філософських літературних творів, що, гіпотетично, мало б сприяти встановленню як літературної форми філософських творів, так і форми філософського розмислу, яка як дія (чи не цілком коректно – причина) спричинила утворення винятково відповідної літературної форми твору. Подання в одній площині означеного матеріалу і складає перший шабель вирішення проблеми визначення форми розмислу Г. Сковороди відповідно до встановлення форми філософських літературних творів мислителя. Форма ж філософських літературних творів зумовлюється унаочненням складових цих творів, чи то встановленням їхньої структури. До засновків дослідження слід долучити суто джерелознавче підґрунтя та означити певні методологічні чинники. Тобто дати відповіді на питання – які твори Г. Сковороди ми можемо визначати як філософські та якими засобами можливо унаочнити структуру творів і здійснити їхнє узагальнення з метою отримання нового знання?

Відповідаючи на перше питання, використаємо науковий доробок доктора Луки Луціва, поданого у статті «Григорій Сковорода і його філософія»: «Тепер є згадки про 20 філософічних творів Сковороди, але не всі вони дійшли до нас. В першому томі творів Сковороди, видання Академії Наук Української РСР (Київ, 1961) надруковано 17 творів. Ось вони: 1. “Убудшесья видееша славу его”. 2. “Да лобжет мя от лобзаній уст своїх”, обидва твори – дві вступні лекції в колегії, написані в 1765–1766 роках. 3. “Начальная дверь ко християнскому добронравію”, 1766. 4. Наркисс. “Разглагол о том: Узнай себе», 1766. 5. “Симфонія, нареченная книга Асхань о познаніи самого себе” (1767). 6. “Беседа, нареченная двое – о том, что блаженным быть легко» (1772). 7. “Разговор пяти путников о истинном щастіи в жизни” або те саме – “Разговор дружескій о душевном мире” (1772–1773). 8. “Діялог, или Разглагол о древнем мире” (1772–1773). 9. “Кольцо” (1774). 10. “Алфавит, или Букварь мира” (1774–1775). 11. “Книжечка, называемая Silenus alcibiadis, сиречь” “Икона Алківіадская” “Израильській змії” (1775–1776). 12. “Жена Лотова” (1780). 13. Брань архистратига Михаила со сатаною о сем: легко быть благим» (1783). 14. “Пря (=суперечка) со Варшавою” (=з Сковородою) – 1784р. 15. “Благодарный Еродій” (1787). 16. “Убогий жайворонок” (1787). 17. “Потоп зміин” (1791) [2, 45], [2].

Не маючи змоги представити структури всіх 17 філософських творів Г. Сковороди у форматі статті, ми зупинимося на тих, котрі відіграють представницьку роль щодо певних типів філософських творів, які, на думку автора, вичерпують формотворчі зразки філософської спадщини.

Зазначимо, що методологічним засобом унаочнення структурних складових філософських творів Г. Сковороди стала історико-філософська «експлікація», яка включається у визначення загальнонаукової експлікації як конкретне застосування методу в конкретній галузі. Загальне визначення експлікації цілком задовільне у викладі електронної енциклопедії “Вікіпедія”: “**Експлікація** (лат. explicatio, від explīco — пояснюю, розгортаю) — 1) Наукове пояснення. 2) Процес, у результаті якого розкривається зміст певної єдності, а її частини набувають самостійного існування і можуть відрізнитись одна від іншої. В цьому розумінні термін «експлікація» широко використовується в ідеалістичній філософії. 3) Логіко-методологічний засіб заміщення звичного, але неточного поняття чи уявлення точним науковим поняттям. 4) Пояснення умовних позначень на планах, картах тощо (див Легенда) . 5) Режисерський план постановки спектаклю. 6) Короткий письмовий супровід експозиції музею або вистави, який містить пояснення й оцінку їх” [6].

І, безперечно, для представлення структур визначених творів у єдиному середовищі маємо змогу спроби застосування методу моделювання в історико-філософському дослідженні. Зазначимо лише, що застосування методів моделювання в історико-філософській науці – практично невідоме, але широко представлене в природничій науковій сфері та суспільно-практичній. Що ж до можливості такого застосування, то ми маємо прекрасний взірець відтворення шляхом моделювання філософських зразків та теорій, адаптації їх до мети і предмета власного дослідження, здійсненого визнанням філософом сучасності Т.В.Адорно у роботі “Негативна діалектика” у 3 розділі – “Моделі” [1, с. 189-362]. Також подамо найзагальніше визначення моделювання: “**Моделювання** ([англ. simulation](#)) — подання різноманітних характеристик поведінки фізичної чи абстрактної [системи](#) за допомогою іншої системи. Строго структурована [методологія](#) для створення і підтвердження фізичного, математичного або логічного представлення системи, об’єкта, явища або процесу” [6].

У наступному викладі будуть подані структури філософських творів, вибір яких попередньо був зумовлений, експлікація яких була здійснена на основі академічного видання творів Г. Сковороди зі збереженням всіх правописних особливостей літературного стилю філософа, і так, як вони представлені у друкованому виданні [2].

НАЧАЛЬНАЯ ДВЕРЬ КО ХРИСТИАНСКОМУ ДОБРОНРАВІЮ

Написана в 1766 году для молодого шляхетства
Харковской губернии, а обновлена в 1780 году

ПРЕДДВЕРІЕ

ТВЕРДЬ БЕСЕДЫ

«Истинна господня пребывает вовеки».
«Вовек, господи, слово твое пребывает».
«Закон твой посреде чрева моего».
«Слово плоть бысть и веселися в ны».
«Посреди вас стоит, его же не весте».

Глава 1-я

О БОГЕ

Глава 2-я

О ВЕРЕ ВСЕЛЕННОЙ

Глава 3-я

О ПРОМЫСЛЕ ОБЩЕМ

Глава 4-я

О ПРОМЫСЛЕ ОСОБЕННОМ ДЛЯ ЧЕЛОВЕКА

Глава 5-я

О ДЕСЯТОСЛОВІИ

I

«Аз есмь господь бог твой, да не будут тебе бози инии!..» и прочая.

II

«Не сотвори себе кумира!..» и проч.

III

«Не приѣмли имени!..» и проч.

IV

«Помни день субботный!..» и проч.

V

«Чти отца твоего!..» и проч...

VI

«Не убій!» //

VII

«Не прелюбодействуй!»

VIII

«Не воруй!»

IX

«Не свидетельствуй ложно, или не клевети!»

Х

«Не пожелай!..»

Глава 6-я
О ИСТИННОЙ ВЕРЕ

Глава 7-я
БЛАГОЧЕСТИЕ И ЦЕРЕМОНИЯ — РАЗНЬ

Глава 8-я
ЗАКОН БОЖИЙ И ПРЕДАНИЕ — РАЗНЬ

Глава 9-я
О СТРАСТЯХ, ИЛИ ГРЕХАХ

Глава 10-я
О ЛЮБВИ, ИЛИ ЧИСТОСЕРДЕЧИИ

А м и н ь

[2,с. 14-26].

НАРКИСС

РАЗГЛАГОЛ О ТОМ: УЗНАЙ СЕБЕ

ПРОЛОГ

ЧУДО, ЯВЛЕННОЕ В ВОДАХ НАРКИССУ

РАЗГОВОР О ТОМ: ЗНАЙ СЕБЕ

Лица: Л у к а, его Д р у г и С о с е д

РАЗГОВОР 2-й О ТОМ ЖЕ: ЗНАЙ СЕБЕ

Лица: К л е о п а, Л у к а и Д р у г

РАЗГОВОР 3-й О ТОМ ЖЕ: ЗНАЙ СЕБЕ

Лица: К л е о п а, Ф и л о н, Д р у г

РАЗГОВОР 4-й О ТОМ ЖЕ: ЗНАЙ СЕБЕ

Лица: Л у к а, К л е о п а, Ф и л о н, Д р у г

РАЗГОВОР 5-й О ТОМ ЖЕ: ЗНАЙ СЕБЕ

Лица т е ж е

РАЗГОВОР 6-й О ТОМ ЖЕ: ЗНАЙ СЕБЕ

Лица т е ж е

**РАЗГОВОР 7-й О ИСТИННОМ ЧЕЛОВЕКЕ
ИЛИ О ВОСКРЕСЕНИИ**

Беседующія персоны: старец П а м в а, А н т о н, К в а д р а т, Д р у г и протчіи

**СИМФОНИЯ, СИРЕЧЬ СОГЛАСИЕ СВЯЩЕННЫХ СЛОВ
СО СЛЕДУЮЩИМ СТИХОМ:**

**«РЕХ: СОХРАНЮ ПУТИ МОЯ, ЕЖЕ НЕ СОГРѢШАТИ
ЯЗЫКОМ МОИМ...»**

Разговор: П а м в а, А н т о н, Л у к а и протчіи

Хор
Симфонія
Симфонія
Симфонія
Симфонія

А м и н ь

[2,с. 27-82].

**СИМФОНІА, НАРЕЧЕННАЯ КНИГА АСХАНЬ,
О ПОЗНАНІИ САМАГО СЕБЕ**

Рожденна 1767-го лета

ГЛАВИЗНА КНИГИ СЕЯ

«Земля бе невидима...и тма верху бездны».

«Еда познанна будут во тьме чудеса твоя и правда твоя в земле забенней?»

«Помяните чудеса его (сієсть), судьбы уст его».

«Не утаится кость моя от тебе, юже сотворил еси втайне».

«Дух вся испытует и глубины божія». //

СИМФОНІА
С сим стихом:

«Аще не увеси самую тебе, о добрая в женах, изыди ты в пятах паств и паси
козлища твоя у кущей пастырских».

«Песнь песней»

Лица в разговоре

П а м в а, А н т о н, Л у к а, К о н о н, Ф и л о н, К в а д р а т, Д р у г

[2,с. 81-161].

**БЕСѢДА, НАРЕЧЕННАЯ ДВОЕ, О ТОМ,
ЧТО БЛАЖЕННЫМ БЫТЬ ЛЕГКО**

Персоны: М и х а и л, Д а н і и л,
И з р а и л, Ф а р р а, Н а е м а н

**ВРАТА ГОСПОДНЯ В НОВУЮ СТРАНУ,
В ПРЕДѢЛЫ ВЕЧНОСТИ**

Там испытаем: легко ли быть блаженным?

[2,с. 162-186].

ДІАЛОГ, ИЛИ РАЗГЛАГОЛ О ДРЕВНЕМ МІРЕ

**ЛЮБЕЗНОМУ ДРУГУ МИХАИЛУ ІОАННОВИЧУ
КОВАЛѢНСКОМУ**

Писан 1772-го года, дан в дар 1788-го //

ОСНОВАНИЕ ДІАЛОГА

«Помянух дни древнія» (Псалом 142).

«Воззрите на древнія роды» (Сирах).

«Снесите ветхая ветхих» (Мойсей).

«Помянух судьбы твоя отвѣка, господи, и утешихся».

«Поведаша мне законопреступницы глумленія, но не яко закон твой, господи» (Псал[ом] 118).

Sola veritas est dulcis, viva, antiquissima, cetera omnia sunt foenum et heri natus fungus.* // * Одна істина солодка, жива і дуже стара, - все інше сіно і гриб (лат.).

РАЗГЛАГОЛ О ДРЕВНЕМ МИРЕ

Лица: Афанасій, Іяков, Лонгин, Ермолай, Григорій

Аминь.

[2,с. 187-206].

РАЗГОВОР ПЯТИ ПУТНИКОВ О ИСТИННОМ ЩАСТІИ В ЖИЗНИ [РАЗГОВОР ДРУЖЕСКІЙ О ДУШЕВНОМ МИРЕ]

[2,с. 207-247].

КОЛЬЦО

КОЛЬЦО. ДРУЖЕСКІЙ РАЗГОВОР О ДУШЕВНОМ МИРЕ

Лица: Афанасій, Іяков, Лонгин, Ермолай, Григорій

А Ф А Н А С І Й: Пускай же сему разговору будет имя:

«Кольцо».

[2,с. 248-315]

РАЗГОВОР, НАЗЫВАЕМЫЙ АЛФАВИТ, ИЛИ БУКВАРЬ МИРА

МИЛОСТИВОМУ ГОСУДАРЮ ВЛАДЫМИРУ
СТЕПАНОВИЧУ, ЕГО БЛАГОРОДІЮ ТЕВЯШОВУ

ОСНОВАНИЕ

«Аз есмь альфа и омега» (Апокал.).

«Слыши Израилю, воньми себе, внемли себе» (Моисей).

«Себе знающіи премудры суть» (Притч).

«Аще не увеси самую тебе... изыди» (Песнь песней).

«Узнай себе самага...» (Фалис). //

ДРУЖЕСКІЙ РАЗГОВОР О ДУШЕВНОМ МИРЕ

Лица: Афанасій, Яков, Лонгин, Ермолай, Григорій

НЕСКОЛЬКО ОКРУХОВ И КРУПИЦ ИЗ ЯЗЫЧЕСКОЙ БОГОСЛОВІИ

БАСНЯ О КОТАХ

КАРТИНА ИЗОБРАЖЕННОГО БЕСА, НАЗЫВАЕМАГО ГРУСТЬ, ТОСКА, СКУКА

ПРИМЕТЫ НЕКІИХ СРОДНОСТЕЙ

СРОДНОСТЬ К ХЛЕБОПАШЕСТВУ

СРОДНОСТЬ К ВОИНСТВУ

СРОДНОСТЬ К БОГОСЛОВІИ

ХОР ПРИРОДНЫХ БЛАГОВЕСТНИКОВ

**НѢСКОЛЬКО СИМВОЛОВ, СИРЕЧЬ ГАДАТЕЛЬНЫХ
ИЛИ ТАИНСТВЕННЫХ ОБРАЗОВ,
ИЗ ЯЗЫЧЕЧКОЙ БОГОСЛОВІИ**

[З. 316-370]

**КНИЖЕЧКА,
НАЗЫВАЕМАЯ SILENUS ALCIBIADIS,
СИРѢЧЬ ИКОНА АЛКІВІАДСКАЯ
[ИЗРАИЛСКІЙ ЗМІЙ]**

Написана 1776 года, марта 28-го

Поднесена в день пасхи

ГЛАВИЗНА СЕЯ КНИГИ

«Ты кто еси? И рече им Іисус: — Начаток» (Ев. Іоан., гл. 8).

«Блага Мудрость... паче же видящим солнце» (Премудр. Солом.).

«Блага ярость паче смеха. Яко в злобе лица ублажится сердце» (Премудр. Солом.).

«Начало Сіону дам...» (Исаіа).

«Испытайте писаній... Та суть, свидетельствующая о мне» (Ев. Іоан. гл. 5).

«Не на лица зряще судите...» (Іоан. Ев.). //

Слово к богу.

«A te principium, tibi desinat», то есть: «Ты и от тебе начало исходит; к тебе ж оно и конец свой приводит».

ПРЕДДВЕРІЕ, ИЛИ КРИЛЬЦО

Предел 1-й

ОБРАЩЕНІЕ ПРИТЧИ К БОГУ, ИЛИ ВЕЧНОСТИ

Предел 2-й

В ВЕЩАХ МОЖНО ПРИМЕТИТЬ ВЕЧНОСТЬ

Предел 3-й

**НАЧАЛО ВО ВСѢХ СИСТЕМАХ МІРСКИХ УМОЗРИТСЯ
И ВСЮ ТЛѢНЬ, КАК ОДЕЖДУ СВОЮ, НОСИТ;
ОНО ЕСТЬ МІР ПЕРВОРОДНЫЙ**

Предел 4-й

**ЗДѢСЬ НѢСКОЛЬКО ЗНАМЕНІЙ, ГЕРБОВ И ПЕЧАТЕЙ,
ТАЙНО ОБРАЗУЮЩИХ ГОРНЕЕ НАЧАЛО**

Предел 5-й

НА СЕМ НАЧАЛѢ УТВЕРЖДЕНА ВСЯ БИБЛІА

Предел 6-й

**БИБЛІА ЕСТЬ МАЛЕНЬКІЙ БОГООБРАЗНЫЙ МІР, ИЛИ МІРИК.
МІРОЗДАНІЕ КАСАЕТСЯ ДО ОДНОЙ ЕЯ, НЕ ДО ВЕЛИКАГО,
ТВАРЬМИ ОБИТАЕМАГО МІРА**

Предел 7-й

**О СИМВОЛАХ, ИЛИ ОБРАЗАХ.
КАК ОНЫЕ НАЗЫВАЛИСЯ У ЕЛЛИН?
А КАК НАЗЫВАЮТСЯ В БИБЛІИ?**

Предел 8-й

**ПЕРВЫЙ ОПЫТ, ИСПЫТЫВАЮЩІЙ СИЛУ СЛѢДУЮЩАГО СЛОВА:
«СОВЕРШИШАСЯ НЕБО И ЗЕМЛЯ...»**

Предел 9-й

ИСПЫТЫВАЕТСЯ СИЛА СЛЕДУЮЩАГО СЛОВА:

«ПОЧИ В ДЕНЬ СЕДМЫЙ ОТ ВСЕХ ДЕЛ СВОИХ»

Предел 10-й
О ЗАХАРИЕВСКОМ СВЕЩНИКЕ

Предел 11-й
О СНАХ ФАРАОНОВЫХ

Предел 12-й
О ЖЕРТВЕ АВРААМСКОЙ

Предел 13-й
О СЕДМИ ХЛЕБАХ

Предел 14-й
О ПЛАЩЕНИЦЕ, ПЕТРУ НИЗПУЩЕННОЙ

Предел 15-й
**О ЛЕСТВИЦЕ ИЯКОВЛЕЙ. О СЕДМИ ГРАДѢХ, ЖЕНАХ,
ТРУБАХ И ГОРАХ...**

Предел 16-й
**О БЕЗКОНЕЧНОЙ ПРОСТРАННОСТИ И НЕПРОХОДИМОСТИ
ДОМУ БОЖІЯ**

Предел 17-й
О ЗМІЕ

КАТАВАСІА, ИЛИ СНИСХОЖДЕНИЕ

К о н е ц! И святому богу слава!

[2,с. 371-402]

**КНИЖЕЧКА О ЧТЕНІИ СВЯЩЕНН[АГО]
ПИСАНІЯ, НАРЕЧЕННА ЖЕНА ЛОТОВА**

ЛЮБЕЗНІЙ ДРУЖЕ МИХАЙЛЕ!

Примета 1-я
О НАСТАВНИКЕ

Примета 2-я
**О СИМПАФІИ, ИЛИ СОСТРАСТІИ, МЕЖДУ ЧТЕЦОМ
И НАСТАВНИКОМ**

Примета 3-я
О ОТВЕРЖЕНІИ СВЕЦКИХ МНЕНІЙ

Примета 4-я
О СТРАШНОЙ ОПАСНОСТИ В ЧТЕНІИ

Примета 5-я
О ЧТЕНІИ В МЕРУ

Примета 6-я
О ЧТЕНІИ В ПОЛЗУ ДУШЕВНУ

Примета 7-я
О ВЕРНОМ ВОЖДЕ

**БРАНЬ АРХИСТРАТИГА МИХАИЛА СО САТАНОЮ
О СЕМ: ЛЕГКО БЫТЬ БЛАГИМ**

Написана в 1783 лете //

ГЛАВИЗНА ТВОРЕНІЯ

«Убіет дракона, сущого в мори» (Исаіа)

«Како спаде денница!»

«Кленушу нечестивому сатану, сам кленет свою душу» (Сирах).

«Дондеже день озарит и денница возсіяет в сердцах ваших» (Петр). //

**БОРБА И ПРЯ О ТОМ: ПРЕТРУДНО БЫТЬ ЗЛЫМ,
ЛЕГКО БЫТЬ БЛАГИМ**

БЕСѢДА АНГЕЛСКАЯ

**О клевете діаволской и о кознях, отводящих
от истиннаго утешенія**

ЛЪВИНА ОГРАДА

ПУТЬ СПАСИТЕЛЬНЫЙ

ПУТЬ МИРА НАРЕЧЕН ПУСТ

ПУТЬ ШУЙ, НАРЕЧЕН ВЕНТЕР //

БОГАЧ, ПУТЕШЕСТВУЯ, ПОЕТ ПѢСНЬ

КЛЕВЕТА

КОЗНЬ

АДСКОЕ ЦАРСТВО

На чем основанно?

ПЛАЧУЩАЯ НЕПЛОДЫ

ПЕСНЬ

ОБНОВЛЕНИЕ МЫРА

ПЕСНЬ ПОБЕДНАЯ

АНТИФОН

К о н е ц.

ДИАЛОГ. ИМЯ ЕМУ — ПОТОП ЗМІИН

Беседуют Душа и Нетленный Дух

1791 года, авг. 16

Глава 1-я

ПРИТЧА СЛЕПЫЙ И ОЧИТЫЙ

Глава 2-я
ДИАЛОГ, ИЛИ РАЗГЛАГОЛ
Особы в разглаголе: Душа, Неленный Дух

Глава 3-я
**ИСПЫТУЕТСЯ БОЖІЯ СИЛА В НЕКИХ
МЕСТАХ БИБЛИЧНЫХ**

Глава 4-я
ПРОДОЛЖАЕТСЯ СУД НАД ЗМІЕМ

Глава 5-я
**О ЗЛОБЕ ЗМІИНОЙ
ПЕСНЬ**

Глава 6-я
О ПРЕОБРАЖЕНИИ

Излій на мя, боже, со небеси росу.
Да красный плод тебе принесу, как розу.
Яблоко райское
Из сада преображенскаго.
«Убуждшеся видеша славу его».

Глава 7-я
О ВОСКРЕСЕНИИ

Излій на мя, боже, со небесе росу,
Да красный грозд тебе принесу, как розу.
Грозд райскій
Из сада воскресенскаго.
«Да лобжет мя от лобзаній уст своих!»

К о н е ц.

[2,с. 533-580]

Змодельовавши єдине тло структур окремих філософських творів лише на цьому шаблі, ми набуваємо можливість аналізу структурних особливостей філософських творів Г. Сковороди. Оскільки аналітика структур є другим кроком і, відповідно, наступним матеріалом статті, наголосимо лише на найтиповіших рисах, які поєднують складові різних творів

Як бачимо, більшість вагомих творів має досить ґрунтовну структуру взаємопов'язаних складових. Практично у кожному творі представлена типова для Г. Сковороди структура, що засвідчує про існування логічного алгоритму розгляду питання. Істотного значення для творів набуває формулювання інтегративного, а не одиничного однорідного засновку, що є безумовно креативним для філософування XVIII ст. Водночас, типом і методом поєднання складників засновку є симфонічна інтеграція, тобто поєднання складових відбувається шляхом симфонізації з метою отримання симфонічного для всього твору дієвого чинника. Одночасно це є і унікальна тональність твору, оскільки заміна одного з складників засновку неминує призвела б до зміни і підбору змістів у всіх наступних розділах. І, врешті, з безпосередніх висновків очевидно, що симфонія як засіб формування шляху розгляду проблеми рівнозначно притаманний творам як і діалогічні засоби.

Завершимо попередній аналіз експлікованих і змодельованих у спільному середовищі структур творів Г. Сковороди знаменними висловлюваннями знаного в Україні і світі диригента, автора наукового дослідження у галузі музикології Г.Г.Макаренка "Музика і філософія: Шопенгауер, Вагнер, Ніцше": "Музика і філософія – на перший погляд несподіване поєднання. Але це тільки перше враження. Непереборне бажання висвітлити близькість – більш того, своєрідну тотожність цих явищ і стало приводом до написання цієї книги" [4,с.4]; "Естетика класицизму (XVII–XVIII ст. – Т.К.) із заздалегідь встановленими, чітко визначеними закономірностями у царині художньої культури стала благодатним "ґрунтом" для виникнення у музичному мистецтві симфонізму як системи

музичних образів, які, розвиваючись, приводять до нової якості. Симфонізм як вищий ступінь музичного мислення став одним з найбільш значних раціонально-філософських проявів у художній культурі” [4, с. 6].

Список використаних джерел та використаної літератури:

1. Адорно Т.В. Негативная диалектика. – Москва, 2003.
2. Григорій Сковорода. Твори: у двох томах. – Видавництво Академії Наук Української РСР. – Київ, 1961. – Т.1.
3. Луців Л. Григорій Сковорода і його філософія // Альманах українського народного союзу. – Джерзі Сіті – Нью Йорк, 1972.
4. Макаренко Г. Музика і філософія: Шопенгауер, Вагнер, Ніцше. – Київ, 2004.
5. Тичина П. Сковорода. Симфонія. – К., 1971.
6. <http://uk.wikipedia.org>

Стаття надійшла до редакції 7.06.2007р.

Тарас Кононенко

Структурный симфонизм философских произведений Г.С.Сковороды

Аннотация: Стаття посвящена целостному изъяснению структур основных философских сочинений украинского философа Г.С.Сковороды. Научная новизна исследования состоит в демонстрации структурных составляющих творений мыслителя, полученной путем использования историко-философской экспликации, чего ранее не было произведено в исследовательской литературе. Полученный материал может иметь как самостоятельное значение для применения в междисциплинарных исследованиях, так и быть источником основой для моделирования теоретического значения философии Г.С.Сковороды в среде методологической культуры Новой философии XVI–XVIII ст.

Ключевые слова: Структура философских сочинений, историко-философская экспликация, модель, моделирование в истории философии, методологическая культура, симфонизм.

Taras Kononenko

Structural simfonizm of G.Skovoroda's philosophical works

Annotation: The article is devoted to the integral structures' presentation of the Ukrainian philosopher G.Skovoroda's basic philosophical works. The research scientific novelty lies down in a show evidently by historical and philosophical eksplikatsija of structural components of thinker's works, that it was not integrally carried out in research literature. The recieved material has both an independent value for application in interdisciplined researches and it becomes as a subsoil source for the theoretical value design of G.Skovoroda's philosophy in the methodological culture environment of New philosophy in XVI–XVIII centuries.

Key words: Structure of philosophical works, historical and philosophical eksplikatsiya, design in philosophy's history, methodological culture, simfonizm.

УДК 930(477)

Ірина Краснодемська

Дослідження вченими української діаспори проблем українського мовознавства (XX ст.)

Анотація. Автор в своїй статті досліджує доробок діаспорних вчених з українського мовознавства. Головна увага звертається на їх багатогранну і змістовну працю в таких ділянках, як історія української мови, лексикологія, діалектологія, створення українських словників.

Ключові слова: українознавство, українська мова, мовознавство, українська діаспора, українська термінологія, лексика, словники.

Найперша і визначальна ознака індивідуальності народу — це його мова. В ній відтворений характер і душа, відзеркалена вся його багатолітня історія. Історія живе в нашій мові й пісні, які доносять до нас з глибини віків пристрасті й сподівання, радості й горе наших предків. Від дня свого народження маленька дитина чує рідне материнське слово, колискову пісню, віршики, ігри з примовками, казки, промовляє перші слова. Від матері, близьких вона довідується про життя своїх дідів і прадідів, подвиги героїв минулого. Картини рідної природи з усіма її особливостями, враженнями від них, передаються словами, входять у свідомість, душу людини з тим емоційним забарвленням, яке дав їм народ у своїх піснях, казках, билинах.

Пізнання мови — це пізнання народу, його ества, його душі, його витоків та історичних шляхів — усього того, чим він живе і чим цікавий для інших народів. Адже народи, як і окремі люди, виявляють інтерес і повагу лише до того, хто являє собою своєрідну і неповторну особистість. Не будуть шанувати і того, хто не має поваги сам до себе.

Нація, як і будь-яка інша спільнота, не може ні сформуватись, ні існувати без спілкування її членів, без збереження ними історичної пам'яті, надбань духовності, самоусвідомлення, без ідентифікації — відчуття приналежності до цієї спільноти. Універсальним засобом єднання є мова. Вона забезпечує єдність, функціонування і розвиток національного організму в просторовому та часовому вимірах.

Мовні проблеми є актуальними в будь-якому суспільстві. Особливо гостро вони відчуються в поліетнічних спільнотах, де переплітаються з економічними, соціально-політичними, національними, релігійно-конфесійними інтересами націй, народностей, племен.

В періоди бездержавності українська мова понад сотні разів заборонялася різними колонізаторами. Але вона не загинула, а відроджується в своїй універсальній ролі і після здобуття Україною незалежності.

Вся новітня історія підтверджує, що фундаментальні, доленосні проблеми свободи, незалежності, суверенітету, прав людини не можуть бути вирішені без розв'язання мовних питань. З боротьби за мову здебільшого і починається боротьба народів за свої права, утвердження етнічної культурної самобутності. І для українського народу мова стала одним із важливіших чинників пробудження його самосвідомості. Плекання рідної мови — це не просто прояв державної політики України, це сама необхідність оберігати дух народний, бо без мови немислимий і сам народ. Від покоління до покоління передавалися знання про українську мову, яка жила і розвивалася, долаючи різні перешкоди.

Справжня любов до своєї країни немислима без любові до своєї мови.

Ми не можемо не вивчати історію мови та її місце і роль в еволюції людства. Відомий вчений, лауреат премії імені Й.Г.Гердера акад. П.П.Кононенко в своїх численних монографіях, підручниках, посібниках [12] на матеріалах вітчизняних і зарубіжних досліджень висвітлює проблемне питання феномену української мови як універсального засобу самопізнання, її генезу, етапи, проблеми, перспективи розвитку. Ним досліджується тернистий шлях розвитку української мови як в Україні, так і за її межами, її міжнародний авторитет, історична місія.

У 20-і рр. ХХ ст. українські вчені з технічних і природничих наук, не кажучи вже про гуманітаріїв, вели лекції й писали праці українською мовою. Вони розуміли, що мова — живий універсальний організм, який потребує постійного збагачення, а отже — реального функціонування в усіх сферах суспільного й міжнародного життя.

Та вже в 30-і рр. більшовики проводили політику асиміляції та злиття мов, відтворення єдиної світової мови і тим самим розчинення в ній і української мови. Офіційна наука рідко вживала поняття «рідна мова». В Україні нищились республіканські інститути мовознавства АН. Розбудовників української освіти, науки, культури звинувачували в надмірній любові до рідної мови. Як буржуазних націоналістів, їх дискредитують, тероризують, а далі й винищують. Багатьох учених (А. Кримський, О. Курило, В. Ганцов, О. Синявський та ін.) було репресовано, інші (П. Ковальов, Ю.Шевельов, І. Огієнко, О. Пріцак, В. Чапленко та ін.) були змушені емігрувати на Захід, де продовжували працювати, збагачуючи українську лінгвістику. Почався планомірний процес знищення не тільки творців та дослідників мов, а й самих мов.

Сотні українських освітян і вчених в діаспорі, згуртованих ідеєю національного відродження і доля яких закинула далеко від рідної землі, свого мовного й культурного середовища, працювали над багатьма мовознавчими проблемами. Їх внесок за цих складних умов у розбудову своєї рідної мови ще чекає на своїх неупереджених дослідників. Проте й сьогодні очевидно, що він був значним, а для розвитку деяких напрямів — визначальним.

Окремі аспекти даної проблеми розглядали у своїх працях вчені: П.Ковалів [11]; історію, періодизацію та генезу розвитку української мови В.Німчук [15]; в галузі етимології (походження, історія й первісне значення слів) працював Я.Славутич [20]; творчість визначного українського мовознавця Ю.Шевельова досліджували Р.Зорівчак, П.Гриценко; а Я.Рудницького — Т.Носко-Оборонів та Я.Дзира; наукові розвідки про визначних українських вчених-мовознавців діаспори П.Ковалева та В.Чапленка написав П.Одарченко [17], К.Кисілевський про Івана Зілинського і І.Панькевича [10]; А.Господин, В.Сімович про академіка Степана Смалья-Стоцького [4], М.Тимошик про І.Огієнка [19] та інші.

Українські мовознавці, що перебували за кордоном, працювали над історією, періодизацією української мови (П.Ковалів, О.Горбач, В.Лев, В.Чапленко) і ономастики (Я.Рудницький). Діалектологічні матеріали опрацьовували К.Кисілевський і М.Овчаренко-Пшеп'юрська. Над загальнославистичними темами з елементами структуралістичного підходу працювали Ю.Шевельов, В.Свобода.

Завдяки науковому генію відомого українського мовознавця **Юрія Володимировича Шевельова** українську мову було чи не вперше в історії введено в контекст світової славістики. Він був продовжувачем справи славнозвісних харків'ян О. Потебні та Л. Булаховського. Вчений розвинув поняттєві та історіографічні

основи українського мовознавства. У своїх працях синтезував діяхронічний і синхронічний підходи до вивчення української мови, глибоко досліджував синтаксис простого речення [14,с.134].

В своїх англомовних монографіях вчений дав панорамну картину розвитку української мови в її історичному розрізі, показавши на широкому історичному, діалектичному, міжмовному і текстуальному ґрунті, з установленням глибинних системно-причинових зв'язків між окремими фонетичними змінами, розвиток фонологічної системи української мови від праслов'янської основи до сьогодення, довів її початки близько 7 ст., а завершення формування — приблизно в 16 ст. Заперечивши концепції східнослов'янської прамови та трьох східнослов'янських мов у доісторичні часи, вчений розвинув концепцію конфігурації і перегруповування діалектних груп (київсько-поліського, галицько-подільського, полоцько-смоленського, новгородсько-тверського, муромо-рязанського діалектів), що з них розвинулися українська, російська та білоруська мови.

Він обґрунтував походження, автентичність, єдність і відмінність української, російської і білоруської мов; розмежував українську і польську мови, українську і білоруську мови.

Ряд праць Ю.Шевельова — з проблем української літературної мови, її взаємодії з діалектами, передусім Чернігівщини і Галичини, соціолінгвістики. Вчений досліджував окремі мовні пам'ятки ("Ізборник Святослава 1076", "Кодекс Ганкенштейна" та ін.). Автор статей з історичної морфології, лексикології, лінгвостилістики, антропонімії української мови, питань українського правопису. Шевельову належать праці про українських мовознавців: О. Павловського, В. Ганцова, О. Курило, К. Михальчука та ін. [14,с. 134-135].

У багатому і різноманітному українознавчому доробку відомого вченого **І.Огієнка** найвагоміше місце посідають дослідження й розвідки з питань розвитку української мови і культури в цілому. Він говорив: "Мова — душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова — житиме й народ, як національність. Не стане мови — не стане й національності: вона геть розпорошиться поміж дужим народом... От чому мова має таку велику вагу в національному рухові. Тому й вороги наші завжди так старанно пильнували, аби заборонити насамперед нашу мову, аби звести та знищити її дощенту. Бо німого, мовляв, попхаєш, куди забажаєш..." [19, с.15]

Відомий український вчений М.Тимошик в своїй статті «Іван Огієнко (митрополит Іларіон) в обороні української мови» (передмова до праці І.Огієнка «Історія української літературної мови». — К.: Наша культура і наука, 2004. — 436 с.) дає всебічний аналіз мовознавчого доробку вченого, більша частина якого вийшла за межами України.

В 12 томній "Історії церковнослов'янської мови" (Варшава, 1926-1929) митрополит Іларіон ґрунтовно подає історичний, лінгвістичний, палеографічний огляд старослов'янських писемних пам'яток болгарської, сербської, чеської, української, північно-руської редакцій з повною їх бібліографією, великим альбомом з ілюстраціями досліджуваних творів, зразками шрифтів.

Вчений детально досліджує такі пам'ятки українського народу, як "Остромирове Євангеліє", "Ізборник Святослава", "Чуднівський Псалтир", "Казання Григорія Богослова" [19,с. 17].

У Варшаві україномовному видавництві "Наша Культура" митрополит Іларіон заснував 30 тт. "Бібліотеку українознавства", яка відкривалася одним із найглибших і найважливіших його досліджень у галузі мовознавства — "Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян" (м. Жовкля, 1938), в якому піднімаються питання походження літературної мови та азбуки. Автор детально зупиняється на історії алфавіту у давніх народів, історії глаголиці, кирилиці, на розвитку слов'янського письма, пояснює старослов'янську термінологію, знайомить читача з "руськими" перекладами перед Костянтином, його працею над слов'янською азбукою [19,с. 20].

Іван Огієнко відомий як автор і укладач багатьох словників, переважна більшість яких присвячена унормуванню української мови. Це, зокрема, "Словарь неправильных, трудных и сомнительных слов", "Словарь ударений в русском языке и правила русского ударения", "Словарь неправильных, трудных и сомнительных слов, синонимов и выражений в русской речи", "Словарь общепотребительных иностранных слов в русском языке", "Орфографический словарь", "Словарь военно-исторических терминов".

На початковому етапі еміграції, що проходив на етнічних українських землях, переважно в Галичині, Іван Огієнко написав і встиг видати, у Львові, ще три словники, цього разу повністю присвячені правописним і стилістичним питанням української мови: "Український правописний словник" (1923, 1925), "Український стилістичний словник" (1924), "Словник слів, у літературній мові не вживаних" (Жовква, 1934), "Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови" (Вінніпег, 1961), "Церковний словничок" (Холм, 1942), де зібрано і витлумачено (з поданням літературних наголосів) найголовніші терміни церковної лексики в перекладі українською мовою та ін. [19, с. 22-29].

Ці словники вийшли друком окремими книгами. Значну ж кількість словників, менших за обсягом, Огієнко, не маючи коштів видати їх окремо, друкував протягом багатьох років у редагованих ним власних часописах — "Рідна Мова", "Наша Культура", "Віра й Культура", а також як додатки в окремих монографічних виданнях.

В своєму ранньому дослідженні *“Історичний словник української граматичної термінології”* (1908) І.Огієнко говорить про початок української літературної мови з IX століття.

Вершиною словникотворчої діяльності Івана Огієнка можна без перебільшення назвати чотиритомний **“Етимологічно-семантичний словник української мови”**, який налічує не одну тисячу сторінок і який за структурою, широтою залучення лексичного матеріалу, значенням для мовознавчої науки цілком заслуговує бути поставленим в один ряд з академічним виданням подібного типу. Цей словник багаторічну драматичну рукописну й видавничу долю [19,с. 30].

Магдалина Куцюк образно назвала видання цього унікального словника пам’ятником Огієнкові на словникотворчій українознавчій ниві. [19,с. 33] І не можна не погодитись з М.Тимошиком, що величнішим і довершенишим цей своєрідний пам’ятник буде тоді, коли побачать світ ще цілий ряд Огієнкових словників, які й сьогодні ще залишаються в рукописах. І побачать світ не на далекій канадській землі, як було досі, а в нас, в Україні. Бо усі ці книги вкрай потрібні сьогодні українському читачеві. З-поміж них — “Стилістично-граматичний словник української мови”, “Фразеологічний словник української мови”, “Географічні назви в українській мові”, “Життя слів. Семасіологічні нариси” [19,с. 33].

Життя висувало нагальну потребу мовного об’єднання нації, ідею соборності мови. Роль своєрідної загальноукраїнської трибуни, цього вільного українознавчого центру щодо збереження єдиної літературної мови передусім для тих українців, кого доля розкидала різними континентами земної кулі, протягом семи років виконував щомісячний науково-популярний часопис “Рідна Мова”, незмінним редактором і видавцем якого був Іван Огієнко. Журнал редагувався у Варшаві, а друком виходив у відомій друкарні отців василіан у Жовкві неподалік Львова, і поширювався усьому вільному світі, за винятком радянської України. Це видання й досі залишається не вивченим і гідно не поцінованим не лише читачами, а й науковцями. У наших, навіть найбільших бібліотеках, на жаль, немає повних його комплектів[19, с. 34].

Немало ґрунтовних публікацій вміщувалося під рубриками “Словник чужих слів”, “Матеріали для словника окремих говірок”, “Шкільна термінологія”, “Українська канцелярійна мова”, “Спортивна мова наших учнів”, “Автомобільна термінологія”, “Військова термінологія” та ін. Однак, повної системності вона починає набувати з 1937 року — на завершення антиукраїнських репресій у радянській Україні. І це була принципова позиція українських мовознавців за кордоном. В той же час радянські мовознавці (під тиском кремлівської влади) працювали на зближення лексичних і правописних норм української мови з російською. Тож з появою журналу “Рідна Мова” у Варшаві почався об’єктивний процес відродження української мови, очищення її від ідеологічних нашарувань [19,с. 48-49].

Через сім років це видання було закрито німецькими властями. Оцінюючи роль “Рідної Мови” в національному пробудженні українців і свою роль у його творенні, Іван Огієнко писав: “Сьогодні, оглядаючись на цей тяжкий тернистий шлях “Рідної Мови”, спокійно можна сказати: зроблено все, що було в силі людській, щоб чесно й достойно стояти на сторожі слова. Працю докінчить наступне покоління”[16,с. 370].

Серед фундаментальних досліджень вченого з різних аспектів норм і функцій української мови особливе місце посідає “Історія української літературної мови” (Вінніпег, 1949), в якій автор стверджує її самобутність і окремішність. Праці “Історія української літературної мови”(Вінніпег, 1949), “Українська церква за час Богдана Хмельницького”, “Іконоборство”, “Книга нашого буття на чужині” містять у собі принципи для нашої науки концепції, заборонені раніше тоталітарним режимом, щодо тих проблем сучасного українознавства, з яких і сьогодні тривають наукові дискусії. Йдеться, зокрема, про концепцію виникнення і розвитку українського друкованого слова в контексті поширення друкарства у слов’янських народів, про українську приналежність створених на наших землях рукописних книжкових шедеврів періоду X-XIV століть та концепцію виникнення і розвитку української літератури, культури в цілому.

На протязі чотирьох десятиліть в найскладніших ділянках мовознавства — історії української мови, історії українського і слов’янського мовознавства, соціальної й територіальної діалектології, арго, граматики, міжмовних контактів, ономастики наполегливо працював професор **Олекса Горбач**.

Вчений-славист, крім того, всебічно вивчав українську мову. Численні видання українських пам’яток і наукових праць у спадщині О.Горбача становлять такі тематичні цикли: словники, граматики церковнослов’янської, староукраїнської й нової української літературної мови тощо. [5,с. 122].

Олекса Горбач перевидавав чи видав уперше такі словники: “Українсько-латинський словник” А. Корецького-Сатановського та Є. Славинецького, “Лексикон латинсько-слов’янський” І. Максимовича, “Історичний словник українського язика” Є. Волошина й К. Лазаревської (Харків-Київ, 1930, т. 1, за ред. проф. Є. Тимченка), “Малорусько-німецький словар” (Львів, 1882–1886, т. 1–2) Є. Желехівського та С. Недільського, “Словарь древняго актоваго языка Северо-Западнаго края и Царства Польскаго” (Вільно, 1874) М. Горбачевського, “Російсько-український словник військової термінології” (Київ, 1928) С. та О. Якубських, “Словник ділової мови” (Харків-Київ, 1930) М. Дорошенка, М. Станиславського та В. Страшкевича. [3, с. 6] “...Слід ще згадати, що до більшості передруків Олекса Горбач додавав свої статті, в яких мотивував вибір того чи іншого твору для перевидання, давав йому критичну оцінку й завжди підкреслював при цьому те

нове, що вносив автор в опрацювання теми...”. Ці видання містять цінні лексикографічні матеріали щодо історичного розвитку української мови, а також чітко сформульовані висновки О. Горбача про цінність тих чи інших матеріалів та їх актуальність на час передруку.

Діалектологічний спадок О.Горбача досліджували Ярослава Закревська [7], а його праці про аргі добре дослідив Павло Гриценко [5]. Термінознавчі праці професора. О. Горбача майже не досліджено. Однак вони цікаві як для фахівців-термінологів, так і для мовознавців. У своїй статті “Термінологія в працях Олексі Горбача” // Вісник Нац. ун-ту “Львів. політехн.”. – № 490. — 2003. — С.52-57 Р.Микульчик аналізує праці О.Горбача, пов’язані з українською термінологією, методи, якими користувався вчений для дослідження терміносистем, термінів, систем понять, явищ запозичення, зміни основного лексичного значення та формування переносних значень. Відзначено особливості комплексного всебічного підходу проф. Горбача до вивчення терміносистем. Майже всюди О.Горбач подає народні терміни і детально аналізує їх походження, мови, з яких терміни запозичено, шляхи запозичення, територію, на якій ці терміни вживали. До вивчення самих термінів О.Горбач підходить як мовознавець і діалектолог. У збірнику виходять такі його статті: “З історії української церковно-музичної термінології” (аналізує грецькі терміни і їх переклади на церковнослов’янську мову); “Лексика наших картярів і шахістів” (описує українську термінологію азартних ігор); “Українська морська й судноплавна термінологія” (розглянуто походження і шляхи творення української морської і судноплавної лексики в княжу й козацьку доби та проаналізовано її зміну в 16-19 ст., пов’язану зі створенням російського чорноморського флоту); “Назви в мореплавній “рожі вітрів” нашого Причорномор’я” (присвячена аналізу морської термінології з підсистем кліматичних явищ, зокрема вітрів), а також статті, які ніколи не друкувалися українською мовою: “Die nahöstliche botanische und zoologische Terminologie in den neueren ukrainischen Bibelübersetzungen” (релігійна термінологія), “Die mediterranen Elemente in der ukrainischen Schifffahrt — und Fischfangterminologie” (“Середземноморські елементи в українській мореплавній і рибальській термінології”), “Die ukrainische Südhuzulische Waldarbeiter- und Flösserterminologie in der Südbukovina und in Marmarosch” (досліджено діалектну термінологію деревооброблення), “Ukrainische Weinbauterminologie” (описує шляхи поширення винограду і виноробства на території сучасної України, країни, з яких до нас прийшла ця культура, регіони, де виноробство найбільш поширене). В даних статтях автор наводить не лише українські терміни та їх чужомовні відповідники, але й приклади вживання українських термінів. У статтях подано словосполучення, звороти і цілі речення, які показують вжиток аналізованих термінів у живій народній мові [13, с. 52-53].

Праці Олексі Горбача містять цінну термінологічну, діалектологічну, мовознавчу, культурологічну інформацію, а також дані порівняльного мовознавства. Усе це може допомогти краще вивчити лексичний фонд української мови, з’ясувати причини і шляхи запозичення слів та виразів професійної лексики з інших мов, позамовні чинники, що викликали калькування. Також для всіх статей характерні пошуки “першотерміна” – оригінального терміна, що його було пристосовано до української мови, ряди синонімів як з одного, так і з кількох регіонів, зведення синхронного і діакронічного підходів, що дає нам цілісну картину утворення та розвитку тієї чи іншої терміносистеми [13, с. 53].

У збірник, крім термінологічних статей професора Горбача, увійшло вибране листування з термінологами і словниками, а також щодо словників; стаття п. Галі Горбач про Василя Глодика, який послужив Олексі Горбачу живим джерелом гуцульської народної термінології.

Рудницький Ярослав-Богдан автор численних праць з українського мовознавства. А саме з *українського словотвору* (“Наростки -ище, -исько, -сько”, 1934, 1967; “Суфікс -ера”, 1959); *акцентології* (брошура «Український наголос як функційна проблема», 1946); *топоніміки* (Бойківщини, 1939, 1962; “Галич у Манітобі”, 1953, англ. мовою; “Канадійські місцеві назви українського походження”, ч. 2, 1957); *проблем канадського діалекту української мови* (ст. “Фонологічні нововведення в канадському діалекті української мови”, 1961, англ. мовою), *про ізофони бойківські говірки* (1936, 1938), *з перекладознавства* (ст. “Українська Шекспіріана на Заході”, 1977); *опис міської говірки Львова* (“Українська говірка міста Львова”, 1943, 1993, нім. мовою). Написав монографію “Українська мова та її говори” (1937, 1965, 1977). Автор праць з *культури української мови* (“Як говорити по-літературному”, 1946), *історії української мови* в плані соціолінгвістики (кн. “Лінгвоцид”, 1976, англ. мовою; “Емський указ 1876 року і проблема лінгвоциту”, 1976, англ. мовою). Розробляв методик викладання української мови, зокрема як іноземної: “Граматичні таблиці з української мови для шкіл і самонавчання” (1946), підручник української мови для німців (1940, 1964, 1982) та англomовного населення (1949, 1968; у співавт. з Ю. Луцьким), посібник з граматики української мови (1951, 1954, 1958, 1978; англ. мовою). Постійно працював у галузі лексикографії. Уклав разом із З. Кузелею “Українсько-німецький словник” (Лейпциг, 1943; 2-е вид. — Вісбаден, 1983); за його редакцією (спільно з К. Церкевичем) вийшов “Правописний словник української мови” (Н.-Й. — Монреаль, 1979). Укладач “Етимологічного словника української мови” (у 10 частинах, незавершений, охоплено літери А — Г: 1-е вид., 1962 — 66; 2-е вид., 1966 — 72), що є першим слов’янським етимологічним словником англ. мовою, “Українського правопису” (Прага, 1942), українознавчого бібліографічного видання “Ukrainica Canadiana” (“Канадська україніка”, 1954 — 72; разом з Д. Сокульським).

Колесса Олександр, професор УВУ (Прага) досліджував пам'ятки давньоукраїнської писемності ("Південноволинське Городище і городиські рукописні пам'ятки 12-16 ст., 1923-1925), фольклор ("Головні напрями й методи в розслідах українського фольклору", 1927), у мовознавстві — представник школи Міклошіча. Загальну концепцію історії української мови вчений подав у "Погляді на історію української мови" (1924).

Василь Сімович викладав українську мову в таборах полонених воїнів-українців. Склав для них "Практичну граматику української мови" (Роштан, 1918). З жовтня 1923 р. він працював у Празі професором української мови в Українському Високому пед. ін-ті ім. М.Драгоманова, а згодом був кілька років і його ректором.

Його цікавлять питання української лексики і фразеології. Найважливіші праці: "Граматики української мови" (Київ-Лейпциг, 1920), "На теми мови" (1924), "Українське що" (1928), "Українські іменники чоловічого роду на -о в історичному розвитку й освітленні" (1929), "Спроби перекладу Св. Письма у творах Галятовського" (1930), "До питання о, е в українській мові" (1932), "Хрестоматія і пам'ятки старої української мови" (1932), "Йосиф Їречек і українська мова" (1933), "Рідна мова й інтелектуальний розвиток дитини" (1934), "Проблема гармонії складів" (1938) та ін. Редактор праць з мов: "Норми української мови" О.Синівського, "Правописний словник", "Нарис літературної української мови в УІІ ст." П.Житецького, "Нариси з історії української мови" М.Гунського і П.Ковалева. [11, с. 8-9]

Основні розділи Граматики вченого: **звук, слова, речення**. Теоретичний і практичний момент звукового вивчення мови органічно поєднані в єдине ціле.

В.Сімович торкається явища дзвінких приголосних, що відрізняє українську мову від інших слов'янських мов. Друга тема — пом'якшення приголосних. Звук і в українській фонетиці займає центральне місце в даній праці, має послідовне пояснення в цілій системі розвитку з фонологічного й історичного погляду.

Закономірності української мови існують і в **морфології**. Розділ починається "Як творяться слова". Всі частини мови автор поділяє на відмінні і невідмінні. Словозміна подається в історичному висвітленні, особливо іменники і прикметники.

Речення вчений поділяє за **змістом** (оповідні, заповітові, приказові, бажальні, заперечні — за його термінологією) і за **формою** — просте і складне. [11, с. 23-24]

Вчений також торкається **теоретичних засад української мови**, цікавиться її фонологією. Більшість його теоретичних розвідок пов'язані з історичним розвитком української мови. Праці з історичного висвітлення мовних явищ свідчать про неабияку його ерудицію в галузі історії української мови. Цікавою є стаття "Українські іменники чоловічого роду на -о в історичному розвитку і освітленні" (Прага, 1929), де на численному історичному матеріалі подається історичний розвиток цих форм і велике поширення їх в порівнянні з іншими слов'янськими мовами в сучасній українській мові. Автор методологічно цілком правильно розв'язує питання розвитку іменникових форм чоловічого роду на -о. В праці "До морфології українських прикметників" (Прага, 1933) подає докладний огляд питання про тверду й м'яку відміну українських прикметників. Вчений піднімає проблему про структуральність законів української мови, що діють у багатьох фонетичних і морфологічних явищах, які не мали одностайного пояснення в науці ("Про поголоснене українське л" (Львів, 1936); Проблема гармонії складів у морфології слов'янських мов" (Прага, 1938). [11, с. 25-26]

Без теоретичних засад не можна вирішити **практичні питання** української літературної мови. Вони висвітлені В.Сімовичем в праці "На теми мови" (Прага, Берлін), де автор зупиняється на огріхах в мові сучасних письменників у галузі фонетики, відмінюванні, фразеології, синтаксису.

В "Загальній українській енциклопедії" (1934, ч.24, с.574-583) в своїй статті "Історія українського правопису" вчений коротко подає *історію українського правопису* в зв'язку з історією української мови. Він виділяє п'ять основних періодів в історії українського правопису: 1) X-XIV ст. — період хитань і звукових процесів; 2) XVI-XVIII — народна мова вступає в свої права; 3) XVIII — період оновлення українського письма на основі народної мови; 4) XIX — вироблення нових правописних систем (М.Максимович, П.Куліш, М.Драгоманов) і 5) поч. XX ст. — нові реформи правопису (1919, 1927, 1933 рр.). [11, с. 34]

Акад. **Степан Смаль-Стоцький** висвітлював становище української мови серед інших слов'янських мов, зокрема її спорідненість з сербською та російською.

Він спростував гіпотезу про особливу спорідненість української мови з російською, систематизував спільні риси української мови з іншими слов'янськими мовами і виявив, що українська мова має приблизно однакову кількість фонетичних ознак, спільних з російською і сербською мовами і в українській і сербській мовах є давні спільні фонетичні риси, яких нема в російській. Тому вчений прийшов до висновку, що українська мова у фонетиці зі всіх слов'янських мов як в минулому, так і зараз найближче стоїть до сербської мови, ніж до російської. З цими висновками погоджуються і погляди антропологів, які поділяють усіх слов'ян на дві групи і зараховують до однієї українців разом з чехами і південними слов'янами, а до другої — росіян, білорусів та поляків.

Критичний аналіз східно-слов'янських літописів і висновки, зроблені з них проф. П.Пархоменком (праця “У истоков русской государственности”, Ленинград, 1924), а також досліді археологів, антропологів цілком підтверджують лінгвістичну теорію С.Смаль-Стоцького про різне походження української і російської мови і близькість української народу до південно-слов'янських народів, чим пояснюється спорідненість української й сербської мов.

Вчений видав кілька підручників з української мови, підготував ряд розвідок про український правопис, торкався різних тем з української і слов'янської філології.

Особливої уваги заслуговує написана разом з проф. Ф.Гатнером “Grammatik der ruthenischen (Ukrainischen) Sprache, Wien 1913)”. [4,с. 14-16].

Українська лексикографія й лексикологія була одним із наукових зацікавлень визначного українознавця **Зенона Кузеля**. Практична необхідність в українсько-німецькому та німецько-українському словниках спонукала вченого взятися за їхню підготовку. Спочатку він редагував словник іншомовних слів. Так у 1912 р. з'явився за співавторством з М.Чайковським “Словар чужих слів”, а пізніше “Словник чужих слів” за виключним авторством З.Кузеля, який був кілька разів перевиданий. В даній праці автор дав відповіді на основні питання запозичених слів в українській мові. В ній містилося 12 тисяч слів і вона відіграла важливу роль в розвитку української лексикографії й української культури взагалі. [8,с. 85]

В 1943 р. у Лейпцизі при співпраці докторів С.Іваницького й К.Майера вийшов “Українсько-німецький словник”, де автор статей літер А-О — Я.Рудницький, П-Я — З.Кузеля. З.Кузеля приготував рукопис українського правописного й орфоепічного словника на 15 тисяч слів, склав забезпечену термінологію (1943), підготував з ін. Романом Димінським сільсько-хліборобський словник (при співпраці з д-ром М.Пшеп'юрською), допомагав у виданні українсько-німецьких словників технічної термінології інж. Жуковського й медичної термінології д-ра Р.Смика (1944). Окрему увагу вчений присвятив словникові поетичних новотворів, який він планував видати. Але під час війни велика частина зібраного роками матеріалу пропала. [8,с. 87-88].

Головною ділянкою наукових інтересів **Пантелеймона Кіндратовича Ковалева** є мовознавство, зокрема слов'янське мовознавство, історія мови, сучасна українська літературна мова.

В своїх працях “Історія форм української мови” (1931), “Нариси з історії української мови” (1941), “Історія української мови” (1948, Мюнхен) вчений досліджував мовні явища в історичному аспекті, “використовуючи пам'ятки XI-XVIII ст., але також перевіряв ці особливості з діалектними прикметами різних століть” (Митр. Іларіон). Крім того, дослідник порівнював мовні явища з тогочасними особливостями сусідніх слов'янських мов.

В Німеччині П.Ковалів написав ряд підручників з української мови: “Українська літературна вимова і правопис” (1946); “Граматика української мови” (1946); “Граматичні й правописні вправи. Підручник для українських шкіл, гімназій і самоосвіти” (1946); “Як правильно будувати фразу” (1946); “чистота і правильність української літературної мови” (1947); “Безособові речення на *но, то*” (1947). [17,с. 31]

У 1948 р. у видавництві “Громада” (Париж-Мюнхен) вийшов посібник П. і Б.Ковалева “Мистецтво слова” для акторів, декламаторів, дикторів, учасників педагогічних студій, педагогів, письменників, поетів, промовців, співаків тощо.

У Мюнхені в 1947 р. вчений почав видавати журнал “Наша мова. Журнал для всіх”, в якому популяризувалося українське слово серед емігрантів.

На поч. 50-х рр. XX ст. П.Ковалів переїхав до США, де продовжив розробляти питання з історії української мови, української фразеології. У видавництві УВАН вийшла його праця: “Українська мова та її становище серед інших слов'янських мов”, а в науковому збірнику УВУ “До питання гармонії звуків в українській мові”. У цій праці автор, крім фонетичного закону розвитку звуків, встановлює новий закон — закон гармонії звуків, який діє в українській мові [17,с. 33-34].

В 178 т. Записок НТШ видано його “Основи формування української мови в порівнянні з іншими східнослов'янськими мовами” (Нью-Йорк, 1956), в якій вчений розглядає проблему формування східнослов'янських мов, зокрема української. Праця складається з теоретичної і практичної частин. У першій автор подає докладний огляд теорій, а в другій підтверджує свої висновки мовними фактами. Автор “застосовує нові методологічні засоби у мовних дослідженнях, а саме: внутрішньої структуральності та типологізації, що характеризують українську мову як споконвічну окрему від російської і білоруської... Значну частину присвячено мовним фактам. Що характеризують стародавню систему української мови і свідчать про те, що формування української мови сягає вглиб передісторичних часів, а її історія починається від перших писемних пам'яток”[2,с. 11].

Значним внеском в розвиток української фразеології та лексикографії стали праці П.Коваліва “Лексичний фонд літературної мови Київського періоду X-XIV століття”. — Нью-Йорк, НТШ, 1962; “Слов'янські фонети, походження та історичний розвиток”. — Нью-Йорк: НТШ, 1965; “Українська мова”. — Нью-Йорк: НТШ, 1966; “Вступ до історії східнослов'янських мов”. — Нью-Йорк: НТШ, 1970 та ін. [17,с. 36].

Проф. **Іван Зілінський** навчався і працював у Віденському ун-ті. Працюючи ще у Львові у місцевій львівській Академічній гімназії з українською мовою навчання, на підставі зібраних під час подорожей на Східній Україні матеріалів, він написав “Проба упорядкування українських говорів”.

В основі своєї класифікації вчений поклав звукові ознаки, описавши цілу фонетичну систему української мови. На підставі рефлексів давнього о, е в нових закритих складах, а також на базі різних стадій розвитку давніх и, ы він поділив українську мовну територію на дві основні групи: північно-західну (архаїчну) та південно-східну, і поділив їх на кілька підгруп, дав їм територіальне обмеження та коротку характеристику [9, с. 23].

Визначні мовознавці А. Ніковський, Є. Карський, Т. Лер-Сплавінський, В. Ганців та інші в майбутньому уточнювали його висновки (доповнювали, корегували), однак у своїй основі класифікація Зілінського залишилася основою для подальших діалектологічних досліджень.

В 1914 р. він пише ґрунтовну синтетичну працю “Короткий огляд фонетичних українських говірок”, яка через різні причини так і не побачила світ.

В 1926-1934 рр. І. Зілінський працював професором Краківського Ягеллонського ун-ту. Тут основою його праці була педагогічна діяльність. Йому довелося читати лекції та вести семінари майже зі всіх дисциплін української мови.

Багато часу присвятив Зілінський науково-дослідній праці у краківських архівах, музеях та бібліотеках, де виявив не одну цінну пам’ятку для української історії та культури. До найвизначніших його відкриттів належать українські грамоти з XIV-XV ст., писані кирилицею, знайдені ним у Музеї Ім. Чарторийських. Одну з них — кириличну грамоту короля Казимира з 1349 р. він сфотографував і вислав для опублікування в Київській Академії Наук. Тут же він виявив рукописну “Лавришівську Євангелію” з початку XIV в. — дуже цінну пам’ятку для історії української та білоруської мов. В Ягеллонській бібліотеці Зілінський знайшов два листи Тараса Шевченка до його друга Бронислава Залеського з 1854 та 1859 рр., лист Миколи Гоголя до того ж адресата, писаний українською мовою, листи Пантелеймона Куліша до Юзефа Крашевського, фольклорні записи Жеготи Павлі, Зоріяна Доленги-Ходаковського та багато інших рукописів, важливих для української науки. Зілінському належить і відкриття рукописного збірника пісень Кондрацького кінця XVII ст., що його опублікував Михайло Возняк у ЗНТШ (т. 146, 1927). Особливо цінною є “Дума про козака-нетягу” із цього збірника, яку Возняк проаналізував у *Ювілейному збірнику на пошану М. Грушевського* (Київ 1928, т. II, ст. 26-33) [9, с. 27].

Вчений уклав діалектологічні карти для *Української загальної енциклопедії* та *Атласу України і сумежних країв* (Львів, 1937).

До питання класифікації українських говорів він повернувся і в праці “Географія української мови”, опублікованій 1938 р. у книзі “Географія України й сумежних країв” В. Кубійовича, з картою [9, с. 29]

Одним із наукових зацікавлень Зілінського в часи його діяльності в Краківському університеті була фонетика української мови.

У 1932 р. після переробки і доопрацювання вийшов друком його “Нарис фонетики української мови”. Це одна з найвизначніших праць про українську фонетику. Вона складається з двох частин. У першій Зілінський подав загальний опис фонем, їх класифікацію та окремо розглянув кожну з них. У другій частині аналогічним способом піддав аналізу сполучення звуків. Кожне явище ілюстроване десятками конкретних прикладів з живої мови та літератури [9, с. 32].

З інших праць Зілінського з української фонетики на увагу заслуговує його стаття “У справі лямбізації та веляризації в українській і в декотрих інших слов’янських мовах”, присвячена майже не дослідженому питанню не тільки в українському, але й загальнослов’янському мовознавстві.

В 1931 р. Зілінський опублікував змістовну статтю “Українські губні приголосні в порівнянні з польськими та російськими”. В праці він довів, що українській мові властива відмінна вимова губних приголосних, не зважаючи на спільну артикуляційну базу.

Важливе місце в науковому доробку Зілінського в часі його діяльності в Краківському університеті мають праці про фонетику говорів карпатської діалектної групи [9, с. 34].

І в праці “Загальний стан української діалектології”, опублікованій 1930 р., він підкреслив потребу глибшого дослідження лемківських говірок як ланки між східнослов’янськими і західнослов’янськими мовами [9, с. 34].

Під час німецької окупації Польщі він розробляв питання українського правопису. На поч. 20-х рр. він опрацював норми українського правопису, згодом узаконені НТШ і брав активну участь у складенні кількох підручників та хрестоматій з української мови й літератури для 1-6 класів загальноосвітньої школи. Вчений також видав огляди української мовознавчої літератури за 1932-1938 рр.

Отже, заслуга І. Зілінського в історії українського мовознавства полягає в тому, що він уперше особисто дослідив мову майже всіх основних мовних областей української території (Східна Україна, Волинь, Полісся, Лемківщина, Бойківщина, Закарпаття), подав науково обґрунтовану класифікацію українських

говорів, уклав діалектологічну карту українських говорів, уточнив границі між говорами карпатської групи, склав описову фонетику української мови, монографічні описи мови окремих сіл (Красна, Явірки), унормовував український правопис, виховав цілий ряд науковців, серед яких син Орест. Праці Зілинського, написані із застосуванням найновіших методологічних принципів дослідження, не втратили свого значення і в наш час. [9, с. 43]

Сьогодні в Україні філологи й історики науки активно відкривають для себе українознавчий доробок цих вчених. Тепер це стало можливим, т.я. відійшли в минуле заборони згадувати імена і праці відомих усьому науковому славістичному світові українських учених діаспори — мовознавців Ю.Шевельова, В.Чаплєнка, Я.Рудницького, І.Зілинського, С.Рабій, М.Пшеп'юрської. Ці вчені добре усвідомлювали складну ситуацію в Україні щодо збереження мовної і культурної самоідентичності українців (як і інших народів СРСР), проте вони не втрачали віри, що всі негаразди пройдуть й впевнено дивились у світле майбутнє своєї країни, відстоювали європейську орієнтацію в її подальшому розвитку.

В своїх наукових працях українські вчені в діаспорі розкривали повну, правдиву картину зародження, формування сфер функціонування, долю рідної мови, що дало поштовх до розкриття коду, генезису, характеру й долі українського народу, а популярними статтями і навчальними посібниками, підручниками сприяли вивченню рідної мови. Вони добре розуміли, що в еміграції українська мова відірвана від національного ґрунту й підпадає під чужі впливи і засмічується, тому всі свої сили віддавали боротьбі за чистоту української мови. Консолідувавши свої зусилля в Українському Термінологічному Центрі в Америці (УТЦА), Товаристві Українських Інженерів Америки (ТУІА), Термінологічній комісії НТШ, Науково-Дослідному Товаристві Української Термінології науковці досягли вагомих здобутків у термінографії. Різномісна діяльність термінологічних організацій — проведення конференцій, видання діаспорних журналів і газет ("Вісті українських інженерів", "Річник ТУІА", "Бюлетень ТУІА", "Свобода", "Рідна школа") створили наукове, мовне середовище, в якому функціонувала українська термінологія. До найцікавіших лексикографічних праць української діаспори можна віднести словники П.Штепи "Знайдбки до словника чужословів" (Торонто, 1967), "Словник чужослів" (Торонто, 1977).

Високу оцінку науковців отримали лексикографічні праці видатного термінолога, довголітнього керівника УТЦА Анатолія Вовка: "Вибірковий англійсько-український словник з природознавства, техніки і сучасного побуту" (Нью-Йорк, 1982), "Англійсько-український словник назв кольорів і кольорознавства" (Нью-Йорк, Торонто, 1986). Уже в кінці 90-х років у Нью-Йорку і Львові було опубліковано одну з останніх праць ученого-енциклопедиста "Англійсько-український словник вибраної лексики: природничі науки, техніка, сучасний побут" (1998). Словникам Анатолія Вовка притаманний новаторський, комплексний підхід до відтворення матеріалу: подання термінів та їх тлумачень, енциклопедичних та довідкових відомостей про терміни, бібліографії фахової і мовознавчої літератури.

У кінці 40-х років розгорнули діяльність авторитетні міжнародні термінологічні організації, зокрема, Міжнародна організація стандартизації (ISO), Міжнародна електротехнічна комісія (ІЕС), до кола завдань яких входить стандартизація термінології, добір термінів-відповідників різними мовами, укладання Міжнародного електротехнічного словника.

З цього погляду особливу увагу привертають словники, укладені українською діаспорою, зокрема "Німецько-український електротехнічний словник" М.Савчука, виданий у Мюнхені у 1981 р., "Українсько-англійський словник комп'ютерних термінів" (Едмонтон, 1982), укладений у Канадському інституті українських студій.

У 70-х роках в місті Новий Сад (Югославія) було видано низку перекладних словників, у яких наведено українські й сербсько-хорватські терміни-відповідники з історії (1970), музичного виховання (1970), техніки (1979). У Мюнхені у 1993 році було здійснено фотопередрук видання 1928 р. "Російсько-українського словника військової термінології" авторства С. та О.Якубських.

Інтенсивні зв'язки ділових, наукових, культурних, церковних кіл України й Польщі зумовили появу серед видань Познані, Варшави у 1995 р. двомовних перекладних, тлумачно-перекладних словників бізнесової, церковної термінології.

Активізація праці по створенню словників в Україні протягом першого десятиріччя незалежності, творчі зв'язки з науковими осередками діаспори свідчать, що українська термінологічна лексикографія активно і плідно розвивається, вдосконалюються методологічні засади термінографічної роботи, розширюється коло лексикографічно опрацьованих галузей знань. Незважаючи на труднощі й суперечності розвитку упродовж другої половини ХХ століття, термінологічна лексикографія прагне до очищення української мови від невластивих їй елементів і відновлення її питомих рис, виступає потужним чинником формування та утвердження української фахової мови.

Українська мова є ферментом пізнання та самопізнання, творення й самотворення, мислення і почуттів українців. Вона не віддільна від їх буття, свідомості, характеру, долі української людини, нації, культури, держави, мірою її духовності, гуманізму й патріотизму.

Попри те, що Україна близько 700 років була розчленована між різними державами, які вперто викорінювали мову її автохтонного населення, однак, як зазначає відомий мовознавець І. Ющук, українською

мовою в Україні й поза нею розмовляє близько 45 мільйонів осіб, вона має всі шанси стати однією із світових мов. Потрібні лише наша воля, наполеглива праця і сприятливі політичні умови. Особливо цілеспрямована й ефективна підтримка з боку державних чинників, правильна мовна політика, яка б повернула денаціоналізовану частину українського народу до рідної мови, а національним меншинам дала змогу зберегти свої мови й водночас оволодіти державною мовою в повному обсязі. Мовою єднання, консолідації суспільства на українській землі, а отже, й мовою соціального прогресу може бути тільки українська хоч би тому, що це мова цієї землі і мова більшості її населення.

Сьогодні потрібно більш активно долучити до напрацювань вчених діаспори не лише фахівців, а й вчителів, студентів, широку громадськість. Необхідно видавати неопубліковані праці діаспорних вчених з українського мовознавства, включати їх до вивчення в школі, вищих навчальних закладах як з точки зору інформаційної новизни, так і формування української нації, її консолідації.

Список використаних джерел та літератури:

1. Василь Чапленко. Українська літературна мова і її виникнення й розвиток (XVII ст. — 1917 р.). — Нью-Йорк, 1955.
2. Віра і культура. — 1962. — № 7.
3. Горбач О. Життєписно-бібліографічний нарис. — Львів: НТШ, 1995.
4. Господин Андрей. Академік Степан Смаль-Стоцький. — Вінніпег (Канада): Накладом Читальні “Просвіти” у Вінніпегу, 1989.
5. Гриценко П. Професор Олекса Горбач і його видання пам’яток української мови // Пам’ятки України: історія та культура. — 2001. — № 1-2.
6. Гриценко П.Ю. Професор Юрій Шевельов (Штрихи до портрета видатного мовознавця) // Київська старовина. — 1998. — № 6.
6. Закревська Я. Гуцульські говірки в діалектологічному доробку Олекси Горбача // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження // Відп. ред. Я.Закревська. — Львів, 2000.
7. Збірник на пошану Зенона Кузеля. Праці філол. та іст.-філос. Секцій. За ред. В.Янєва. — Париж-Нью-Йорк-Мюнхен-Торонто-Сідней, 1962.
8. Збірник пам’яті Івана Зілинського. 1879-1952) / Ред. Ю.Шевельов. — Нью-Йорк: НТШ, 1994. — 584 с.
9. Кисілівський К. Іван Зілинський. — Вінніпег, 1962. — 48 с.; його ж. Іван Панькевич. — Вінніпег, 1958.
10. Ковалів П. Василь Сімович. — Вінніпег: Накл. т-ва “Просвіта” у Форт Вільямі, 1953.
11. Кононенко П., Кононенко Т. Феномен української мови. Генеза, проблеми, перспективи. Історична місія. — К.: Наук.-вид. центр “Наша культура і наука”, 1999.
12. Микульчик Р. Термінологія в працях Олекси Горбача // Вісник Нац. ун-ту “Львів. політехн.”. — 2003. — № 490.
13. Мова в системі українознавства: Дидактичний матеріал для слухачів курсів підвищення кваліфікації працівників галузі освіти / Укл. А.Ю.Пономаренко, П.П.Кононенко, С.Я.Єрмоленко, С.В.Костянтинова, С.А.Яременко. — К.: Міленіум, 2005. — 142 с.
14. Німчук В.В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови // Мовознавство. — 1997. — № 6. — С.3-14; 1998. — № 1.
15. Огієнко І. Історія української літературної мови. — К.: Наша культура і наука, 2004..
16. Одарченко П. Видатні українські діячі. Статті, нарис. — К.: Смолоскип, 1999.
17. Сімович В. Огляд лінгвістичних праць української еміграції // Сімович В. Українське мовознавство. Розвідки і статті. / Упоряд. Ю.Шевельов. — Оттава, 1984.
18. Тимошик М.С. Іван Огієнко (митрополит Іларіон) в обороні української мови // Огієнко І. Історія української мови. — К.: Наша культура і наука, 2004. — С. 8–63.
19. Яр Славутич. Творець української науки в Канаді. — Вінніпег (Канада), 1971.

Стаття надійшла до редакції 17.05.2007р.

Ирина Краснодемская

Исследование учеными украинской диаспоры проблем украинского языкознания.

Аннотация. Автор в своей статье анализирует научное наследие ученых украинской диаспоры по проблемам украинского языкознания. Основное внимание обращается на их многосторонний и содержательный труд в таких областях, как история украинского языка, лексикология, диалектология, создание украинских словарей.

Ключевые слова: украиноведение, украинский язык, языкознание, украинская диаспора, украинская терминология, лексика, словари.

Examination of the problems of the ukrainian linguistics by the scientists of the ukrainian diaspora

Annotation: The author in her article examines the work of the diaspora scientists in the ukrainian linguistics. Main attention is paid on their polyhedral and pithy work in such branches as history of ukrainian language, lexicology, dialectology, creating of ukrainian dictionaries.

Key words: Ukrainian study, ukrainian language, linguistics, ukrainian diaspora, ukrainian terminology, lexica, dictionaries.

УДК 821.161

Валентина Лазарєва

Ідейно-художні спрямування ранніх творів П.Куліша

Анотація: У пропонованій статті розглядаються ідейно-художні пошуки П. Куліша в осмисленні історичних долі України й українського народу в його ранніх творах.

Письменник був серед небагатьох дослідників на рубежі XIX ст., які знаходились у постійному пошуку відповідей на самі болючі питання своєї епохи, питання людського буття, насамперед "Хто ми, чийх батьків діти?"

Ключові слова: Народний дух, духовність, ідея, Україна, український народ.

Проблема історичних долі країни, нації, народу в усі часи й для всіх видів творчості була провідною. Історично так склалося, що для українців проблема пізнання в усьому її обсязі й глибині постала тільки з набуттям незалежності, побудовою власної держави. Особлива роль в цьому напрямі належить українській художній словесності, яка тривалий час уособлювала собою політичну трибуну, науку і світогляд. Серед інших, у XIX ст. духовними провідниками нації були Т.Шевченко, М.Костомаров, М.Драгоманов, І.Франко та багато інших.

Пантелеймон Куліш був серед цих письменників, які мали усвідомлене почуття відповідальності за долю нації, перебували в пошуку шляхів виходу з колоніального рабства та знаходили їх. За визначенням В.Погребенника "П.Куліш впродовж піввіку (іще молодим адептом романтичного руху) поставив ув осереддя думок і замірів Україну в її історії, етнографії, словесності народу насамперед... Письменнику належить і честь закладання наукових основ студіювання України в синтезі її історіографії, етнології та культурології..." [8, с. 41].

Певні аспекти творчості П.Куліша у різні часи досліджували Франко І. ("Українські "народовці" і радикали"), Кононенко П. і Кононенко Т. ("Могутній талант"), Жулинський М. ("Із забуття в безсмертя"), Погребенник В. ("Образ України в поезії Пантелеймона Куліша"), Токар Л. ("Духовна спадщина Куліша як джерело українознавства"). Збагатили знання про письменника і вченого наукові читання, присвячені 180-річчю від дня народження – "Творчі та ідейні шукання Пантелеймона Куліша в контексті сьогодення" та інші. Але доробок П.Куліша в розв'язанні питання ідейно-художніх спрямувань його ранніх творів ще чекає свого висвітлення.

У добу романтизму було досить характерним звернення до фольклору, історичних дум і пісень як до важливих історичних джерел. Зміна ідеологічних орієнтирів, прагнення вивчати не історію держав й хронологію правління королів, а історію народу, його "дух" приводило зростання ваги джерел, у котрих відображувалися б особливості життя окремої національної спільноти. Історичні думи і пісні привертати увагу дослідників не тільки тим, що в них картина минулого відображена дуже мальовничо, а й тим, що це, як вважали вони, погляд самого народу, характеристика й оцінка ним своєї історії. Тому І.Срезневський, М.Максимович та інші надавали їм почесне місце поруч інших джерел української історії.

Аналізуючи творчість П.Куліша, ми побачили, що історичне минуле України, народнопоетична творчість, фольклор були для нього не лише фактологічним джерелом, але й чинником натхнення. Через них він прагнув глибше зрозуміти і буття українського народу, і долю України.

Сорокові роки для письменника (до арешту) – це час великих надій та грандіозних творчих планів, серед яких: збирання, вивчення й видання фольклорних матеріалів, історичних джерел, збір матеріалів для написання історії українських прізвищ тощо. У 1843 році виходить його перший історичний роман російською мовою "Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад". У ньому виражена ідея духовної спадкоємності "батьків" й "дітей", яка була міцно пов'язана із проповідованою письменником ще в 1840-х рр. "теорією культурництва". За Кулішем, вина Михайла Чарнишенка не тільки "в зраді давніх українських традицій", на жаль, він не зрозумів різниці у часі, захопившись старим – військовим способом поведінки. Саме це, та непослух батьку й зумовило його трагічну долю. Уже в цьому творі письменник зосереджує увагу на ідеї національно-культурного розвитку, яка у подальшому і визначила всю його

діяльність. П.Куліш прагнув піднести в очах читачів моральну цінність “природного стану” особистості. Очевидно, стимулом до формування цих ідей послужили твори Руссо, з якими П.Куліш був ознайомлений на початку 40-х років.

Якщо у Руссо “природна людина” – абстрактна модель: бо вона не існувала ні в найближчому історичному минулому, а ні в сучасності. То на відміну від француза українські сентименталісти та романтики, робили спроби знайти “природну людину” в житті. Так Г.Квітка-Основ’яненко уявляв її собі як у вільному, так і покріпаченому селянстві. П.Куліш же романтик, у своїй творчості орієнтувався як на “сучасну”, так і на “історичну” “природну людину”, також ідеалізував старовину з патріархальними звичаями. У цьому і проявився відхід від просвітительського раціоналізму, при якому історичне минуле виступало добою блукання розуму. У творі “Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад” минувшина, як доба, протистоїть одноманітній у почуттях сучасності.

На думку П.Куліша, сучасні звичаї сприяють одноманітній поведінці; бо завчені манери нівелюють індивідуальність людини. За П.Кулішем, оригінальний характер розвивається тільки природним шляхом, а це дає особистості вільно та безпосередньо проявляти свої почуття – любов й радість, печаль й гнів тощо. П.Куліш вважав, що природному розвитку індивідуальності сприяло патріархальне середньовіччя. У романі “Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад” самотній характер властивий запорожцю Щербині, сербу Радивую, Чорнишу, полковому судді, Михайлу Чарнышенку, Катерині, Роксанді.

Історичному роману письменника притаманна новаторська риса, яка виявилася у поєднанні вальтерскоттівського історико-етнографічного коментаря з гоголівським протиставленням минулого сучасності, та руссоїстські ідеї. Антиурбаністичні настрої митця пов’язані з протиставленням міста селу й хутору, як скарбниці національної самотності. Автор, на відміну від сентименталістів Руссо та Квітки-Основ’яненка, надавав концепції “природної людини” національне забарвлення, що було в дусі романтичної конкретики. Цим він українізував руссоїстську ідею. А саме, для письменника важлива “природна людина” не сама по собі, а як зображення українського національного характеру.

У подальшій роботі у П.Куліша з’явився задум: подати загальний огляд історії України. Так як його творчість співпала з процесом національного відродження в Україні, ці обставини дали письменнику можливість зрозуміти, що саме потрібно українському народові для їхнього самопізнання. Він писав М.Юзефовичеві у серпні 1843 р.: “У меня родилась такая дерзкая мысль, что я уже не смел и говорить... о ней прежде её осуществления, – мысль выразить жизнь малороссийского народа в эпопее!” [306; 191]. Задуманий твір мав набути форму українських дум: “... думы наши суть отрывки народной эпопеи” [7; с. 191].

Зіставляючи козацький епос із старогрецькими рапсодіями та порівнюючи їх, П.Куліш осмислював історичну долю України й українського народу. Недостатньо було дум про історичних діячів, про одних забули, про інших ще не встигли скласти нові. Знаходилися думи про незнайомих дослідникам Федорів Безридних. А їх, на думку П.Куліша, було дуже складно ввести у контекст поеми задля відображення історичної долі краю. Йому довелося заповнити прогалини думами, які він склав сам. Як пізніше відзначав П.Куліш, зложилася курйозна поема з автентичних дум, власних та його імітацій [3, с. 194]. Не вважаючи на штучність доробку (включенням дум-фальсифікатів із “Запорожской старины” І.Срезневського), П.Куліш зумів відтворити історичні обставини, які відповідали його романтичним уявленням про козацьку епоху.

У думках письменник спирався на джерела. На цей факт він вказує у вступі до поеми “Україна”. П.Куліш згадав усю старовину, що позаписувана в літописах, наводив довгі реєстри імен, запозичав образи з “Слова о полку Ігоревім” і т.д. Час та обставини написання “України” залишаються не цілком з’ясованими. У оповіданні “Жизнь П.Куліша” створення української історії в думах пов’язується із перебуванням П.Куліша влітку 1843 р. у маєтку польського літератора М.Грабовського [6, с. 244]. Критики О.Грушевський [2, с. 405] та В.Гнатюк [1, с. 107], аналізуючи опубліковане листування П.Куліша 1840-х р. та інші джерела, дійшли висновку, що “Україну” було написано весною 1843 р.

У віршованій хроніці “Україна” історична доля України відображається у площині національно-визвольної боротьби українського народу проти завойовників. П.Куліш поетично виклав історію України, подав хронологічний перебіг подій, а саме, з дохристиянських часів, потім за періодами правління гетьманів. Подальший хід української історії П.Куліш зосередив навколо героїчної боротьби українського козацтва із турецько-татарською агресією та польськими загарбниками.

У poemі “Україна” козацтво, за Кулішем, є представником всієї нації, яка захищала його від нападів турків і татар. В “Україні” П.Куліш мав на меті створити українську епопею на зразок “Іліади” та “Одісеї”. Тому посилаючись на історичні думи і пісні він прославляв героїчну боротьбу українського козацтва. Саме український народ, за його визначенням, виступив у всесвітній історії захисником християнства від мусульманської сили. Це була його культурницька місія. Боротьбу українців із поляками П.Куліш пов’язував із насильним введенням в Україні унії, від якої козаки обороняли український народ. П.Куліш показував жорстокість польської шляхти в Україні. Митець відзначав, що такі дії поляків в Україні посилювали ненависть українців до польського панування та підготували подальші події Національно-визвольної війни. Цей твір яскраво виражав антипольське напруження. Для негативної їх характеристики П.Куліш використовував

багато епітетів: “нечестивії ляхи”, “окаянні ляхи”, що було характерною рисою часу, коли національне самовизначення багатьох спільнот відбувалося перед усім через відмежування їх від найближчих сусідів.

Про напружений ідейно-художній пошук молодого дослідника, патріота України, яскраво свідчить ідейна наповненість цього твору. У ньому він серед перших широко застосував такі поняття як “Україна”, “український народ”, які, безсумнівно, мали ідеологічний підтекст. Бо на той час за офіційною термінологією уживали лише поняття – “Малоросія”, “малороси”. У П.Куліша ідейне навантаження вже задеклароване у назві твору: “Україна”. У цьому сенсі слід неодмінно відзначити, що термін “Україна” митець, безперечно, використовував не просто як географічно-просторове означення, а зробив спробу ввести його в текст як політичне ціле, національний організм, як назву держави українського народу. Це він художньо трансформував у своєму творі: “Співають вони про давню Вкраїну”, “Нема в світі благочестивішої землі над нашу Вкраїну” [5, с. 531]. “Якби тобі Бог допоміг древнюю і преславную руськую землю Вкраїну /З під кормиги татарської ослобонити” [5, с. 534]. І хоч П.Куліш не був першим і єдиним, хто вживав терміни “Україна”, “український народ”, зате в цьому він залишився до кінця. У поемі “Україна” П.Куліш показав високодуховний український народ, який у своїх справах завжди покладався на Бога. Письменник також наділяв український народ і іншими духовними вартостями, як постійне прагнення до рівності і вольності. Тому головний лейтмотив історичної долі України і буття українського народу в цьому творі – героїчна національно-визвольна боротьба українського народу за волю. Серед козацьких ватажків, народних героїв, які відстоювали волю та віру українців, П.Куліш відзначав К.Косинського, С.Наливайка, Г.Лободу, Т.Трясину, Я.Острияницю. Інший твір П.Куліша “Книга о ділах народу українського і славного Війська козацького Запорозького”, який тривалий час залишався в слідчий справі письменника по Кирило-Мефодіївському братству, має більш ідейне навантаження, на це вказує і присутність у назві твору – народ український, замість широкоживаного малороса. Цим твором П.Куліш визначив сенс національного буття українського народу. У “Книзі о ділах народу українського і славного Війська козацького Запорозького” митець, посиляючись на історичні думи і пісні, концентрувався навколо трьох великих проблем: боротьби козаків із турецько-татарською навалою, перебування козаків у турецькому полоні та події Хмельниччини. Але головна увагу він фокусував на найбільш героїчній добі козацтва XVI ст., коли вони здобули найбільшу славу у боротьбі із татарами, турками та польськими завойовниками (з 13 розділів – 8 присвячено саме цим подіям). Історія України змальована Кулішем з дохристиянських часів, потім за періодами правління гетьманів.

Письменник визнавав Київську Русь державним утворенням українців, про це він неодноразово наголошував у творі, вказуючи, що Україна ввійшла з Литвою до поляків “як рівний до рівних і вольний до вольних” [4, с. 69].

Ще у передмові до “Книги...” письменник зробив спробу визначити місце українського народу в світовій історії й обґрунтував ідею відмінної від інших народів “долі” українців, як окремого вольового, самоправного суб’єкту світової історії. Він звернув увагу на те, що: “Из всех народов, населяющих землю, ни один не поднял таких отважных и благородных подвигов на пользу христианства, ни один не претерпел столько мучений и всякого рода бедствий за веру и любовь к родине, как народ малороссийский” [4, с. 66].

У “Книзі о ділах народу українського і славного Війська козацького Запорозького” письменник подав історію народу, для цього у поетичний виклад української історії він увів “український народ” як важливу силу історичного розвитку. П.Куліш вважав за необхідне написати саме історію українського народу, що задекларував не тільки у назві твору, а й у його змісті. Митець відстоював ідею окремішності історії українського народу. П.Куліш порівнював минулу героїчну боротьбу українського народу із своїм сучасним життям і приходив до висновку, що сучасне життя “самой лучшей на земле семьи, семьи украинской” [4, с. 66] – злиденне. Він шукав і знаходив причини. Так серед інших, письменник звернув увагу на такі: незнання історії, мови, традицій; занепад духовності – це те, що на його погляд, становило етнонаціональну єдність українців. На думку митця, є серед українців незначна частина, хто живе тою душею, якою жили його предки [4, с. 66].

К тої незначної частині українців, на наш погляд, П.Куліш відносив і себе. Він побачив, яка величезна робота перед ним, щоб, нарешті, повернути українцям все втрачене: державу, історію, мову, традиції і духовність. Письменник мусив повернути втрачене, щоби Україна, нарешті, ожила, “почувствовав” свої “нравственные силы” та оновилася для майбутнього. Таким чином, у “Книзі...”

П.Куліш виступив провісником ідеї національного відродження України.. Посилаючись на історичні думи і пісні, письменник прославляв героїчну боротьбу українського козацтва з турками й татарами. Козаки обороняли українців і від насильницького введення унії в Україні. Жорстокість польської шляхти, його глумливість над православними українцями посилювала ненависть корінного народу до нього. Цей твір теж має антипольське напруження.

Історія українського народу в цьому творі, це героїчна боротьба за його волю й рівність з іншими народами. Він писав: “Ніхто волі у народі не задушить, ніякеє лихо в серці козацьким одваги не потушить!” [4, с. 78]. П.Куліш показав високодуховний, поетичний народ.

Описуючи жорстокі страти цих героїв, письменник помічав, що пам'ять про них зберегли бандуристи й кобзарі, які "...пісні тоді на утіху і на жаль людям про гетьм[ана] Наливайка складали, великі діла його вихваляли, люту його смерть оплакали, народу в душу вічну вражду на поляків клали" [4, с. 76].

У "Книги...", в порівнянні з "Україною", яскравіше відображені історичні пошуки та становлення історичних поглядів П.Куліша в сорокові роки. У цьому творі письменник виразніше провів ідею Промислу Божого, як чинника історії. Вона була також однією з провідних у викладі "Книги биття українського народу". У її концепції історія – це накреслений Богом шлях людства до спасіння. У "Книзі..." П.Куліш будував концепцію історичного розвитку і справедливого суспільства на підвалинах Біблії, саме такою вона була і у кирило-мефодіївських братчиків. Твір наповнений цитатами із Священного Письма і роздумами автора. Так, зустрічаємо такі вирази письменника, як "видно Бог покарав їх (київських князів) і всю Україну за междоусобною враждою і несогласієм; а кого Бог хоче покарати, то прежде розум одніме" [4, с. 67] та ін. На думку письменника, виникнення народу означає, що у певний історичний час й на певному терені з волі Провидіння спершу формується дух конкретного народу та його культура. Тому у юності, сприйнявши ідею Й.Гердера про цінність національної самобутності і неповторності історичного шляху кожного народу, П.Куліш дотримувався думки про існування універсальних законів розвитку природи і суспільства.

При написанні "Книги о ділах народу українського і славного Війська козацького Запорозького" П.Куліш перейняв стиль "Книги биття українського народу" М.Костомарова, цей факт, по-перше, підкреслює, що книга була народна, а саме для народу, по-друге, що українцям була притаманна високодуховність.

У цьому творі письменник висловив надію, що прийде час національного відродження, Україна відчує у собі духовний підйом сил та оновиться. В "Книзі о ділах народу українського і славного Війська козацького Запорозького" П.Куліша є перше обґрунтування ідеї національного відродження України.

Але лише у "Повести об украинском народе", яка була написана в дусі романтичної ідеалізації минувшини і надрукована в дитячому журналі "Звёздочка" в 1846 році, письменник реалізував свій намір: поставив простий народ з його інтересами й прагненнями в центрі історичного процесу. У цьому творі для дітей П.Куліш порушував, хоч і обережно, думки про тяжкий стан українського народу та про можливість існування самостійної, незалежної від імперії України.

П.Куліш знаходився біля витоків національного відродження, тому велике значення надавав розповсюдженню серед українців знань про їх історію, це слугувало поширенню самосвідомості серед українців. Письменник своїми творами допомагав їм відчувати себе іншими, гордитися своїм минулим і пам'ятати, що український народ раніш вже жив у вільній державі Україна.

Ранні твори П.Куліша слугуватимуть важливим джерелом для вивчення історичних й громадських поглядів П.Куліша на долю України і буття українського народу. Уже в цих творах їм започатковано розробку української національної ідеї, відмежовування українців, їх історії від найближчих сусідів, осмислюється духовна унікальність українського народу. Письменником подано картину історичного минулого долі України і буття українського народу, опираючись на історичні думи і пісні та історичну концепцію "Історії Русів". Ідеалізовані Кулішем поняття про українську минувшину, християнське розуміння їм історії, де у центрі поставлено народ як суб'єкт світової історії та ідея національного відродження України зближувало ранні твори письменника із "Книгою биття українського народу".

У своїх творах П.Куліш показав, що за часів Київської Русі була доля в Україні та буття українського народу, але із-за чвар князів усе загинуло. Та долю, за Кулішем, можна здобути, для цього він пропонував моральне самовдосконалення й духовне очищення в поєднанні з національно-культурним розвитком.

За Кулішем, християнська віра була серед інших чинників збереження почуття спільності, духу єдності, колективності. Вже в ранніх творах письменник зосереджував увагу на духовно-психологічній атмосфері, притаманній лише українському народу.

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Гнатюк В. Польський літератор М.Грабовський і його приятелювання з П.О.Кулішем // Зб. історично-філолог. відділу УАН. – 1929. – Кн. 23.
- 2.Грушевський О. Поетична творчість П.Куліша // Літературно-науковий вісник. – 1909..
- 3.Зеров М. Куліш: „Михайло Чарнишенко” та „Україна” // Історико-літературні праці. – Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2.
- 4.Куліш П. Книга о ділах народу українського і славного Війська козацького Запорозького // Кирило-Мефодіївське товариство (Опис документів П.О.Куліша, вилучених у Г.Андрузького. Київ, 1843). / Наук. ред.. І.Л.Бутич, Ф.П.Шевченко. Твори: В 3 т. – К., 1990. – Т.2.
- 5.Куліш П. Україна. Од початку Вкраїни до батька Хмельницького // Твори: В 6 т. – Львів, 1908. – Т. I.
- 6.Куліш П.О. Жизнь Кулиша // Твори: В 2 т. – К.: Наук. думка, 1998. – Т. I.
- 7.Письма П.А.Кулиша к М.В. Юзефовичу // Киев. старина. – 1899. – № 2.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2007р.

Валентина Лазарева

Идейно-художественное направление ранних произведений П.Кулиша

Аннотация: В предложенной статье рассматриваются идейно-художественные поиски П.Кулиша в осмыслении исторических судьбы Украины и украинского народа в ранних его произведениях. Писатель был среди немногих исследователей на рубеже XIX в., которые находились в постоянном поиске ответов на самые болезненные вопросы своей эпохи, вопросы человеческого бытия, прежде всего "Кто мы, чьих родителей дети?"

Ключевые слова: народный дух, духовность, концепт Украины, украинский народ, национальная идея.

Valentina Lazareva

Ideological direction of P.Kulish earlier works

Annotation. The article dedicate P.Kulish earlier works and his searches of the appropriate form of expression of national idea, his vision of historical destiny of Ukraine and Ukrainian folk. The writer was one of XIX century researchers dedicated his life to search the answers for the most painful challenges of the epoch and first of all the "Who are we and whose ancestors?"

Key-words: National spirit, spirituals, concept of Ukraine, Ukrainian folk, national idea.

УДК 811.161.2'373.7

Ангеліна Пономаренко

Структурні моделі фразеологізмів та аугментативних компонентів

Анотація: Статтю присвячено дослідженню та опису структурних моделей фразеологізмів з демінутивним та аугментативним компонентом.

Ключові слова: Модель, фразеологічна одиниця, демінутивний компонент, аугментативний компонент.

Сама природа фразеологізмів, своєрідне фразеологічне значення, що утворилося в результаті метафоризації вільного словосполучення, зумовлюють труднощі у визначенні семантико-граматичних розрядів стійких зворотів. Як зазначає О.І. Молотков, переосмислення словосполучення у фразеологізм – це не просто процес десемантизації слів, що становлять словосполучку, а утворення із того чи іншого словосполучення особливої одиниці мови з її особливими властивостями [9,с. 9]. На властивості стійких зворотів, на думку В.П. Жукова, суттєво впливає характер семантичної деактуалізації компонентів фразеологізму, під впливом якої у свою чергу відбувається морфологічна і словотворча переорієнтація [5,с.203]. Своєрідність морфологічних властивостей багатьох фразеологізмів безпосередньо залежить від дії оцінного фактора: наприклад, з посиленням оцінного значення відповідно послаблюється категоріальне значення адвербіальності, і навпаки.

У лінгвістиці існують різні погляди на визначення семантико-граматичних категорій ФО. М.М. Шанський вважає, що фразеологізми еквівалентні граматичним розрядам слів [10,с. 63]. Деякі мовознавці класифікують категоріальні розряди ФО за формально-граматичними ознаками їх стрижневого компонента (В.Т. Бондаренко та ін.), а інші розрізняють належність того чи іншого фразеологізму до відповідного семантико-граматичного розряду на підставі співвіднесення його значення зі значенням слів певної частини мови [5, с.30-32]. Услід за М.Ф. Алефіренком семантико-граматичні розряди на фразеологічному рівні розглядаємо як сукупність гомогенних ФО, об'єднаних однотипними взаємодіючими смисловими елементами різних структурних рівнів [1,с. 46].

Лінгвісти [1; 3; 8 та ін.] групують фразеологізми у такі умовні семантико-граматичні розряди: субстантивні; ад'єктивні; дієслівні; адвербіальні; інтер'єктивні. Але кількість і межі класифікаційних розрядів, критерії їх виділення ще лишаються предметом наукових дискусій.

Зауваження про ФО з демінутивним та аугментативним компонентом (ФО з ДК та АК) у працях вітчизняних і зарубіжних лінгвістів (М.Ф. Алефіренка, М.Т. Демського, Л.Г. Скрипник, В.А. Чабаненка, Г.М. Удовиченка, Л.Г. Авксентьева, В.Д. Ужченка, В.В. Виноградова, В.М. Телії, М.М. Шанського, В.І. Шаховського та ін.) загальні і здебільшого принагідні. В українському мовознавстві фразеологізми такого

типу не були об'єктом системного дослідження, хоча фактично у більшості праць, присвячених вивченню українських фразеологізмів, використовуються як яскравий ілюстративний матеріал. Це зумовлено їх продуктивністю, високою частотністю контекстного функціонування, семантичною і структурно-граматичною різноманітністю, значним конотативним потенціалом. Цим визначається актуальність і необхідність вивчення вказаної фразеологічної мікросистеми сучасної української мови.

Мета нашого дослідження – за допомогою методу моделювання в сукупності зі статистичним методом виділити основні структурно-фразеологічні моделі фразеологізмів з демінутивним та аугментативним компонентом, визначити їх продуктивність для кожного семантико-граматичного розряду.

За розрядами ми розподілили такі ФО з ДК та АК, які виражають цілісне фразеологічне значення, зі структурного, змістового та інформативного погляду не є реченнями і в контексті виступають у функції одного члена речення. Також матеріалом для класифікації стали фразеологізми з ДК та АК з формальною структурою речення, у яких відбулася редукція синтаксичних відношень між лексичними компонентами. У межах кожного структурно-семантичного розряду виділено найпродуктивніші структурні моделі ФО з ДК та АК.

З погляду семантики структурно-семантичною моделлю вважають “ряд фразеологічних варіантів, що відрізняються часовою та просторовою характеристиками, але об'єднані спільним значенням, синтаксичною структурою (що може мати імпліцитні або експліцитні варіанти) та варіюванням компонентів у межах тематично однорідної групи лексики” [4, с. 6]; “фразеосхему, що лежить в основі варіантного ряду ФО, які мають спільне значення, відносно цілісну структуру та достатньо тотожну форму” [4, с. 10]; “структурно-семантичний інваріант стійких сполучень, що схематично відбиває відносну стабільність їх форми й семантики” [7, с. 53]. На думку Я.А. Барана, фразеологізмам не притаманна модельованість як поєднання типової структури з типовим значенням.

Модельованість притаманна вільним словосполученням і реченням, а фразеологізми є одиничними, а не серійними утвореннями, які не характеризуються закономірністю і регулярністю утворення. Це стосується й деривації у сфері фразеології. Неможливість творення фразеологізмів за моделями мотивується й відсутністю стандартних будівельних одиниць, з яких утворюються фразеологізми: фразеотвірної моделі й фразеотвірного компонента. Вони не існують до утворення фразеологізму, а виявляються після його виникнення. В основі будови фразеологізму лежить певна структурно-граматична модель, яка є або була в мові, але це лише статична, замкнута форма існування фразеологізму, форма його буття. Така модель не має ні твірної властивості, ні типового значення [2, с. 26].

З погляду синтаксичної будови “під структурною фразеологічною моделлю розуміють тип синтаксичних конструкцій, за яким утворюється ряд стійких сполучень” [7, с. 51]. У дослідженні ФО з ДК та АК орієнтуємося на це визначення моделі.

Аналіз картотеки ФО з ДК та АК, укладеної нами на основі суцільної вибірки з основних українських фразеологічних та тлумачних словників, показав, що серед них найбільш поширені дієслівні (56,6%) та адвербіальні (16%) фразеологізми, менша частка припадає на ад'єктивні (13%) та субстантивні (11,2%) стійкі звороти, зовсім рідко трапляються інтер'єктивні ФО (3,2%). Розглянемо кожен із цих розрядів детальніше.

Субстантивні ФО з демінутивним та аугментативним компонентом об'єднує наявність у їхньому змісті категоріального значення предметності, яке виражається через сукупність таких узагальнених значень, як значення особи, неособи, власне предмета й абстрактного значення у поєднанні з граматичними значеннями роду, числа та відмінка [3, с. 59].

Субстантивні ФО з ДК та АК – назви особи – можуть об'єднуватися в синонімічні ряди, члени яких по-своєму розкривають певне поняття чи судження. Фразеологізми із семантикою особи є найбільш кількісною групою у межах субстантивних ФО. Вони називають особу і вказують: а) на її соціальне становище (*маленька людина* (СУМ. – Т.4. – С. 567), *хлопчик на побігеньках* (Ол. Сид. 1971. – С. 165)); б) на стосунки з колективом (*дівчачий хвостик* (Ужч. – С. 246), *старій кобилі подружка* (Ужч. – С. 224)); в) на її родинні стосунки (*мамин мізинчик* (ФСУМ. – Кн. 1. – С. 491), *десята вода (шкурка) на киселі* (Ол. Сид. 1971. – С. 41)); г) на фізичні особливості людини (*тернові очі (очиці, оченята)* (СУМ. – Т. 10. – С. 93), *борідка лопаточкою* (СУМ. – Т. 4. – С. 546)); г) на психічні особливості особи, її вдачу (*іржи-коник* (Ужч. – С. 226), *кручене телятко* (Ужч. – С. 244), *палка голова (голівка)* (СУМ. – Т. 6. – С. 31)).

ФО з ДК та АК із семантикою власне предмета позначають: а) різні предмети матеріальної культури (*заморська диковинка* (Уд.1. – С. 202), *золотий обушок* (Ужч., Ужч. – С. 130), *козяча (козина) ніжка* (ФСУМ. – Кн. 2. – С. 551)); б) спиртні напої (*молоко з-під скаженої корівки* (Ужч., Ужч. – С. 113), *пороссяча водичка* (Ужч. – С. 210), *адамові слізки* (ФСУМ. – Кн. 2. – С. 831)).

ФО з абстрактною семантикою моделюють фізичні та психічні властивості людини, а також наслідки її матеріальної та розумової діяльності: *живинка в ділі* (Ол. Сид. 1971. – С. 49), *золота серединка* (СУІ. – С. 147), *казка про білого (солом'яного, рябого) бичка* (ФСУМ. – Кн. 1. – С. 361), *камінець (камінчик) у город* (ФСУМ. – Кн. 1. – С. 363), *красне слівце* (Ужч., Ужч. – С. 190), *страшне (останнє) судище* (СУМ. – Т. 9. – С. 826) тощо.

Найпродуктивніші моделі субстантивних ФО з демінутивним та аугментативним компонентом:

- “прикметник + іменник-ДК (іменник-АК)”: *адамові реберця (адамове реберце)* (ФСУМ. – Кн. 2. – С. 734); *блудлива овечка* (ФСУМ. – Кн. 2. – С. 577); *кирпата свашка* (ФСУМ. – Кн. 2. – С. 780); *страшне (останнє) судище* (СУМ. – Т. 9. – С. 826). Ця модель найуживаніша серед субстантивних ФО з ДК та АК;
- “іменник-ДК (іменник) + прийменник + іменник (іменник-ДК) у непрямому відмінку”: *камінець (камінчик) у город* (ФСУМ. – Кн. 1. – С. 363); *лопатки в горосі* (Уд.1. – С. 287); *скринька з секретом* (ФСУМ. – Кн. 2. – С. 820); *живинка в ділі* (Ол. Сид. 1971. – С. 49); *людина з живчиком* (Ол. Сид. 1971. – С. 80).

Менш продуктивні: “іменник (іменник-ДК) + іменник (іменник-ДК)”: *дятлик-стукун* (Ужч. – С. 214); *лисичка-сестричка* (Ол. Сид. 1971. – С. 78); *паличка-стукалочка* (Ол. Сид. 1971. – С. 108); *правда-матінка* (Ол. Сид. 1971. – С. 122); “іменник + іменник-ДК у Р.в.”: *іскри (іскорки, виблиски) розуму* (Ол. Сид. 1971. – С. 68); *пестунчик фортуни* (ФСУМ. – Кн. 2. – С. 625) тощо.

Серед субстантивних ФО з ДК та АК зафіксовано конструкції, які складаються з іменників, поєднаних сурядним зв'язком: *ріжки та ніжки (самі кісточки)* (Ол. Сид. 1971. – С. 129) і под.

Ад'єктивним ФО притаманне категоріальне значення атрибутивності, здатність виражати статичну ознаку предмета чи особи [4, 59]. Серед ад'єктивних ФО з ДК та АК є одиниці, семантико-граматичне значення яких залежить від категоріальних ознак стрижневого компонента (*тугенький на вухо* (ФСУМ. – Кн. 2. – С. 902), *важке як каменюка* (Гур. – С. 26), *гарна як печеричка* (ССНП. – С. 115) і под.) та значення яких не формується під впливом категоріальної належності граматично головного слова (*горобцю по кісточки* (Ужч. – С. 212), *гвинтика не вистачає* (Гр. – С. 132), *з оленкою в голові* (Ужч. – С. 233), *з гедзиком* (ФСУМ. – Кн. 1. – С. 171)).

До найпродуктивніших моделей ад'єктивних фразеологізмів з демінутивними та аугментативними компонентами належать:

- “прикметник + компаратив”: *важке як каменюка* (Гур. – С. 26); *гарна як печеричка* (ССНП. – С. 115); *дрібний як вісик* (ССНП. – С. 23); *довгий як вужище* (ССНП. – С. 33); *стара як котюга* (Гур. – С. 194);
- “прийменник + іменник-ДК”: *без возника* (ФСУМ. – Кн. 1. – С. 140), *з вітерцем* (ФСУМ. – Кн. 1. – С. 132); *з перцем (перчиком)* (Ужч., Ужч. – С. 143).

Не відзначаються продуктивністю “прикметник + іменник-ДК (іменник-АК)”: *лисячі вушка* (Ужч. – С. 210); *чистісінької води* (ФСУМ. – Кн. 1. – С. 141); “прикметник-ДК, та+ прикметник-ДК”: *маленьке, та важненьке* (Гур. – С. 121); *маленький, та сміливенький* (Ол. Сид. 1971. – С. 81).

Дієслівні ФО об'єднуються узагальненою семантикою процесуальної ознаки і мають граматичні категорії виду, стану, часу, способу, особи, числа, а в минулому часі – і роду [4, 53]. Дієслівні ФО з ДК та АК є найчисленнішою групою. Вони мають виразне емоційне забарвлення і вживаються для позначення різноманітних дій, переважно пов'язаних зі сферою суспільного життя, із взаєминами людей, а також для позначення психічного стану осіб, яких вони стосуються.

Найпродуктивнішою моделлю дієслівних ФО аналізованого типу є “дієслово + іменник-ДК (іменник-АК) у непрямому відмінку з прийменником або без нього”: *блиснути очима* (ФСУМ. – Кн. 1. – С. 35); *викидати / викинути коника (коники)* (ФСУМ. – Кн. 1. – С. 90); *витурити в шияку* (СУМ. – Т. 11. – С. 468); *відкидати ратички* (ФСУМ. – Кн. 1. – С. 121). Рідше зустрічаються фразеологізми конструкцій “дієслово + прикметник-ДК з прийменником або без нього” (*выводити / вивести на сухеньке* (Ол. Сид. 1971. – С. 23)), “дієслово+ і+ іменник-ДК + дієслово” (*жити і Бога (долю, доленьку) хвалити* (ФСУМ. – Кн. 1. – С. 294)) і т. ін.

Адвербіальним ФО властива прислівникова семантика – ознака ознаки, якісна характеристика дії, у морфологічному плані – незмінюваність форми, щодо синтаксичної ролі – функція різних обставин у реченні. У результаті аналізу взаємодії лексичних значень слів-компонентів у складі адвербіальної ФО з її загальним значенням встановлено, що в адвербіальних фразеологізмів, як і у ФО взагалі, “мікроелементи” глобального смислу ФО криються в самій природі цих компонентів і можливостях їх сполучуваності [6, с. 12]. Структурно-семантичний аналіз адвербіальних фразеологізмів з ДК та АК дає змогу зробити висновок, що не всі компоненти фразеологізмів відіграють однакову роль при формуванні загального значення ФО. Найбільше семантичне навантаження припадає на компоненти ФО, виражені прикметниками, займенниками, іменниками: *з холодком* (ФСУМ. – Кн. 2. – С. 933); *на всьому готовенькому* (ФСУМ. – Кн. 1. – С. 193); *на*

задніх лапках (Петл. – С. 34). Характеризуючись структурною неоднорідністю, усі адвербіальні фразеологізми з ДК та АК мають спільну морфологічну властивість – їх компоненти, які повністю чи частково втратили буквальне значення, відзначаються постійністю граматичних форм, що забезпечує високу стійкість цих мовних утворень.

Застосування методу моделювання дало змогу встановити, що синтаксична схема адвербіальних ФО з ДК та АК впливає на формування цілісного адвербіального значення. Серед найпродуктивніших моделей адвербіальних ФО з ДК та АК: “прийменник + прикметник + іменник-ДК у непрямому відмінку” (на макове зернятко (ФСУМ. – Кн. 1. – С. 333); по Марусин поясочок (СУМ. – Т. 7. – С. 497)), “прийменник + іменник-ДК (іменник-АК)” (до волосинки (ФСУМ. – Кн. 1. – С. 144)). У досліджуваному масиві ФО рідко трапляються одиниці конструкцій “прикметник + іменник-ДК (іменник-АК)”, “іменник-ДК+ та (і)+ іменник-ДК” і т. ін.

Інтер’єктивним ФО з ДК та АК притаманна вигукова семантика, яка виявляється у вираженні емоцій, ставлення до кого-небудь або чого-небудь, схвалення або заперечення тощо. Номінативний аспект значення вигуківих ФО зводиться до мінімуму, а конотативний відіграє першорядну роль. Спираючись на відомі класифікації, услід за Н.М. Пасік [5, 160] аналізовані ФО-інтер’єктиви з ДК та АК умовно поділимо на три семантичні групи:

- 1) вигуківі ФО, що виражають різні емоції: [ой (ох)] матінко [ж] моя [рідна (ріднесенька)] (Ужч., Ужч. – С. 106); батечку мій (ФСУМ. – Кн. 1. – С. 18); ось воно якечки (ФСУМ. – Кн. 2. – С. 978);
- 2) вигуківі ФО, що виражають привітання, побажання, благословення: красно (красенько) дякую (Ол. Сид. 1971. – С. 75); здоровенький був (ФСУМ. – Кн. 1. – С. 331);
- 3) вигуківі ФО із загальним значенням прокляття: бодай чортяки вхопили (ФСУМ. – Кн. 2. – С. 952); чортяка вас забирай (ФСУМ. – Кн. 2. – С. 952); щоб тебе качка [ніжкою] копнула (брикнула і т. ін.) (ФСУМ. – Кн. 1. – С. 366).

Досліджувані вигуківі ФО з ДК та АК відзначаються великою структурною розмаїтістю. Тут і фразеологізми, побудовані за моделями підрядних словосполучень (батечку мій (ФСУМ. – Кн. 1. – С. 18); бідна голівонька (голова) (ФСУМ. – Кн. 1. – С. 180)), нечленованих конструкцій: ось воно якечки (ФСУМ. – Кн. 2. – С. 978), одиниці зі структурою членованих речень: двоскладного (нехай земля буде пухкенькою (легка) (ФСУМ. – Кн. 1. – С. 333); бодай чортяки вхопили (ФСУМ. – Кн. 2. – С. 952)), односкладного (хай (нехай) легенько гикнеться (ФСУМ. – Кн. 1. – С. 171)).

Сутність викладеного дає підстави твердити, що фразеологізм – це віртуальний знак мови на зразок словосполучення чи речення з повним або частковим переосмисленням компонентів, призначення якого – виконання номінативно-експресивної функції. У результаті структурно-граматичного аналізу ФО з демінутивними та аугментативними компонентами можна зробити висновок, що досліджувані фразеологізми відзначаються різноманітністю формально-синтаксичної будови. Основна маса ФО з ДК та АК утворена за моделями підрядних словосполучень, сполучень слів, які не перебувають між собою у синтаксичних зв’язках, простих двоскладних поширених та односкладних безособових речень. Менш продуктивними є моделі сурядних словосполучень, простих двоскладних непоширених та неповних речень. Формально-синтаксична структура ФО з ДК та АК сприяє реалізації образної номінативної або комунікативної функції, у деяких фразеологізмів комунікативна функція елімінується і вони використовуються як одиниці номінації.

Гр.	–	Грица Т.Г. Матеріали до Фразеологічного словника Гуляйпільського району Запорізької області // Грица Т.Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької області: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський держ. ун-т. – Х., 1996. – 182 с.
Гур.	–	Гурин І. Образне слово. Постійні народні порівняння. – К.: Дніпро, 1974. – 238 с.
Ол.,
(1971)	Сид.	– Олійник І.С., Сидоренко М.М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник. – К.: Радянська школа, 1971. – 350 с.
Петл.	–	Петленко Л.П. Українська фразеологія: Морально-психологічний аспект характеристики людини: Навчально-методичний посібник. – Суми: Ред.-вид. відділ СДПІ, 1999. – 56 с.
СУІ	–	Словник українських ідіом / Укл. Г.М. Удовиченко. – К.: Радянський письменник, 1968. – 463 с.
СУМ	–	Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
Уд. 1 (2)	–	Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови: В 2 т. – К.: Вища школа, 1984.

- Ужч.** – Ужченко Д.В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський державний педагогічний університет. – Харків, 2000. – 248 с.
- Ужч., Ужч.** Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови. – К.: Освіта, 1998. – 224 с.
- ФСУМ** – Фразеологічний словник української мови: У 2 кн. / Укл. В.М. Білоноженко та ін. – К., 1999.
- ССНП** – Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. – Х.: Основа, 1993. – 176 с.

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. – Х.: Вища школа, -1987.
- 2.Баран Я.А. Фразеологія у системі мови: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.15. – К., 1999.
- 3.Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – К.: Наукова думка, 1989. .
- 4.Грица Т.Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької області: Автореф. дис. ... канд. філол. наук (10.02.01) / Харківський держ. ун-т. – Х., 1996.
- 5.Жуков В.П. Русская фразеология: Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1986.
- 6.Конопленко Е.Г. Адвербиальные фразеологические единицы современного украинского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. – К., 1985.
- 7.Мокиенко В.М. Славянская фразеология: Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1989.
- 8.Пасік Н.М. Власні назви в українській фразеології та пареміології: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. – Ніжин, 2000.
- 9.Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А.И. Молоткова. – М., 1968.
- 10.Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – М.: Высшая школа, 1985.

Стаття надійшла до редакції 21.05.2007р.

Ангелина Пономаренко

Структурные модели фразеологизмов с деменутивным и аугментативным компонентом

Аннотация: Статья посвящена исследованию и описанию структурных моделей украинских фразеологических единиц с деменутивным и аугментативным компонентом.

Ключевые слова: Модель, фразеологическая единица, деменутивный компонент, аугментативный компонент.

Angelina Ponomarenko

Structural models of phraseological units with the diminutive and augmentative components

Annotation: The article is dedicated to the investigation and description of structural models of Ukrainian phraseological units with the diminutive and augmentative components.

Key words: Model, phraseological unit, diminutive component, augmentative component.

УДК 930(477)

Анна Санченко

Українська мова – чинник самоідентифікації українського народу як нації

Анотація: У статті акцентується увага на українській мові як основі українознавства. Автор відтворює еволюцію становлення української мови, а також існування суперечностей стосовно статусу російської мови в сучасній Україні.

Ключові слова: Українознавство, українська мова, мовна проблема, русифікація, мовна політика, українська нація, Україна, незалежність.

Людська цивілізація існує не в загальних та універсальних, а в конкретних національних проявах; кожен культурний прояв має бути неповторним, але ця неповторність полягає у своєрідності національної

спільності й національної мови. Ми пов'язуємо це, насамперед, з Україною і українознавством. Україна й українознавство є органічними частками вселюдства (планети Земля, всесвітньої цивілізації і культури), тому і українознавство постає важливим складником знань про всесвітнє людське суспільство через призму феномену українства.

Поняття Україна охоплює: етнонацію; територію, яку заселяв український етнос в минулому та заселяє українська нація (народ) нині; природу, відповідну територію з її земними, водними, повітряними ресурсами, особливостями екології; мову як універсальний феномен буття і свідомості етнонації; суспільство її державу в їх генезисі; матеріальну й духовну культуру (релігію, філософію, мистецтво, освіту, науку, валеологію, право, військо, міжнародні відносини), що розвиваються упродовж багатовікової історії української етнонації та держави; тип людини; отже — світове українство в часопросторовій еволюції [4, с.5].

Україна – мова являється одним із основних центрів українознавства, тому саме йому присвячена дана стаття. Українська мова за радянських часів зазнала незліченних втрат. Саме так, втрат, тому що втратила основну свою функцію – передачі інформації. Було не модно і не престижно серед українців розмовляти рідною мовою, книжки також були переважно російськомовні, це ж стосується і газет та журналів. Така проблема існувала не лише з українською мовою, відбувалося нищення всіх етнічних мов союзних держав. Проте і з проголошенням незалежності дане питання залишилося не розкритим, більше того, з'явилося нове – це надання російській мові статусу другої державної. Мова має також іще одну важливу функцію – вона повинна об'єднувати громадян держави навколо загальнодержавних завдань. У нашій країні поки що мова роз'єднує, так як політики й пересічні громадяни ніяк не зрозуміють, що не може існувати на теренах нашої незалежної України іншої державної мови, має бути одна українська.

Втрата національної ідентичності, самосвідомості, національних інтересів є вагомою загрозою суверенітету держави. Мова кожного народу обслуговує розгалужений ринок інформації, і зрозуміло, що суспільство, яке не користується державною мовою в повному обсязі, зазнає величезних економічних, політичних і, звичайно, духовних втрат. Тому потрібно якомога більше звертати увагу громадськості на найактуальніші політичні та суспільні проблеми, акцентуючи на самих важливих питаннях, які потребують негайного вирішення. Як зауважує О. Романчук: „Проблема української мови, попри її конституційний статус державної, донині виявилась нерозв'язаною. Більше того – навіть загострилась.”[8, с.92].

Дослідженням цієї проблеми займаються сучасні українські дослідники – П. Кононенко, Л. Нагорна, О. Чередниченко, В. Панченко, Ж. Шевчук, Т. Возняк, І. Дзюба, Л. Масенко та інші науковці, а також – письменники та журналісти. Продовжують розглядати проблему української мови і вчені діаспори Р. Смаль-Стоцький, В. Іванишин, А. Процик, Я. Радевич-Винницький та ін.

Однією з важливих проблем сучасної України є різноманітність підходів до державної мови. Саме це можна вважати однією із суттєвих перешкод державотворчому процесу. Вчені і політики тривалий час працюють над позитивним вирішенням цього питання, проте все ще залишаються білі плями, які і потрібно висвітлювати, а саме, чому громадянин незалежної України відмовляється розмовляти рідною державною мовою?..[2, с.59].

На території України діє Закон про мови, який прийнятий ще за часів Радянського Союзу “Закон про мови в Українській РСР” від 28.10.89, де чітко вказується на статус української мови та мов нацменшин. У законі йдеться про те, що українська мова є одним з вирішальних чинників національної самобутності українського народу.

Українська РСР забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності [3].

Далі йдеться про те, що потрібно виховувати у громадян, незалежно від їхньої національної належності, розуміння соціального призначення української мови як державної в Українській РСР. Російській мові надавався статус мови міжнаціонального спілкування народів Радянського Союзу. Зрозуміло, що час створення документу наклав певний відбиток, деякі положення є просто неприйнятними для незалежної України, проте статус української мови як державної чітко описаний. Українська мова є мовою державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій; мовою освіти, науки, інформатики, культури; мовою інформації та зв'язку; мовою назв.

Цей закон діє і у наш час зі змінами, внесеними у 1995 р. та 2003 р., у ньому немає жодних натяків на те, що російська мова може сподіватись на отримання статусу державної на території тоді УРСР, а зараз незалежної України, тому можна стверджувати, що українська мова є законно державною, що підтвердила пізніше і Конституція як найвищий законодавчий акт.

Нищення мов залежних народів було відоме ще в античні та середньовічні часи. Однак донедавна це явище ще не мало усталеної назви, кілька десятиліть тому був створений термін „лінгвоцид” за моделлю слова „геноцид”, що виникло у 1944 р. Саме терміном лінгвоцид можна охарактеризувати мовну проблему на

Україні. Це свідоме, цілеспрямоване нищення мови як головної ознаки етносу, народності, нації. Без лінгвоциду неможлива втрата народом історичної пам'яті, етнічного імунітету, національно-культурної самототожності. Проміжною метою є етноцид – ліквідація певного народу як окремої етносоціальної спільноти, а його остаточною метою – асиміляція, тобто поглинання одного народу іншим з метою етнічного розширення останнього, прирощення його етнічної субстанції.

Лінгвоцид як знаряддя етноциду практикується в усіх поліетнічних державних утвореннях, де уникнути мовної боротьби між панівними і підлеглими етносами неможливо. Прикладом може слугувати ставлення до української мови в минулому, коли Україна була розшматована кордонами сусідніх держав, та й нині – в тих краях, де українці живуть на своїх етнічних територіях за межами України (Росія, Білорусь, Польща, Словаччина, Румунія, Угорщина), і в самій Україні – на тих її теренах, де зросійщення пустило надто глибоке коріння [6, с.8-10].

Спілкування людей, як і вирішення ними соціально значущих завдань, великою мірою залежить від розширення сфери впливу і функціонування у нашій незалежній державі реально існуючої української мови. У нашій же ситуації мовне питання перетворилось на боротьбу двох культур, проте давно пора усвідомити величезну шкоду, яка випливає з перетворення мови на знаряддя політичної боротьби. Українське й російське в Україні настільки тісно переплетені, що багатьом важко визначитися навіть із своєю національною належністю, не кажучи вже про мовні пріоритети. Користування тією чи іншою мовою здебільшого ситуативне; справжньою бідой є таке взаємопроникнення елементів обох мов, яке перетворює побутову мову у “суржик”. Роз'єднуючим фактором в Україні виступає зовсім не мова, а фобії, що виникають на ґрунті штучно підтримуваної ідеологічної конфронтації [9, с.7].

Це не означає зрозуміло, що мовну політику можна пустити на самоплин. Будучи витвором суспільної свідомості, мова справляє на неї величезний зворотний вплив, і жодній державі не байдуже, якою мовою спілкуються її громадяни. Від “наповнення” цього природного резервуара інформації, зрештою, залежить рівень духовності суспільства, ієрархія його пріоритетів, культура міжособистісних, міжнародних, міжетнічних відносин [5, с.269].

Іншим дуже важливим спектром мовного питання є вивчення української мови та видання фахової літератури. До проголошення незалежності викладання у вищих навчальних закладах проводилося російською мовою, підручники відповідно були також російськомовні, коли ж Україна стала суверенною, а українська мова за конституцією стала єдиною державною мовою, то з'явилися вимоги ведення фахової документації українською мовою. Ось тут і виникає проблема – немає знань з української мови, точніше не вистачає цих знань. Відповідно на такому ґрунті і зароджуються пропозиції надати російській мові статусу другої державної мови. Але це не вирішення проблеми, це лише її уникнення.

Досить вагомий вплив чинять і “російськомовні” області України, населення вимагає враховувати їхню етнічну приналежність і створити сприятливі умови для їх повноцінного життя та роботи. Але ж це абсурд! Якщо ти громадянин даної держави, якщо ти живеш на території цієї держави, то ти повинен жити за законами відповідно цієї ж держави. Проте вітер завжди віє згори, якби керівники цих адміністративно-територіальних одиниць перші виконували порядки встановлені законодавством, то і менше хвилювань було б у народі. Дуже слушну цитату С. Вовканич наводить у своїй статті О. Романчук: “Є мова – є нація, а є нація – є держава. Отже, немає мови – немає держави.” Нам потрібно брати приклад з досвіду Литви щодо розв'язання мовної проблеми. Було прийнято не лише Закон Литовської Республіки про державну мову, але й Закон про втілення у життя попереднього закону, де визначалися основні сфери вживання державної мови, регламентувалася її охорона та контроль, а також правова відповідальність.

Урядом Литви була розроблена програма вживання та розвитку державної мови і щороку виділялися кошти для її реалізації. Була створена комісія з питань мови, що повинна доглядати за виконанням законів та мовної програми. За невиконання даних рішень передбачено засоби адміністративного впливу. Закон про освіту також передбачає викладання предметів у школах литовською мовою, а для національних меншин створюються умови, за яких вони можуть вивчати і розвивати рідну мову, але обов'язковим предметом є вивчення державної литовської мови та літератури відповідно на литовській мові [8, с.96].

У нашій же країні відбувається повне ігнорування основного законодавчого документу – Конституції України, де у статті 10 говориться про те, що державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. На сучасному етапі не виконується жоден з перерахованих пунктів: не в усіх установах документація ведеться державною мовою, у дошкільних навчальних закладах проводяться заняття як українською, так і російською мовами, у загальноосвітніх школах українська мова звучить у кращому разі на уроках мови та літератури,

навіть у вищих навчальних закладах, передусім приватних, ще й досі читаються лекції російською мовою. Причина такої ситуації в тому що немає державного контролю, і це відбувається не тому, що ми не можемо встановити цей контроль, а тому, що не хочемо, не всім це вигідно.

У цій же десятій статті є дуже суперечливі положення стосовно російської мови, які і дають підстави виокремлювати її і майже співставляти з українською. Йдеться про те, що в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Тобто виникає парадоксальна ситуація – з одного боку держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування державної української мови в усіх сферах життя на всій території України, а з іншого боку гарантується вільний розвиток, використання і захист російської мови. Кому і для чого були сформовані ці рядки та занесені до Конституції? Чому виокремлюється російська мова з-поміж мов інших національних меншин? Як зауважили брати Капранови: „Чому росіянин у нас – росіянин, а кримський татарин – “інший”? Це є вірно. Яка різниця якого населення більше – російського, татарського, вірменського чи будь-якого іншого – вони всі є громадянами України, де з переважаючою більшістю проживає корінне українське населення, тому і державна мова має бути українська. У нашій країні всі громадяни рівні, тільки чомусь росіяни прагнуть виділити себе не лише на фоні всіх національних меншин, а й на фоні самих українців, вони досі намагаються принизити етнічного українця. Ще і досі існує стереотип, що якщо ти розмовляєш українською мовою, значить ти неосвічений селянин. Російська мова і досі залишається мовою українського міста, як не сумно це визнавати, проте факт залишається фактом.

Якщо ж далі аналізувати нашу Конституцію, то у наступній статті йде мова про те, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традиції і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Як можна гарантувати розвиток та консолідацію нацменшинам, коли українську націю ще потрібно пробуджувати, щоб вона отямилась і перестала цуратися свого походження. Потрібно консолідувати українців та відкрити їм очі на ситуацію, що відбувається зараз, інакше ми втратимо свою країну, незалежність якої так важко здобували. Як ми можемо гарантувати розвиток мов полякам, угорцям, татарам і т.д., коли своєї досконало не знаємо і не прагнемо її плекати? У будь-якій країні, у першу чергу, турбуються про власний добробут, а вже потім допомагають іншим. У нас не має морального права на те, щоб принести у жертву свою мову, свою самобутність, свою культуру, врешті-решт, свою гідність, якщо вона є в нас!

Мовна ситуація на Україні дуже складна і з огляду на те, що існує проблема вибору мови шкільної освіти. З одного боку вона швидко вирішується, якщо застосувати те ж законодавство, проте тільки не у нашій країні. На сході, півдні та у Криму ще діють російськомовні школи державного рівня. Особливо критична ситуація у Криму, де працює лише чотири школи українською мовою, книгодрукування державною мовою відсутнє, а серед періодичних видань лише одна тижнева газета виходить державною мовою. Така ситуація не є нормальною, її слід якнайшвидше виправляти. Росіяни не можуть просто усвідомити, що на теренах незалежної України вони лише національна меншина, трохи чисельніша за інших. Тому проблема статусу російської мови виступає у ролі найбільш ефективного знаряддя тиску на владу [5, с.270-272].

За майже шістнадцять років незалежності у нашій державі дуже мало видається книг українською мовою. Книжкові полиці у магазинах та на ринку переповнені літературою московських або інших російських видавництв. Ті кілька друкарень, що є діючими у нас віддають перевагу російськомовним авторам. Яка тому є причина: бідність чи бізнес? Майже немає дитячих книжок державною мовою. Автори зі світовим ім'ям говорять будь-якою мовою, окрім української. Щоб знайти віршик на новий рік дитині, то потрібно провести пошукові роботи на рівні дисертаційного дослідження. Чому так? Як ми можемо виховати свідомого громадянина, якщо немає засобів? Чи може молоде покоління любити свою рідну мову, якщо не можливо почути та побачити її? Чому Росія завжди розуміла і добре розуміє цементуючу роль мови у державному будівництві, разом з тим вона чудово усвідомлює, що мова це могутній засіб впливу на розум?

Впливати на людський розум можна і за допомогою літератури, і періодичних видань, проте у наш інформаційний час найефективніший спосіб – це за допомогою телебачення. Донедавна більшість телеканалів були російськомовними, дублювати той чи інший фільм чи серіал українською „зайвий клопіт, глядач розуміє російську, то навіщо витрачати час та гроші” – мабуть, вважав так кожен продюсер. Проте у цьому ж і сенс державної мови, це її функція. Наша мова – це візитна картка нашого унікального народу. Сучасні українські ЗМІ також сприяють дезорганізації свідомості й поведінки громадян. Можна аргументовано говорити про факти мовно-лінгвістичної диверсії щодо української мови в Україні. Йдеться не лише про відкриту легалізацію суржику в побуті, але й про помітне його утвердження на офіційно-державному рівні – в політиці, науці, культурі.

Світова електронна павутина – Інтернет (насамперед його російськомовний сегмент), комп'ютери (насамперед із російськомовним програмним забезпеченням) придушують природний імунітет юного покоління українців проти асиміляційних впливів. Серед ефективних методів зросійщення студентів і школярів, зокрема, телевізійні КВН, різноманітні телешоу, різноманітні кросворди тощо [7, с.112-114].

Наслідком такого відношення до справжньої української мови може стати повне заволодіння ситуацією якщо не російської мови, то суржика, а це, мабуть, ще гірше, бо знання мови на рівні суржика свідчить про неосвіченість. Яскравий приклад представника знавців такої мови є Верка Сердючка, яка просто висміює не лише народ, а й саму себе, як яскравого представника нації. На жаль, самі ж політики стають свідомими чи, можливо, несвідомими жертвами суржику, навіть, коли розмовляють українською мовою, то 70% слів калькують з російської, намагаючись їх синхронно перекладати.

Історія доводить, що мова виконує все ж таки свою функцію консолідації. Ми всі були не так давно свідками Помаранчевої революції, яка була україномовною. Майдан говорив на державній мові, ніхто не цурався і не вважав себе малоросом. Якщо народ захоче, то зможе вирішити і мовне питання, потрібен тільки керівник, який віритиме в успіх справи і понад усе буде прагнути позитивного вирішення поставлених перед собою завдань. Розпочався другий етап після проголошення Акту про незалежність, характерними рисами якого є пробудження народу, адекватне сприйняття політичної ситуації, як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Громадяни почали цікавитися, які ж існують все ж таки проблеми на Україні. До 2004 р. ми займали позицію вичікування, сподіваючись, що хтось за нас творитиме нашу ж державу. Суспільство прагне створити громадянське суспільство, але без нашої активної участі це просто не можливо. Громадянське суспільство не просто передбачає формальний розподіл влади та баланс інтересів, а й своїми інституціями забезпечує громадський контроль за цим розподілом та підтримує згаданий баланс. З одного боку, громадянське суспільство привчає громадян до того, що вони можуть і мусять впливати на суспільне життя осмисленим, цілеспрямованим і легальним чином через відповідні самодіяльні інституції. А з іншого боку, привчає державу до відповідальності і звітності перед громадянами, відіграючи таким чином не лише посередницьку, а й важливу формотворчу роль у плані виховання певної політичної культури і вдосконалення механізмів взаємодії між особою і державою [1, с.470].

Якщо збалансувати поняття народ – держава, громадяни – держава, тоді ми станемо на вірний шлях, що прямує до вирішення проблем, з якими зіткнулася молода держава, а бездіяння ні до чого доброго не приведе, це відомо напевне. Вирішення мовної проблеми – це перше питання, яке потребує негайного розв'язання, тому що від цього залежить не тільки внутрішня державна політика, а й зовнішня. Без позитивного вирішення мовної проблеми процес входження України до Європейського Союзу стане просто неможливим. Ми не повинні втратити свою мову, бо якщо це станеться, то ми втратимо і свою самотність, і свою історію, втратимо себе, як народ, що має таку унікальну культуру та традиції.

Потрібно чітко усвідомити, що надання рівного права російській мові у нашій державі – це однаково, що подарувати Україну Росії, а це буде завершальний етап до повного зросійщення українського народу. Століттями російська мова була панівною, в той час як українська культура занепадала, знесилювалась, українська мова заборонялась і переслідувалась. Століттями українська духовна еліта або денационалізувалась, або фізично знищувалася. Після цього просто не має морального права говорити про рівні можливості. У західноєвропейських країнах уряди постійно вживають протекціоністських заходів, спрямованих на захист своїх національних традицій, культур, мов супроти засилля іноземних впливів. Навіть Росія не бажає вбачати у своїй державі чужоземні віяння і вживає відповідних заходів, про що свідчить урядова постанова “Про першочергові заходи по реалізації протекціоністської політики Російської Федерації в галузі вітчизняної кінематографії”.

Отже, підсумовуючи, можна зазначити, що для вирішення мовної проблеми, потрібно насамперед усвідомити існування такої, не заперечувати цей факт, тоді залишається шукати свій шлях, і швидко. Ми повинні створити свою програму захисту мови та органи, які б контролювали її використання. Даючи поступки Росії, ми визнаємо себе неповноцінною нацією. Але ж це не так! Ми називаємо себе українцями, то ж потрібно довести, що ми такими є. Україна має бути українською! Усі без винятку громадяни повинні не тільки розмовляти державною мовою, вони повинні її розуміти. Як зауважив П. Тронько: „Не розуміти значення своєї мови – це значить віддаляти себе від культурно-історичного досвіду, досягнень народу, його культурно-духовних надбань. Щоб зайняти належне місце серед народів світу, потрібно постійно дбати про рідну мову”. Проблема української мови – це і проблема українознавства в цілому. Буття народу є цілісним, тому цілісним має бути і українознавство, до того ж не тільки тоді, коли йдеться про українське буття загалом, а й про його окремі вияви, аспекти, періоди.

1. Горєлов М.Є., Моця О.П., Рафальський О.О. Цивілізаційна історія України. – К.: ТОВ „УПВК ЕксОб”, 2005.
2. Грабовський С. Глибинні корені проблем сучасної України // Сучасність. — 2006. — № 3.
3. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки Про мови в Українській РСР. Інфодиск. Законодавство України. – К., 2005.
4. Кононенко П.П., Пономаренко А.Ю. Українознавство. – К.: МАУП, 2005.
5. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика. – К.: Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН України, 2005.
6. Радевич-Винницький Я. Лінгвоцит як предмет українознавства і проблема буття української нації // Визвольний шлях. – 2006. – № 6-7.
7. Романчук О. Мова – визначальний культурно-політичний фактор інформаційної безпеки держави // Україна в універсумі: Актуальні проблеми сучасної України. – Львів, 2006.
8. Романчук О. Мова і культура як індикатори соціально-політичних процесів у державі // Україна в універсумі: Актуальні проблеми сучасної України. — Львів, 2006..
9. Тронько П. Передмова до книжки Ж. Шевчук Інтелігенція України у формуванні національної самосвідомості, духовності, розвитку української мови. – Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2006.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2007р.

Анна Санченко

Украинский язык – фактор самоидентификации украинского народа как нации

Аннотация: В статье акцентируется внимание на украинском языке как основе украинизации. Автор воспроизводит эволюцию становления украинского языка, а также существования противоречий относительно статуса русского языка в современной Украине.

Ключевые слова: Украинизация, украинский язык, языковая проблема, русификация, языковая политика, украинская нация, Украина, независимость.

Anna Sanchenko

The Ukrainian language is the factor of self-identification Ukrainian people as nation

Annotation: In the article attention is accented on Ukrainian language as the basis of Ukrainian study. The autor represents evolution of formation of Ukrainian language and existanse of argumentation accoding to the status of Russian language in modern Ukraine.

Key words: Ukrainian study, Ukrainian language, language problem, rusilication, language politics, Ukrainian nation, Ukraine, independence.

Рецензії

УДК 82.09 (049.32)

Віктор Ідзьо

Рецензія на книгу директора центру кобзарства Криму та Кубані, доцента Кримського державного гуманітарного університету Олексія Нирка “Кобзарство Криму та Кубані”. Львів.”Сполом” – 2006.

Передусім слід наголосити, що праці Олексія Нирка “Кобзарство Криму та Кубані”, доцента Кримського державного гуманітарного університету, які видані у Львові, у видавництві ”Сполом” у 2006 році, вже 10 років проходять апробацію, зокрема в Науковому Віснику Українського Університету в Москві(УУМ), представником якого по Кубані та Криму Олексій Нирко був з 1995 по 2005 роки, оскільки вивчення історії Кубані входить в прямий обов’язок УУМ.

Такого роду праці об’єднані під загальною назвою “Кобзарство Криму та Кубані”, згруповані вперше в історії української музичної культури України та Росії. Вони розкривають українську музичну культуру, яка сьогодні на жаль, поза межами України, в українській діаспорі в Росії, потребує всестороннього вивчення. Тому вивчення проблеми “Кобзарство Криму та Кубані”, це приклад вивчення української музичної культури, яка є актуальною для українського світового кобзарського простору.

Проблема, яку підняв в своїх працях Олексій Нирко “Кобзарство Криму та Кубані” з середини ХІХ – до кінця ХХ століття є новітнім проявом наукового дослідження, яке є прикладом для усього українського кобзарського простору в час відновлення Української держави. Слід наголосити, праці Олексія Нирко

“Кобзарство Криму та Кубані” є дуже актуальними в науковців Українського Університету м. Москви та в середовищі українських наукових осередків в Росії, регіональних представництвах Українського Університету. Дане дослідження застало вчених УУМ відновити наукову працю по історії Кубані та її музичній культурі зокрема. Слід наголосити, що праці Олексія Нирка “Кобзарство Криму та Кубані” розкривають історію діяльності кобзарів у Кубані та Криму на основі конкретних дійових осіб, які жили і працювали у Кубані та Криму упродовж XIX-XX століть. Як бачимо із праць автор досліджень всі факти апробував сам, і це зрозуміло, оскільки всі праці, у яких висвітлено історію та долю кобзарів, є оригінальними неповторними дослідженнями. В них є вся необхідна джерельна база для характеристики, які розкривають проблематику, методологію, аналізують літературу, об’єкт і предмет дослідження.

Як бачимо із аналізу праць Олексія Нирка “Кобзарство Криму та Кубані”, їхньому виходу передувала багаторічна пошукова праця численних розпорошених і несистематизованих фактів, робота ускладнювалась тим, що більша частина джерел знаходиться в архівах у Російській Федерації, зокрема в Краснодарі та по всій Кубані. Тому залучення унікальних бібліографічних матеріалів, автентичних документів та фотографій, якими насичені праці та розділ “Світлина”, дало змогу відтворити образ кобзарів Кубані та Криму XIX-XX століть. Праці Олексія Нирка “Кобзарство Криму та Кубані” демонструють глибоке відчуття та розуміння висвітлюваної проблеми, автором, який реанімує пам’ять про цілі його пласти української музичної культури, зокрема кобзарства, на етнічних українських землях Кубані та Криму.

Введення науковий простір праць Олексія Нирка “Кобзарство Криму та Кубані”, заповнює суттєві прогалини історичного вакууму по питаннях становлення та розвитку кобзарства у Кубані та Криму.

Слід наголосити, що праці Олексія Нирка “Кобзарство Криму та Кубані” аналізують історичну та кобзарську спадщину у загальноукраїнському контексті, де автор розглядає музичну культуру Кубані та Криму, як складову всього українського народу. Вивчати культурні процеси у Кубані та Криму донедавна не давала змоги тривала історична дискримінація українського кобзарського мистецтва в радянському тоталітарному режимі, від якого постраждав і сам автор праць “Кобзарство Криму та Кубані”. Аналізуючи великий масив історичних фактів, автор викриває злочини в час знищення кобзарства радянської репресивною машиною та її жорстокою ідеологією в області національної культури.

Окрім історико-музикознавчої цінності, зібраний науковий фактаж праць Олексія Нирка “Кобзарство Криму та Кубані” вже зараз виконує дидактичну і підручкову функцію, зокрема для навчального курсу “Кобзарство Кубані” в Українському Університеті м. Москви та інших науково-освітніх закладах в Росії, зокрема у Кубані в лоні української діаспори. Таким чином праці Олексія Нирка “Кобзарство Криму та Кубані” – це практичний внесок у розбудову вивчення кобзарства, приклад для науково-освітніх закладів української діаспори. Завершуючи аналіз рецензованих праць Олексія Нирка “Кобзарство Криму та Кубані”, слід відзначити один принциповий, за його автором, висновок: “Кобзарство, за відсутності власної держави, та національної культури має багато яскравих прикладів національної самоорганізації, його потужна українська національна та духовна сила стала критерієм відродження кобзарства”...

Враховуючи усі вище викладені міркування, зокрема величезний класичний історико-культурний матеріал з Кубані та Криму, апробацію праць зокрема в Науковому Віснику Українського Університету м. Москви, схилиємося до висновку, що праці працях Олексія Нирка “Кобзарство Криму та Кубані”, які автор систематизовував упродовж усього свого життя, заслуговують на схвальний відгук наукової та громадської думки.

Стаття надійшла до редакції 11.01. 2007 р.

УДК 82.09 (049.32)

Оксана Федотова

Рецензія на книгу “Історія, природа, державницька візія в давньоукраїнських міфах та письменництві Київської Русі”/Вик. проекту: С.Планинда, О.Хоменко. – К.: “МЛМ”, 2006. – 72 с. (Віхи української духовності; Вип.1).

Нещодавно побачило світ вельми цікаве видання, підготовлене співробітниками Науково-дослідного інституту українознавства, відомим письменником і публіцистом Сергієм Планиндою та досвідченим літературознавцем Олександром Хоменком. Згадана розвідка репрезентує нову серію книг “Віхи української духовності”.

Основне наповнення видання формують наступні частини:

- 1) Як творився світ (огляд давньоукраїнської міфології).
- 2) “Живе слово предків наших ...”
- 3) Державницько-особистісний симфонізм українського письменства Києво-Руської доби: наприпочатку “Великого кола”.

У першому умовному розділі авторства С.Плачинди розглядається найстародавніший усний оповідний епос та його жанри, аналізується міфологія як невід'ємна складова української народної творчості. Значний інтерес становить розподілення міфів на п'ять тематичних груп: космогонічні, теологічні, антропоморфічні, зооморфічні та ботаноморфічні. Кожну групу представляють написані чудовим художнім стилем міфологічні твори. Наприкінці вміщено загальні висновки щодо характерних рис давньоукраїнської міфології (фетишизація, тотемізм, історизм тощо). Доводиться, що давньоукраїнська міфологія стала підґрунтям для виникнення й утвердження української літератури. На допомогу читачеві в орієнтації за колом визначених питань рекомендується невеличкий список літератури.

Об'єктом дослідження другої частини стала "Велесова книга" – старовинний язичницький епос VIII – IX ст., що зображує життя давньоукраїнських племен упродовж великого історичного періоду: від VI тисячоліття до н.е. – до IX ст. н.е. включно. С.Плачиндою, зокрема, творчо розглядаються такі тематичні аспекти проблеми, як: назва епосу, техніка письма на дереві, історія знахідки. Окрему увагу приділено вивченню періодизації, мови, міфології твору. Надзвичайно цікаво сприймається авторське бачення версій зникнення "дошок Ізенбека", а також відомості про перших дослідників і перекладачів "влесовиці". Одним з найважливіших, на нашу думку, є останній підрозділ, у якому порушується питання фальсифікацій навколо "Велесової книги", наводяться аргументи на доказ її оригінальності.

Третя частина видання містить огляд давньоукраїнської писемної літератури доби України – Руси. Автором даної розвідки, О.Хоменком, вивчаються наступні "архівні твори української духовності": "Літопис Аскольда", "Повість врем'яних літ", "Поучення дітям" Володимира Мономаха, "Київський літопис", "Галицько-Волинський літопис", "Слово про закон і благодать", "Житіє і ходження Даниїла, Руської землі ігумена", "Киево-Печерський патерик", "Слово про похід Ігорів". Прочитавши огляд, не можна не погодитись з тезою про те, що давній український епос відрізняється "харизматичністю та сакральністю", внаслідок чого (перефразувавши академіка П.Кононенка) сприймається і через століття з позицій сьогоденних "світоісторично, універсалістично і творчо". Хочеться торкнутись й певної специфіки викладу матеріалу. Особливість авторського подання власних концепцій розвитку давньоукраїнської літератури базується на фундаментальній обізнаності в літературознавчих процесах різних історичних періодів, чим досягається повнота висвітлення кожного окремо взятого твору.

Відзначаючи безсумнівну цінність даної роботи, вважаємо за потрібне висловити деякі міркування. Так, звертає на себе увагу певна структурна недосконалість брошури, наповнення якої можна було б укласти в межах двох основних розділів:

1. Давньоукраїнська міфологія.
2. Українська література Києво - Руської доби.

Користування книгою вдосконалила посилання на опрацьовані та цитовані джерела, наведені у загальному списку використаних (рекомендованих) творів. Зовсім не зайвою, на нашу думку, була б і наявність наприкінці роботи невеличких узагальнюючих висновків. Зрештою, ця праця, як і кожне інше українознавче видання, може мати безліч критичних коментарів.

Але одне можна ствердити беззаперечно: такий мізерний наклад фактично унеможливорює її повноцінне сприйняття, оскільки зорієнтована вона на шкільну громадськість, а 400 примірників на 21,3 тис. загальноосвітніх шкіл – навіть не крапля в морі.

Стаття надійшла до редакції 19.12. 2006 р.

Стаття надійшла до редакції 11.07. 2006 р.

Наші автори:

Баран Володимир - доктор історичних наук, професор, член - кореспондент Національної Академії Наук України, провідний науковий співробітник Інституту українознавства МОН України (Київ).

Губський Сергій - науковий співробітник відділу історичних та теоретико- методологічних проблем українознавства Науково-дослідного Інституту українознавства МОН України (Київ).

Дашкевич Ярослав - доктор історичних наук, професор. Керівник Львівського відділення Інституту археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАНУ, завідувач кафедри сходознавства Львівського національного університету ім. І.Франка (Львів).

Захарченко Андрій – викладач української мови та літератури, вчений секретар кафедри українознавства університету “Львівський Ставропігійон” (Львів)

Ідзьо Віктор – доктор історичних наук, професор університету “Львівський Ставропігійон, провідний науковий співробітник Науково-дослідного Інституту українознавства МОН України, академік Міжнародної Академії Наук Євразії, академік Академії Наук Вищої Школи України (Львів).

Калакура Ярослав - доктор історичних наук, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету ім. Т. Шевченка, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, академік Академії Наук Вищої Школи України (Київ).

Касян Людмила - науковий співробітник відділу “Мова як українознавство” Науково-дослідного Інституту українознавства МОН України (Київ).

Кононенко Тарас - кандидат філософських наук, доцент, завідувач відділу філософсько-психологічних проблем українознавства, заступник директора Науково-дослідного Інституту українознавства МОН України (Київ).

Ірина Краснодемська- науковий співробітник відділу історичних та теоретико-методологічних проблем українознавства Науково-дослідного Інституту українознавства МОН України (Київ).

Лазарєва Валентина - молодший науковий співробітник, пошукувач відділу історичних та теоретико-методологічних проблем українознавства Науково-дослідного Інституту українознавства МОН України (Київ).

Мазур Олег – науковий співробітник відділу історичної етнології Інституту народознавства НАН України (Львів)

Пономаренко Ангеліна – кандидат філологічних наук, завідувач відділу “Мова як українознавство” Науково-дослідного Інституту українознавства МОН України (Київ).

Санченко Анна – аспірант відділу історичних та теоретико-методологічних проблем українознавства Науково-дослідного Інституту українознавства МОН України (Київ).

Токар Леонід - кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу історичних та теоретико-методологічних проблем українознавства Науково-дослідного Інституту українознавства МОН України (Київ).

Федотова Оксана - кандидат історичних наук, науковий співробітника відділу літератури і українознавства Науково-дослідного Інституту українознавства МОН України (Київ).

Шостак Маргарита - аспірантка відділу української етнології Науково-дослідного Інституту українознавства МОН України (Київ).

Пам'ятка авторів

* Стаття повинна відповідати тематиці журналу і сучасному стану науки, бути літературно опрацьованою. Автор статті відповідає за достовірність і вірогідність викладеного матеріалу, за правильне цитування джерел і коректне посилання на них.

* У статті повинні бути присутні такі необхідні елементи; постановка проблеми та її зв'язок із науковими та практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження; висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

* Структура статті:

- > УДК;
- > прізвище та ім'я автора;
- > назва статті;
- > текст статті,
- > список використаних джерел,
- > резюме російською й англійською мовами (обсягом до 7 рядків) у такій послідовності: ім'я та прізвище автора, назва статті, текст анотації.
- > Обсяг статті - 9-12 сторінок комп'ютерного набору.

* Текст статті друкується в одному примірнику українською мовою на білому папері формату А4 кеглем 14 через 1,5 інтервали з дотриманням розмірів полів: верхнього, нижнього і лівого - 30 мм, правого - 10 мм (29 рядків, 60-65 знаків у рядку). Не допускається друкування будь-якої частини тексту меншим інтервалом.

* У тексті статті посилання на використані джерела подаються у квадратних дужках, зазначається порядковий номер і сторінка цитованого джерела.

*Список використаних джерел складається в алфавітному порядку за вимогами Держстандарту.

*Сторінки статті нумеруються за порядком, без пропусків і буквених позначень. Автор підписується на звороті останньої сторінки, чим підтверджує, що дати, цитати, фактичні дані, бібліографія звірені, а стаття готова до видання.

*Ілюстрації та таблиці входять до загального обсягу статті. Загальна кількість ілюстративного матеріалу - таблиць, схем, малюнків - у статті не повинна перевищувати п'яти. Таблиці виконуються згідно з вимогами Держстандарту і розмішуються в тексті статті.

* Разом із роздруком статті необхідно надіслати дискету, в якій файл статті (у двох копіях) записується в редакторі Microsoft Word 97, шрифт - Times New Roman, розмір шрифту -14, міжрядковий інтервал - 1,5. Схеми та діаграми виконуються в редакторі Word.

*До статті додаються такі супроводжувальні документи:

- > рецензія доктора або кандидата історичних чи філологічних наук відповідно до напрямку статті,
- > повідомлення про автора (прізвище, ім'я, по батькові, посада, спеціальність, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи (повна назва навчального закладу, установи), поштова адреса з індексом, службовий і домашній телефони) та кількість замовлених примірників журналу.

*Редколегія журналу залишає за собою право подавати рукописи на зовнішнє рецензування. Рукописи не повертаються.

*Редакція зобов'язується кожному автору за плату, надіслати один примірник журналу.

Наукове видання

Українознавець

Connoisseur of Ukraine

Випуск IV

Комп'ютерний набір під керівництвом
кандидата технічних наук, доцента Василя Смичка
Художнє оформлення Юрій Ісакасян
Комп'ютерна верстка Роман Краєвський

Наукова редакція:

кандидат історичних наук, доцент Макарчук О.Г.
кандидат філологічних наук, доцент Конюхова Л.І.

Літературна редакція:

кандидат філологічних наук, доцент Бичко З.М.
викладач кафедри українознавства, вчений секретар Захарченко А.В.

Переклад англійською мовою:

кандидат філологічних наук, викладач англійської мови Пасічник Г.П.
Старший викладач англійської мови Кузнєцова Л.Р.

За редакцією

**доктора історичних наук, професора, провідного наукового
співробітника Інституту українознавства МОН України, директора
Інституту Східної Європи,
академіка відділення українознавства
Академії Наук Вищої Школи України, Ідзьо В.С.**

Підписано до друку 18. 04.2007. Формат 60х84/а
Друк резोगраф. Папір офсетний Гарнітура pragmatika.
Ум. Друк. Арк. 32, 81. Обкл.- виддд. Арк 23, 48.
Наклад 300 прим. Зам № 123-863.
Видавництво “Сполом”

**Адреса редакції: “Українознавець”
Україна, 79008, м. Львів, вул. Кривоноса 10,
тел:(0322) 52-82-22, факс:(0322) 97-10-38,
E-mail: ukrainoznavezz@ukr.net**